

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

**TÜTÜN FABRİKASINDAN ALIŞVERİŞ MERKEZİNE:
SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI'NIN DÖNÜŞÜMÜ**

Eda KAPLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTITÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Eda Kaplan		
	Numarası	18810301027		
	Ana Bilim /BilimDalı	Sosyoloji Ana Bilim Dalı/ Sosyoloji Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	TezDanışmanı	Doç. Dr. Faruk Karaarslan		
Tezin Adı	TÜTÜN FABRİKASINDAN ALIŞVERİŞ MERKEZİNE: SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI'NIN DÖNÜŞÜMÜ			

ÖZET

Disiplinler arası bir konu olan mekân, felsefe disiplininde uzun bir müddet zaman mefhumu ile birlikte ele alınmıştır. Sosyoloji alanında ise yakın bir tarihe kadar klasik düşünürlerin çalışmalarında muğlak bir konu olarak görülmüştür. Mekân, toplumsal bir yönü olması hasebiyle 1970'li yıllarda kent incelemelerinin yaygınlaşmasıyla özerk bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Mekân ve insan arasındaki diyalektik ilişki bu tarihten itibaren dünya çapında dikkat çeken ve üzerinde özenle durulan bir konu olmuştur. Bu çalışmanın konusunu Samsun Tütün Fabrika'sının Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi'ne dönüşümü oluşturmaktadır. Samsun Tütün Fabrika'sının aktif olduğu süreç, kapatılma kararı ile atıl kaldığı seneler ve yeniden değerlendirme kararı ile Bulvar AVM'ye dönüşümü bu bağlamda ele alınan araştırma konularıdır. Araştırmanın amacı, fabrika mekânının yeniden değerlendirme kararının Bulvar AVM ile sonuçlanması vesilesiyle mekânı algılayış biçimindeki değişimi, bir mekânın insan üzerindeki etkisini, hafıza ve mekân arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Mekânın alışveriş merkezine dönüşümü bir üretim mekânı ve tüketim mekânı karşılaştırmasına çeşitli açılardan imkân tanımaktadır. Bu amaçla, araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma için amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler fabrikadan emekli olan katılımcılar için ayrı AVM çalışanları için ayrı olacak şekilde yarı yapılandırılmış mülakat formları ile yapılmıştır. Araştırma sonucunda üretim mekânında çalışanlar ile tüketim mekânında çalışmış olanlar arasında mekânın işlevinin değişmesi ile çeşitli başlıklarda toplanan anlamlı ve belirgin farklılıklar olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekân Sosyolojisi, Üretim Mekânı, Tüketim Mekânı, Fabrika, Alışveriş Merkezi.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Author's	Name and Surname	Eda Kaplan		
	Student Number	18810301027		
		Sociology/Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Associate Professor Faruk Karaarslan		
Title of the Thesis/Dissertation	From Tobacco Factory to Shopping Center: The Transformation of Samsun Tobacco Factory			

ABSTRACT

Place, which is an interdisciplinary issue, has been handled with the notion of time in the discipline of philosophy for a long time. In the field of sociology, it has been seen as an ambiguous subject in the studies of classical thinkers until recent history. The place has emerged as an autonomous area with the spread of urban studies in the 1970s, due to its social aspect. The dialectical relationship between place and human has been a subject that has emphasized attention and focused on the world since then. The subject of this study is the transformation of Samsun Tobacco Factory into the Bulvar Shopping and Living Center. The period when Samsun Tobacco Factory was active, the years when it was idle with the decision to close down, and its transformation into Bulvar Shopping Mall with the decision of re-evaluation are the research topics discussed in this context. The aim of the research is to determine the change in the way of perception of the place, the effect of a place on people, the relationship between memory and place, due to the fact that the decision to re-evaluate the factory place resulted in Bulvar AVM. The transformation of the place into a shopping center allows the comparison of a production place and a consumption place from various perspectives. For this purpose, qualitative research method was preferred in the study. In-depth interviews were conducted with the participants who were selected with the purposeful sampling technique for the research. Interviews were conducted with semi-structured interview forms for the participants who retired from the factory and separately for the shopping mall employees. As a result of the research, it was determined that there were significant and distinct differences between those who worked in the production place and those who worked in the consumption place, gathered under various headings, with the change in the function of the place.

Keywords: Spatial Sociology, Production Place, Consumption Place, Factory, Shopping Center.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
TEŞEKKÜR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKÂN, TÜKETİM ve HAFIZA

1.1. Sosyolojik Açıdan Mekân.....	7
1.1.1. Türkiye’de Sosyolojik Açıdan Mekân	20
1.1.2. Mekân Sosyolojisinde Çağdaş Tartışmalar.....	24
1.2. Mekân ve İnsan Etkileşimi	34
1.3. Modern Mekân.....	37
1.4. Postmodern Mekân	40
1.5. Üretim Mekânı	42
1.6. Tüketim Mekânı.....	44
1.7. Mekân ve Hafıza.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM MEKÂNINDAN TÜKETİM MEKÂNINA: BULVAR AVM

2.1. Samsun’un Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Tarihi	50
2.2. Türkiye’de ve Samsun’da Tütün.....	55
2.3. Samsun Tütün Fabrikası	58
2.4. Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ ve BULGULAR

3.1. Araştırma Konusu ve Amacı.....	71
3.2. Araştırmanın Önemi	72
3.3. Araştırmanın Yöntemi	73
3.4. Araştırma Deseni	74
3.5. Katılımcıların Özellikleri	76

3.6. Karşılaştırmalı Bir Mekân Analizine Giriş.....	79
3.6.1. Fabrikayı Anlamlandırma.....	79
3.6.2. AVM' yi Anlamlandırma.....	83
3.6.3. Süreklilik ve Mekân.....	90
3.6.4. Dayanışma ve İlişki	96
3.6.5. İmgeler ve Anılar	108
3.6.6. Dönüşüm Deneyimleri.....	116
3.6.7. Alternatif Bir Yol Üzerine Tartışma.....	121
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	128
KAYNAKÇA	133
EKLER	138

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.5.1. Samsun Tütün Fabrikası Emeklileri	77
Tablo 3.5.2. Bulvar AVM Çalışanları	78

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.3.1. 1887 yılında faaliyete geçen Samsun Reji Sigara Fabrikası.....	59
Şekil 2.3.2. Reji Sigara Fabrikası ve tütün depoları	60
Şekil 2.3.3. Samsun Reji Sigara Fabrikası çalışanları toplu halde	61
Şekil 2.3.4. Samsun Reji Sigara Fabrikası'nın içerisinden bir görünüm.....	61
Şekil 2.3.5. Tütün iskelesi.....	62
Şekil 2.3.6. Samsun Tütün Fabrikası atıl hali	64
Şekil 2.4.1. Mekânın atıl hali ve alışveriş merkezine dönüşümü	66
Şekil 2.4.2. Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi genel görünüm	67
Şekil 2.4.3. Tütün Heykeli	68

KISALTMALAR LİSTESİ

AVM	Alışveriş Merkezi
BAT	British American Tobacco
REJİ	Regie Con-interessee des Tabacs Ottomans
TDK	Türk Dil Kurumu
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Vb.	Ve bunun gibi
Vd.	Ve diğerleri

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca ve tez yazma sürecimde bilgisi, tecrübesi, anlayış ve desteklerinden dolayı öncelikle hocam ve danışmanım Doç. Dr. Faruk Karaarslan' a teşekkürlerimi sunarım.

Araştırmama katılan, sorduğum sorulara sabırla ve özenle yanıt veren tüm katılımcılara bana eşsiz veriler sağladıkları için katkılarından dolayı teşekkür ederim. Araştırma örnekleme ulaşmamda bana büyük kolaylık sağlayan, benimle saha sürecimin çoğunda birlikte olan Büşra Bahar' a teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte beni motive eden, benden manevi desteklerini esirgemeyen, mesafelere rağmen tüm endişelerimi paylaştığım sınıf arkadaşlarım Naciye Bakırtaş ve Gizem Ayşe Akçay'a teşekkür ederim. Tüm yakın çevreme ve özellikle hayatım boyunca en büyük destekçim olan anneme anlayışı, sabrı, maddi ve manevi tüm destekleri için teşekkür ederim. Bu çalışmayı anneannem Hatice Sekmen ve kardeşim Mert Kaplan'a ithaf ediyorum.

GİRİŞ

İnsan ve mekân etkileşimi birçok bağlamda ele alınan bir konudur. Çünkü ikisi arasında gerçekleşen diyalektik ilişki toplumsal zemindeki tüm incelemeleri doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkiler. Toplumsal boyutta mekânsal incelemeler 1970'lere kadar örtük bir biçimde yapılmış ancak bu tarihten itibaren hususi olarak ilgilenilen bir konu olmuştur. Sanayileşme ve kentleşme gibi olguların incelemeleri yaygınlaştıkça mekân, sosyoloji alanında bir alt disiplin olarak kendisine yer açmıştır.

İnsan- mekân etkileşimi insanın doğduğu yerle kurduğu ilişkiden, yetiştiği mahalle, eğitim aldığı üniversiteye kadar farklı oluşumlarda okunabilmektedir. Araştırma nesnesi olarak bir tütün fabrikasının seçilmesinin sebebi, zaman içinde işlevsel açıdan üretim ve tüketim gibi iki zıt olguyu bir fabrikadan alışveriş merkezine dönüşüm üzerinden çalışılmasına imkan tanımış olmasıdır. Fabrikalar sanayileşme ile birlikte gözde mekânlar haline gelmiştir. Bu durum, üretim sektörünün üretim kültürünü var etmesini sağlamıştır. Ancak modernleşme ile değişen kültürel olgular dünya çapında büyük bir değişim geçirmiş ve kendi kültürünü yaratmıştır. Sürekli bir şekilde tüketmeye odaklanan modern toplumlar tüketim kültürünün var olmasını sağlamıştır. Bu kültürel değişim şehirlerin gözde mekânları olan üretim mekânlarının yerini hızla tüketim mekânlarının almasına neden olmuştur.

Araştırma nesnesi olarak seçilen mekânın kapsamlı bir araştırmanın konusu edilmesi gerektiği görülmüştür. Çünkü şimdiki hali ile Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi olarak Samsun'un merkezinde, işlek caddelerin kesişim noktasında konumlanan tarihi bir mekândır. İnşa edilmiş amacı 1887'de Osmanlı Devleti zamanında tütün işlemek ve sigara üretmektir. Bu işlevini 1997 yılında kaybetmiştir. Mekân, çeşitli nedenlerle üretim mekânı olma niteliğini kaybetmesinin ardından 12 yıl atıl bir vaziyette kalmıştır. Bu süreçte yerli halkın dikkatini çekmeye devam etmiştir. Bu tarihler araştırmacının çocukluk yıllarına denk düşmektedir ve o da önünden geçen her insan gibi bu karşılıklı konumlanmış birçok bloğu bulunan boş ve ürkütücü duran mekânın neden böyle olduğuna dair sorular üretmiştir. Çünkü bu iki bloğun arasından geçen cadde şehir merkezinde oldukça sık kullanılan bir yoldur.

İnsanlar mekânın önünden geçerken bakımsızlıktan ötürü meydana gelen küf kokularını almaktadır. İlerleyen zamanlarda şehir merkezi iyiden iyiye geliştikçe ve mekân tahrip oldukça Samsun halkı için görüntü ve koku kirliliği yaratan, caddeyi oldukça daraltan bir duruma gelmiştir. Yenilenmeden önceki son zamanlarında mekân artık o kadar tahrip olmuştur ki çatısından kiremitlerin düşme tehlikesine karşın bariyer önlemleri alınmıştır. Tahliyesinden sonra Samsun Büyük Şehir Belediyesi'ne devredilen mekân belediyenin açtığı ihale sonucu bir inşaat firmasına devredilmiştir ve alışveriş merkezi projesi ile restore etme işlemlerine başlanmıştır. Nihayetinde Samsun Tütün Fabrika'sının kaderi de bir tüketim mekânı olmak ile sonuçlanmıştır. AVM' nin yapım aşaması bittikten sonra 2012 yılından itibaren günümüzde halen bu işlev ile kullanılmaktadır. Araştırma konusu seçilirken ise bir üretim mekânının anlatılan olaylar sonucunda tüketim mekânı olmasının dikkat çekici bir husus olduğu kanısına varılmıştır. Bu sayede mekâna yönelik araştırmacının zihninde oluşan sorular yanıt bulma imkanı elde etmiştir.

Araştırmada bu mekânı Samsun Tütün Fabrika'sı halindeyken tecrübe etmiş bireylerin mekânı anlamlandırma biçimleri ile halihazırda bir AVM çalışanı olarak mekânı anlamlandırma biçimleri arasında bir fark olup olmadığı probleminden yola çıkılmıştır. Bu amaçla nitel araştırma metodu uygun bulunarak amaçlı örneklem seçimi ile tütün fabrikasından emekli olan katılımcılara ulaşılmıştır. Ardından aynı metot ile araştırmanın diğer ayağını oluşturan AVM çalışanlarına ulaşılmıştır. Sahaya çıkmadan önce katılımcılar ile mülakatların daha amaca uygun yapılması ve herhangi bir hususun atlanmaması adına, her iki grup için rehber görüşme formu hazırlanmıştır. Toplamda 25 kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve araştırmanın bulguları kısmında karşılaştırmalı ve yorumlayıcı analize tabi tutulan veriler elde edilmiştir.

Samsun Tütün Fabrikası'nın Alışveriş Merkezine Dönüşümü isimli çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, mekânın toplumsal araştırmalardaki yeri teorik çerçevede ele alınmıştır. Burada mekânın tarihsel ve toplumsal süreçte nasıl anlamlandırıldığını açıklamak amacı ile ilk olarak felsefi kökenine değinilmiştir. Çünkü sosyolojik kuramların ve düşüncelerin kaynağı felsefi düzlemde konumlanmaktadır. Ardından sosyoloji tarihindeki birçok isme yer

verilmiştir. Onların kuram, düşünce ve kavramlarında mekân hususuna ne kadar yer verdiği, örtük ve muğlak bir şekilde duran mekân hususu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, öncelikle araştırma nesnesi olan mekânın bulunduğu Samsun şehri, mekânı daha iyi bir bağlama oturtmak ve anlamlandırmak amacıyla tasvir edilmiştir. Mekânın şehir ve bölge için önemini görebilmek adına şehrin sosyoekonomik ve sosyokültürel tarihinden bahsedilmiştir. Bütünden parçaya doğru bir yol izlediğimiz bu bölümde tütünün Türkiye'deki tarihsel ve ekonomik serüvenine değinilmiştir. Ardından Samsun Tütün Fabrika'sı hakkında görseller eşliğinde kuruluş ve faaliyet yıllarından, kapatılması ve atıl kaldığı yıllardan bahsedilmiştir. Son olarak ise, karşılaştırmalı analizlerde üzerinde sıkça durduğumuz mekânı tasvir etmek adına, Samsun Tütün Fabrika'sının dönüştüğü mekân olan Bulvar AVM' ve Yaşam Merkezi hakkındaki bilgilere yer verilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise, öncelikle yapmış olduğumuz araştırmanın araştırma yöntemine yer verilmiştir. Burada, araştırmanın konusu, amacı, deseni, önemi, sınırlılıkları ayrıntılı ele alınmıştır. Ardından araştırmanın bulgularına yer verdiğimiz bu bölümde saha çalışması sonucunda elde edilen veriler detaylı bir analize tabi tutulmuştur. İlk olarak katılımcıların araştırma içerisinde belirleyici ve ayırt edici olduğunu düşündüğümüz demografik özelliklerine yer verilmiştir. Ardından karşılaştırmalı olarak fabrikadan emekli katılımcılara ve AVM' de çalışan katılımcılara mekânı anlamlandırma yollarından en önemlisi, işleri hakkındaki görüşleri olduğu için işlerine yönelik memnuniyet düzeyleri sorulmuştur. Bu analiz üretim ve tüketim mekânının çalışanlar üzerinde mekânı anlamlandırma biçimlerini nasıl etkilediğini görmeyi sağlamıştır. Analizin sonucunda üretim ve tüketim sektörlerinde çalışanların işe yönelik memnuniyetlerinde oldukça önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Bu analizin ardından mekânı algılayış ve mekâna aidiyet hususlarını çözümlenmek adına katılımcılara iş arkadaşları ve yöneticileri hakkında sormuş olduğumuz sorulardan elde edilen veriler yine karşılaştırmalı bir yöntem ile analiz edilmiştir. Bu analiz mekânda üretim ve tüketim sektörlerine bağlı olarak kurulan ilişkinin farklı olup olmadığını tespit etmek amacı ile yapılmıştır. Mekânda kurulan

ilişkilerin mekân için oluşturan anlam dünyasını nasıl etkilediği, mekâna yönelik aidiyetin bu ilişkilerden nasıl etkileniyor olabileceği tartışılmıştır. Buraya kadar sorulan sorulardan alınan yanıtların ötesine geçmek amacıyla katılımcılara mekân ile ilgili anılarını anlatmaları yönünde teşvik soruları yöneltilmiştir. Mekân ile ilgili anlatılan anılar ile mekânın tüm detayları, özellikle fabrikadan emekli katılımcıların hafızalarındaki yeri aydınlatılmıştır. Öte taraftan AVM çalışanlarının büyük bir kısmının Samsun'da büyümüş ve yaşamış olmaları sebebiyle mekânın atıl kaldığı süreçteki durumu Samsun halkından bireylerin anıları ile ortaya dökülmüş ve mekânın eskiden fabrika olarak kullanıldığının bilgisine ne kadar vakıf olunduğu tartışılmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında mekânın alışveriş merkezine dönüşümünün fabrikadan emekli katılımcılar için ne ifade ettiğini yorumlamayıcı bir analize tabi tutulmuştur. Mekânın işlevinin değişmesi ile daha önceden oluşturulmuş anlam dünyasının değişikliğe uğrayıp uğramadığının tespiti yapılmıştır. Katılımcıların büyük bir özlem ve üzüntü ile mekânı tasavvur ettiği ve zamanla geçmişe duyulan özlem ile duygusal açıdan daha anlamlı hale geldiği anlaşılmıştır. Çalışmanın sonunda bu gibi yeniden değerlendirilen mekânlara bulunduğu çevredeki insanların görüşleri alınarak bir işlev kazandırılacak olsaydı mekâna o şehrin halkı tarafından ne gibi bir işlev uygun görülürdü hususu tartışılmış ve çalışma nihayetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKÂN, TÜKETİM ve HAFIZA

Mekân kelimesi Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre; yer, bulunulan yer, ev, yurt, gök manasında kullanılmaktadır. Eskimiş bir tanıma göre ise uzay manasına gelmektedir (2011: 1645). Mekân kelimesi kökeni itibariyle Arapça' dan dilimize geçmiş olup, 'herhangi bir varlığın şu veya bu şekilde var olması' anlamına gelen *kevn* (kef- vav- nun) kökünden türemiştir. Dolayısıyla mekân, bir bakıma varlığın herhangi bir formda var olduğu yerdir (Özpinar, 2019: 7). Mekânın tanımına karşılık gelen yer sözcüğü hakkında mekân ile aynı anlamı verip vermediği hususunda bazı mülahazalar mevcuttur. Yine TDK' nin tanımına göre yer, verilen ilk manasıyla, bir şeyin bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân, anlamlarını karşılamaktadır (2011: 2575). Birbirlerinin anlamlarını karşılayan bu iki sözcük hakkındaki iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre yer, mekân ile aynı anlamda kullanılabilirken diğer görüşe göre, insanın mekâna elinin değmesiyle bir anlam kazanarak oluşandır. Onu mekândan ayıran yönü budur ancak bu çalışmada birinci görüşü dikkate alarak yani, mekân ve yer kelimelerinin birbirlerinin anlamını karşıladığı görüşünü benimsemekle birlikte bu husustaki tartışmaların üzerinde durulmaması tercih edilmiştir. Ele aldığımız konu mekân sosyolojisi kapsamında olduğundan mekân kelimesini kullanılması uygun görülmüştür. Aynı zamanda mekân kelimesi ile insanın bulunduğu yer olarak; şehir, kasaba, köy vb. ya da insan eliyle üretilmiş ev, okul, hastane, iş yeri gibi yerleri kastedilmektedir.

Mekân tek bir disiplinin konusu olamayacak kadar derin ve birçok yönden ele alınabilecek disiplinler arası bir alandır. Farklı bilim dallarının mekâna olan ilgisi disiplinler arası bir alan olmasından kaynaklanmaktadır. Mekân; mimari, edebiyat, antropoloji, coğrafya, tarih, sosyoloji vb. gibi birçok farklı disiplini ilgilendiren, kapsamı geniş olan bir mefhumdur. Farklı disiplinlere ve düşünürlere göre mekânın ne olduğu tartışmalı bir konudur. Mekânla ilgilenen bilimler gerçek bir ilgi alanı halini alana kadar mekânı bölüp; coğrafi, sosyolojik, tarihsel gibi basitleştirilmiş yöntemsel postülatlara göre parçalara ayırmışlardır. Mekân denildiğinde belli bir zamana kadar zihinlerde yalnızca matematiksel bir terim çağrışmıştır. Geleneksel olarak bakıldığında, terim matematikten, geometriden ve dolayısıyla bir

soyutlamadan, içeriksiz bir içerikten başka bir şeyi pek çağrıştırmamıştır. Üzerine hassasiyetle eğildiğimiz toplumsal mekân uzun bir felsefi hazırlık sürecinden geçmiştir. Kuşkusuz mekân felsefesiyle ilgili oldukça zengin bir literatür vardır. Ne yazık ki bunların çoğu, mekânın anlamını modern fizikte kavramsallaştırdığı şekliyle yorumlama kaygısını taşımaktadır (Harvey, 2013: 32). Ancak felsefe alanında da mekân uzun bir süre zaman mefhumu ile birlikte düşünülmüş ve zaman çoğunlukla onu gölgesinde bırakmıştır. Bu sebeple mekân çoğu zaman küçümsenmiş, diğer kategorilerin arasında bir kategori olarak ele alınmıştır (Lefebvre, 2019: 21).

Felsefe tarihinde Aristoteles'ten önce mekân konusunda atomcuların görüşü sabit ve değişmez bir olgu olduğu şeklindeydi. Aristoteles'e göre ise mekân, madde ve form dışı olduğu için bir özdeşliğe sahip değildir. Aristoteles'ten sonra Rene Descartes, mekân kavramının ve özgürleşmesinin oluşumunda belirleyici bir evre olarak görülmüştür. Batı düşüncesinin çoğu tarihçisine göre, mekânın ve zamanın kategorilerin parçası olduğunu ileri süren Aristotelesçi geleneğe son veren Descartes'ti. Aristotelesçi geleneğe göre, hissedilir olguları adlandırmayı ve sınıflandırmayı mekân ve zaman sağlıyordu, fakat statüleri belirsiz kalıyordu. Bu sebeple Descartes, Aristoteles'in mekân anlayışına göre daha anlaşılır ve hesaplanabilir bir mekân anlayışı ortaya koymuştur. Kartezyen akılla birlikte, mekân mutlak olanın alanına girmiştir (Lefebvre, 2019: 33). Yani mekân bu anlayışa göre insandan bağımsız bir şekilde; yükseklik, derinlik ve genişlik boyutlarıyla hesaplanabilir hale gelmiştir. Descartes' tan sonra farklı bir görüşe sahip olan Immanuel Kant'a göre ise mekân *a priori* yani deney öncesidir. Bu sebeple mekân duyu organları ile algılanıp deneye tabi tutulamayacağı için sezgisel olarak bilinebilen metafiziksel bir alandır.

Felsefede bu isimler ile öne çıkan mekân kavramı, sosyoloji disiplini için oldukça önemlidir. Onun alt dallarından biri olması hasebiyle üzerinde hassasiyetle durulan bir konudur. Sosyoloji özelinde mekânı ele alırken mekânın insan ve toplum eliyle nasıl, ne amaçlarla meydana getirildiği ve bu meydana getirme sonucunda mekânın da toplumu nasıl etkilediği bu konuya olan yaklaşımın kilit noktasını teşkil etmektedir. İnsanlığın göçebe yaşam tarzını bırakıp yerleşik hayata geçmelerinden itibaren mekân, toplumsal çözümler için gerekli ve önemli bir konu olmuştur.

1.1. Sosyolojik Açıdan Mekân

Sosyolojik açıdan yapılacak olan mekân incelemesinde düşünce tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan İslam düşünürü İbn-i Haldun'u en başta anmak yerinde olacaktır. O yaşadığı dönemi aşarak yıllar içinde ve günümüzde ele aldığı konuların çeşitliliği hasebiyle halen yerli ve yabancı sayısız isme birçok farklı alanda rehberlik etmektedir. Hitap ettiği alanların başında tarih, sosyoloji, felsefe, coğrafya ve iktisat gelmektedir. Medeniyet kuramcısı olarak da anılan İbn-i Haldun'un en bilinen ve en önemli eseri *Mukaddime*, onun yazdığı yedi ciltlik tarih anlatısının yalnızca giriş kısmı olsa da birçok derin hususu içinde barındırır. Başta İslam medeniyeti olmak üzere medeniyetlerin doğuş, yükseliş ve çöküşleri üzerine yerinde tahlillerde bulunmuştur. İbn-i Haldun'un incelediği sosyal vakıaların alanı, genellikle sosyolojinin kurucusu sayılan Auguste Comte' un dört buçuk yüzyıl sonra incelediği alandan daha geniştir demek mübalağalı olmayacaktır (El- Husri, 1991: 225). İbn-i Haldun'un fikirlerini ve tespitlerini ortaya koyarken kullandığı yöntem ve tarz onun adlandırması ile "İlmu'l Umran"dır. Haldun'un geliştirdiği toplum ve devlet kuramının temelini adeta toplumu bir arada tutan güç olan "asabiyet" kavramı oluşturmaktadır. Asabiyet, medeniyetlerin inşası ve bedevilikten hadariliğe geçişi analiz etmek için kilit noktadır. İki şekilde gerçekleşen asabiyet Haldun'a göre, köy mekânında akrabalık ilişkileri ile yoğun bir şekilde tezahür ederken ve burada oldukça fazlayken, diğer biçimi şehirlerde, kan bağı olmadan ortaklık gibi kurulan ilişki şekilleriyle kendini gösterir. Buna ek olarak, sunduğu bedevi ve hadari ikiliğinde bu toplum tiplerini birbirinden ayıran temel noktalar asabiyet, geçim yolları ve en önemlisi yaşadıkları mekân ve onu geliştirme biçimleridir. Bir anlamda yapmış olduğu kent- kır kategorileştirmesi ile toplumun her türlü toplumsal mekân üzerindeki tesirini, mekânın da toplum üzerindeki etkisini anlatmış oluyordu. İbn-i Haldun'un geliştirdiği fikir ve teoriler daha sonraları Montesquieu, Emile Durkheim ve Comte gibi isimleri etkilemiştir. Onun bahsi geçen alanlardaki görüşleri mekân tartışmalarının önünü açmıştır. Ayrıca sosyolojinin ilk yazarı olması onu aynı zamanda sosyolojik anlamda mekân vurgusu yapan ilk düşünür yapmaktadır.

İbn-i Haldun sonrasında da mekân birçok klasik ve çağdaş kuramcı sosyoloğun ilgisini çekmiştir. Bu ilgi, birçok klasik ve çağdaş ismin mekân üzerinde

çalışmalar yapmasının önünü açmıştır. Klasik olarak addettiğimiz ilk dönem sosyologları toplumu genelde evrim teorisi çerçevesinde ele almışlardır. Bu sosyologların tarihi dönemselleştirerek yapmış oldukları ayrımları ve genel olarak kır yaşamından kent yaşamına yapmış oldukları vurguları aynı zamanda mekân sosyolojisi bağlamında değerlendirmek mümkündür. Bu bakımdan şehir öncesi toplum ilişkilerinin ve örgütlenmelerinin ne olduğu ve bunlarda karşılaşılan ne gibi koşulların yeni bir örgütlenme biçimine yol açtığı anlam kazanmaktadır (Tuna, 1987: 9). Şehir mekânı sanayileşme ve sanayi devrimiyle birlikte niceliksel ve niteliksel olarak gelişim ve değişime maruz kalmıştır. Dolayısıyla şehirleşme ve sanayileşmeye bağlı olarak dünya ölçeğinde kırdan kente göç ve üretimin canlanmasıyla farklı bir toplum tipi meydana gelmiştir. Bu yeni örgütlenme şekli sosyoloji tarihi boyunca incelemelere tabi olmuştur. Bu gelişme ve değişim sanayileşmeye bağlı olarak Batı toplumunu açıklamak isteyen Comte, Herbert Spencer ve Ferdinand Tönnies gibi sosyologların yanında yeni akım ve temsilcilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tuna, 1987: 16).

Tarım Devrimi, Fransa'daki Fransız İhtilali ve Sanayi Devriminin yol açtığı toplumsal değişimin sonuçlarını anlamak, açıklamak ve meydana gelen problemleri çözmek amacıyla sosyolojiye ihtiyaç duyulmuştur. İlk sosyologlar bu sebeple toplumu makro teoriler geliştirerek ele alma eğiliminde olmuşlardır. Sosyoloji klasikleri, mekânı anlaşılması güç biçimde ve işlenmemiş haliyle ele almışlardır (Urry, 2018: 20). Mekânı işlenmemiş haliyle ele alan ilk sosyolog, sosyolojinin bilimsel bir alan olarak varlığını ortaya koymasını da sağlayan ve onun isim babası olan Comte' dur.

Comte ünlü üç hal yasında, üçlü bir dönemselleştirmeye giderek insanlığın teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üç farklı tarihsel aşamadan geçtiğini savunmuştur. Ona göre, tüm toplumlar farklı zamanlarda da olsa bu üç aşamadan geçmek zorundadır. Comte' a göre her tür insan bilgisi bu evrelerden geçerek gelişir. Bu üç farklı aşamada değişen toplum örgütlenmeleriyle birlikte toplumun ihtiyaç duyduğu ve gelişen bilgisiyle meydana getirdiği yani ürettiği mekân biçimleri de aynı kalmayacaktır. Teolojik evredeki soyutluğun metafizik evrede azalarak devam etmesi ve nihayetinde pozitif evrede spekülasyonların yerini empirik deneylere

birakması birbirinden oldukça farklı toplum örgütlenmeleri ve yapılarını ortaya koyar. Comte, organik bir analogiye başvurarak, toplumun iş bölümü aracılığıyla daha kompleks, farklılaşmış ve uzmanlaşmış hale geldiğini öne sürer (Slattery, 2014: 73). Comte' un ardından Tönnies toplumsal değişmeyi çalışmalarının odağı haline getirmiştir.

1800'lerin sonlarında yazan Ferdinand Tönnies, Avrupa ve Amerika'yı baştan aşağı değiştiren büyük toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümleri, özellikle sanayileşme, kentleşme ve bizzat tanık olduğu geçmişle köklü kopuşları anlamaya çalışmıştır. Tamamlanmamış ve ima halinde kalmış olsa da *gemeinschaft-gesellschaft* tiplerini ortaya koymuştur ve bu sayede kent sosyolojisinin kurucu babası olarak kabul edilmektedir. *Gemeinschaft* tipi toplumlar ile *gesellschaft* tipi toplumlar birbirlerine zıt özellikler taşımaktadırlar. Yapmış olduğu bu ayrım daha çok toplumsal ilişkiler üzerinden olsa da örneğin; geleneksel, küçük kır toplumlarıyla özdeşleştirdiği *gemeinschaft* tipi toplumlarda kişilerin çok azı kendi topraklarından uzaklaşır. Ya da örneğin; *gesellschaft*'ta tek bir kültür yerine birçok farklı hayat tarzı vardır (Slattery, 2014: 59-60). Her farklı hayat tarzı farklı bir mekânsallaşmayı da beraberinde getirmiştir. Temelde kırdan kente doğru kayan önemli bir mekânsal farklılaşma varken, akabinde şehirleşme ve insanların yaşadığı, çalıştığı alışveriş yaptığı yani toplumsal ilişkilerini sürdürmek adına ilişki halinde olduğu tüm mekânlar farklılaşmıştır. Tönnies'in bu kavramsallaştırmasından çıkarılabilecek sonuçlardan biri de budur.

Tönnies'in ardından tarihi dönemselleştirmeye giden ve aynı zamanda çağdaşı olan bir diğer önemli sosyolog ise Emile Durkheim' dir. *Toplumsal İşbölümü* isimli eserinde, toplumu “mekanik dayanışma ve organik dayanışma” olarak iki tipe ayırmıştır. Mekanik dayanışma, bireyi doğrudan ve uyumlu biçimde toplumla bağlayan bir benzerlikler yapısı olarak açıklanmaktadır. Buna karşılık organik dayanışmanın temeli, iş bölümü ve toplumsal farklılaşmadır. Toplumsal benzerlik aracılığıyla sağlanan dayanışmanın yerini, farklılıkla ve toplumsal bağların kuvvetlendirilmesiyle sağlanan dayanışma almıştır (Swingewood, 2014: 120). Mekanik toplumdaki organik toplum tipine geçişte iş bölümü değişip karmaşıklaşırken aynı zamanda toplumsal ilişki ve dayanışma biçimlerini de

değiştirmiş ve bireyselleştirmiştir. Toplumsal değişme ve sonuçları bakımından mekân mevzusu her ne kadar Durkheim' ın yazılarında açık bir şekilde ifade edilmemişse de mekân bir gerçek olarak aslında daima orada olmuştur. Mekân, onun teorisine şimdiki zamandan bakıldığında, incelemiş olduğu toplumsal değişimin en önemli, hatta çoğu zaman tek önemli faillerinden biri olmuştur. Öyle ki onun yazılarında ortam kavramı belirleyici bir rol oynamaktadır (Swingewood, 2014: 108). Durkheim *Dini Hayatın İlk Biçimleri*'nde mekân konusunda bir toplumsal kuram oluşturmuştur. Bu kuramın ilk kısmında, belirli bir toplumda herkesin mekânı benzer biçimde temsil etmesinden dolayı, bu tür nosyonların kaynağının toplumsal olduğunu ifade etmektedir. İkinci kısımda ise, en azından bazı durumlarda mekânsal temsiliyetler gerçekten de toplumsal örgütlenmenin egemen örüntülerini yansıtmaktadır (Urry, 2018: 21). Durkheim' e göre toplumu bir arada tutan, ahlaki bir konsensüstür. Ancak bu tarz kargaşa ve dönüşüm dönemlerinde toplumsal normlar çözüme yaşar. Toplumun temel değerleri üzerinde yaşanan önemli bir çatışma, Durkheim tarafından anomie olarak adlandırılır. Anomie aynı zamanda mekânsal değişmeye bağlı olarak, günümüz kent toplumunda çoğu bireyin kitlelerin arasında yaşadığı normsuzluk durumudur (Slattery, 2014: 35). Ancak o Tönnies gibi düşünürlerin aksine toplumsal çatışmaların akıbeti noktasında karamsar değildir ve ona göre anomie gibi patolojik bir durumun meslek birliklerinin kurulması gibi çözümleri vardır.

Tüm dünyada fikirleri büyük bir ilgiyle karşılanan ve hala birçok farklı alanda okutulan Karl Marx ise gerek ortaya koyduğu tarihsel materyalizm kuramında gerekse Friedrich Engels ile yapmış olduğu diğer çalışmalarda çoğu klasik sosyolog gibi mekân konusuna dolaylı yoldan değinmiştir. Kapitalist sanayileşmenin nasıl endüstriyel anlamda kasaba ve kentlerin aşırı hızlı büyümesine yol açtığıyla ilgilenmiştir ki onun çalışmaları çağdaş mekân sosyolojisi çalışmalarına kaynaklık etmektedir. Engels'in *İngiltere' deki İşçi Sınıfı'nın Durumu* adlı yapıtı, 1840'ların İngiltere'sine ilişkin aydınlatıcı bir kent sosyolojisi sunmaktadır (Urry, 2018: 20). Tarihsel materyalizmde, üretim tarzlarının daha üst modellere göre değişme zorunluluğu bulunmaktadır (Swingewood, 2014: 66). Feodal toplum tipinden kapitalizme geçiş tarihsel olarak zorunludur ve feodalizmden kapitalizme geçiş

çatışmalar ve mücadelelerle, üretici güçler ile toplumsal ilişkiler arasında var olan çelişkiler sonucu gerçekleşmektedir. Bu durumda feodal toplumdaki kapitalist topluma geçiş mekânsal bir değişimi de zorunlu kılmaktadır. Diğer yandan, Marx'ın toplum kavrayışında, toplumsal sınıflar ve iş bölümünün yanında özel mülkiyet biçimlerine vermiş olduğu pay (Slattery, 2014: 66) ve sanayileşme sonucunda gelişen kentlere kadar birçok noktada onun teorisinin ana etmenlerini mekân ve mekânın unsurlarının oluşturduğunu görmekteyiz. Özel mülkiyet kavramı Marx'ın teorisinin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Üretim burjuvanın elinde olduğu sürece toplumsal sınıflar üretmeye ve sınıflar arası çatışmalar üretmeye devam edecektir. Tarihsel materyalizmin nihai amacına ulaşabilmesi için bu çatışma gerekli olsa da üzerinde durulması gereken nokta özel mülkiyet yani, üretim güçleridir ki bu da fabrikaları ve çeşitli üretim araçlarının bulunduğu üretim alanlarını elinde bulduran burjuva problematığıdır. Özel mülkiyet burjuva sınıfının devamına neden olacak, emeği satın alınan işçi ise yabancılaşacak ve bu döngü işçi sınıfı gerekli bilince ulaşıncaya ve sosyalist toplum düzeni sağlanana kadar sürüp gidecektir.

Komünist Parti Manifestosu'nda Marx ve Engels ilişki biçimlerinin oldukça hızlı bir şekilde değiştiğinden bahseder; katı olan her şey buharlaşır, kutsal olan her şey bayağılaşır. Daha sonraki yapıtlarında ise Marx, kapitalist birikimin mekânın zaman tarafından yok edilmesine dayandığını ve sonuçta bu durumun zaman ve mekân boyunca tarım, endüstri ve nüfusta çarpıcı dönüşümler ürettiğini çözümlenmektedir (Urry, 2018: 21). Sonuç olarak Marx'ın bahsettiğimiz noktalarda ortaya koyduğu fikirler günümüzde mekân sosyolojisi yapılmasında önem arz etmektedir. Öyle ki Marx'ın teorilerinden etkilenen birçok düşünür çalışmalarını onun fikirleriyle temellendirmiştir.

Marx'ın çağdaşı olan Max Weber'de durum diğer klasik sosyologlardan farklıdır. John Urry'e göre, Weber mekâna ilişkin oldukça az göndermede bulunmuştur ve kenti çözümlerken mekânsal kavramları kullanma açısından oldukça eleştirel davranmıştır. Kenti büyüklük ve yoğunluğa göre çözümlenmeyi reddetmiştir ve temelde ortaçağ kentinin ortaya çıkışının kendisini çevreleyen feodal sisteme nasıl bir meydan okuyuş oluşturduğunun üzerinde yoğunlaşmıştır (Urry, 2018: 22). Korkut Tuna'ya göre ise Weber, Batı'yı ve onun üstünlüğünü çalışmalarıyla ortaya koymaya

çalışmıştır. Onun değindiği tüm konular rasyonalizm kavramına dayanmaktadır ve rasyonalizm yalnızca Batı toplumlarına özgü bir niteliktir. Buradan yola çıkarak Batı demokrasinin, hukukunun hatta dininin bile rasyonel olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Şehirler hakkındaki görüşlerinde bir şehrin gerçek bir şehir olabilmesi için ilişki kurulan şehirlerin sahip olması gereken özelliklere işaret etmiştir ve bu özellikler sadece Batı şehirlerinde vardır. Weber *İktisat ve Toplum* adlı eserinde şehir konusunu gayri meşru otorite başlığı altında ele almıştır. Weber'in tanımlamış olduğu üç otorite tipinin üçünün de şehirde bulunmayışı şehirde bir çıkar çatışması yaratmaktadır. Bunun yanı sıra Weber şehirlerin tüm şehir tanımlamalarından öte ortak olan özelliklerini bulmaya çalışmıştır ancak şehirleri daha çok iktisadi ve siyasi açıdan taşıdıkları özellik ve nitelikleri ile belirlemeye çalışmıştır (Tuna, 1987: 33-34). Buna göre iktisadi açıdan yaklaşıldığında şehirdeki insanlar genelde ticaret ve pazar işleriyle uğraşırken, sınai ve idari açıdan belli özelliklere göre şehir bazı tiplere ayrılabilir. Örneğin, şehirleri iktisadi açıdan üretim ve tüketim şehri olarak ayırırken siyasi açıdan prenslik şehirleri ve kale şehirleri olarak ayrılabilir.

Çağdaş sosyologlara geçiş noktasında bir kırılma sayabileceğimiz Simmel ise klasik sosyologların içerisinde yer almasına rağmen diğerlerinden toplumu incelerken daha mikro bir çizgi izlemesiyle ayrılır. Çevreden hareketle merkeze ulaşmayı amaçlar (Frisby, 1989: 64 Akt. Jung, 2001: 111). Doğup büyüdüğü şehir olan Berlin'in 19. yüzyılda şimşek hızıyla göstermiş olduğu büyümeyi kendi yaşamında sürekli hissetmiştir (Simmel, 1984: 193 Akt. Jung, 2001: 54). Bu durum onun topluma bakışı ve ilgilendiği konuların çeşitliliği yönünden oldukça etkilemiştir. Simmel akademik hayatı boyunca modernite ve moda, birey ve topluma bağlı olarak karşılıklı etkileşim, sanat, toplumsal tipler ve sayamadığımız birçok farklı konuyu gündemine alarak incelemiştir. Mekân hususuna gelindiğinde ise Simmel de temelde bir kasaba ve metropol ayrımı yapar gibi görünse de metropoldaki ilişki biçimlerinin değişiminin nedenlerini ortaya koyması ve bireyin psikolojik olarak etkilenen yönlerine değinmesi çalışmalarının özgün yönünü göstermektedir. Simmel, kent hususunu sosyal bilimlerde belirgin bir şekilde ve önemli bir konu olarak ele alan isim olmuştur.

Simmel'in mekân konusundaki görüşleri modernleşme ve para ekonomisi üzerindeki fikirleriyle asla kopuk değildir. Aksine birlikte okunduğunda daha temellendirilmiş ve anlaşılır olmaktadır. O öncelikle boş bir mekâna anlam kazandıran toplumsal etkileşimlerdeki mekânsal biçimlerin beş temel özelliğini çözümlenmiştir. Bir mekânın eşsiz ya da biricik olma niteliği, bir mekânın mekânsal olarak “çerçevelemiş” parça ve etkinliklere bölünebilme biçimleri, toplumsal etkileşimlerin mekân içine yerleştirilebilme düzeyi, özellikle kentteki yakınlık/uzaklık derecesi ve görme duyusunun rolü, konumların değişme olanağı ve özellikle “yabancı” gelişimin sonuçları (Levine, 1971, Akt. Urry, 2018: 22) şeklinde bir çözümlenmeye gitmiştir. Bu çözümlenmenin yanı sıra kent sosyolojisi alanında etki yaratan en önemli çalışması *Metropol ve Zihinsel Yaşam* isimli makalesidir. Bu makaleye göre, modern hayatın sorunları, toplumun egemen güçlere karşı kendi varoluş bağımsızlığını ve bireyselliğini koruma çabasından kaynaklanmaktadır. Birey eşitlenmek ister ve bu sebeple toplumsal- teknolojik mekanizma içinde yutulmaya karşı bir direniş gösterir. Bunun yanı sıra, metropoldeki bireyselliğin psikolojik temeli, bireyin hızlı ve sürekli olarak içsel ve dışsal etkilerin değişimi nedeniyle duygusal yaşamın yoğunlaşmasıdır. Metropoldeki bireyler, metropolün tahakkümüne karşı içsel yaşamlarını korumak amacıyla entelektüel bir zihin yapısı geliştirmişlerdir. Bu entelektüel tip ayrıca Simmel' in kanıksama davranışı adını verdiği bir davranış geliştirmek durumunda kalmıştır; çünkü metropoldeki birey yeni uyarılara yeterli enerjiyle tepki gösterememektedir. Kanıksama davranışının özü, şeyler arasındaki ayrımlara kayıtsızlıktır (Simmel, 1991: 83-87). Simmel' in ilgilendiği konular arasında en göze çarpanlardan biri de para ekonomisidir. Bunun sebebi bir yandan kent yaşamından edindiği deneyimler ve para ekonomisi ile büyük kentlerin gelişmesi arasındaki sıkı bağlantının farkında olmasıdır (Simmel, 1984: 193 Akt. Jung, 2001: 54). Simmel'e kadar sosyologlar toplumsal değişmeyi çalışma alanlarının merkezi olarak belirledikleri ve değişime geniş bir perspektiften baktıkları için mekân da bu değişimin faillerinden biri olmuştur. Ancak Simmel bu değişimde şehri merkeze koyarak mekân hususunu daha görünür ve önemli hale getirmiştir. Simmel, metropol tipini belirleyen unsurları para ekonomisine dayandırmaktadır. Para ekonomisi, kesinlik ve dakiklik yaratır. Bu kadar çok insanın gündelik yaşamını ölçme, hesaplama, sayma ve niteliksel değerleri niceliksel terimlere indirgemekle

dolduran şey para ekonomisidir (Simmel, 1991: 85). Genel anlamda para ekonomisi, insanları kendi etkinlik ve ilişkileriyle ilgili olarak daha hesapçı yapar ve özgül anlamda insanlar etkinliklerini kesin şekilde programlamak zorundadır. Doğru zaman kaydına, dakikliğe ve kendiliğindenliğin yasaklanmasına gereksinim duyulur (Urry, 2018: 23). Simmel' in odaklandığı konular çeşitlilik gösterse de ucu mutlaka kente ve böylece mekâna dokunmaktadır.

Simmel' in çalışmalarından sonra belli bir süre yine atıl bırakılan mekân sosyolojisi Chicago Okulu'nda kent sosyolojisinin kurulmasıyla birlikte sosyolojide ivedilikle ele alınmaya başlamıştır. Simmel ve onun kentsel yaşam ve kentli insan üzerine düşünceleri 1900'lerde Albion Small yönetiminde Chicago Okulu'nun ortaya çıkışında rol oynamıştır. Bu gelişimi hızlandırmıştır (Swingewood, 2014: 21). Şehirle ilgili sosyolojik incelemeler Chicago Okulu'nda yeni yüzyıla girilirken, Kuzey Amerika'nın göç, suçluluk, suç problemleri ve toplumsal sorunlarıyla en hızlı büyüyen şehirlerinden birinde yani Chicago'da yapılmıştır (Marshall, 1999: 97). Chicago Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler ve Antropoloji adıyla 1892'de kurulmuştur. Robert E. Park, Ernest Burgess, Louis Wirth ve birçok önemli isim bu okula bağlı olarak kent alanında çalışmışlardır. Böyle bir okulun ortaya çıkmasının temel sebebi ele aldığı konularla uyumlu bir şekilde yine kenttir. Chicago Okulu, “kentlerin mekânsal düzenleme biçiminin toplumsal ilişkilere etkisi” ve “kentlilerin yaşam biçiminin geleneklerinin oluşturduğu kültürel yaşam” üzerine odaklanmıştır (Duru ve Alkan, 2002: 12). Örneğin Park, o zaman içinde yaşadığı şehir olan Chicago'nun büyüme hızı, şekli ve bu süreçte şehirde meydana gelen olaylara ilgi duymuştur (Serter, 2013: 68). Chicago şehrinin büyüme hızı özellikle hızla artan nüfusu, şekli ve bu süreçte şehirde meydana gelen olaylar okulun kurulma sebeplerinin başında gelmektedir. Kendi döneminde yapılan tüm kent çalışmalarında Chicago okulunun mutlaka etkisi vardır. Kente ve doğal olarak mekânın incelenişine dair birçok farklı bakış açısı geliştirmiştir. Bunlar; ekolojik yaklaşım, insan ekolojisi, kültüralist yaklaşım ve bir yaşam biçimi olarak kentleşme olarak sıralanabilir.

Wirth kenti çoğunlukla bir yaşam biçimi olarak ele aldığı kültüralist yaklaşımla incelemiştir. Bu yaklaşım içerisinde kent insanının yaşamının kır insanının yaşamından farklılıklarının altı çizilerek kent kültürel bir öge olarak ele

alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır (Serter, 2013: 69). Roderick D. McKenzie, daha çok kentte yaşanan göç olgusuyla ve göçün kentteki etkileriyle ilgilenmiştir. Bunu yaparken ise, Darwin'den yararlanmış ve bitki ve hayvan ekolojisi incelenirken yararlanan kavramları kullanmıştır. Park ve Burgess de kente doğa bilimleri ile ilişkili biçimde yaklaşmışlardır. Bu kavramları kullanılması sosyolojide insan ekolojisi kavramının doğmasına sebep olmuştur. Okul aynı zamanda bir formülasyon geliştirerek ‘‘Bull’s Eye’’ yani öküz gözü modelini ortaya koymuştur ancak bu model topoğrafik özellikler dikkate alınmadığı için eleştirilmiştir. Homer Hoyt ise, 36 yıllık arazi fiyatlarının değişimi hakkındaki gözlemlerine dayanarak Öküz Gözü’ne tarihsel gelişimi de eklemiştir ve bu sayede kent analizinde tarihi boyutun önemini ortaya koymuştur ancak okulun ortaya koyduğu tüm kuramlar çeşitli yönlerden eksik olduğu için eleştirilere tabi olmuştur.

Okul, sosyoloji yöntem ve literatürüne yalnızca mekân sosyolojisi alanında değil, ampirik çalışmaların yapılması, sosyal psikoloji gibi alanlara da eğilmesi ve lisansüstü eğitime önem verilmesi gibi birçok konuda önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak kent sosyolojisi köklerini, bir yandan şehrin alanlarının haritasının çıkarılmasıyla betimleyici bir şekilde, öbür yandan büyümesi ve değişimin dinamiğini açıklamaya çalışma temelinde kuramsal olarak önemli ölçüde bu gelenekten almıştır (Marshall, 1999: 97).

Mekân sosyolojisi ile ilgilenirken ele alınması gereken bir diğer okul ise disiplinler arası çalışmaları ile ünlü Annales Okuludur. Annales okulu, Strasburg Üniversitesi’nde *Annales d’histoire économique et sociale* dergisi eşliğinde, Lucian Febre ve Marc Bloch isimli iki Fransız tarihçinin kurduğu etkili bir ekoldür (Marshall, 1999: 30). O döneme kadar alışlagelmiş kronolojik tarih anlayışına ve metodolojisine bir tepki olarak doğmuştur ve total bir tarih anlayışının bensimsenmesi hedeflenmiştir. Tarih yazımında mekân ve zamanın önemine dikkat çekmişlerdir. Annales, tarih yazımı açısından, sosyal yaşamı mekâna yerleştirmenin ve mekân içinde anlamının önemli kuramsal araçlarını ortaya koymuştur (Öğütte, 2013: 139). Mekânın önemini vurgulamak adına coğrafya alanından sıkça faydalanmışlardır. Annales tarihçilerinin pek çok eserinde kentler, kâh incelenen olayların geçtiği veya birtakım olguların içinde anlam kazandığı mekânlar olarak kâh

incelemenin bizâtihi konusu olarak boy gösterir. Örneğin; Okulun kurucularından olan Febvre, 16. yüzyıl kentleri üzerine yaptığı bir tartışma bağlamında, mekânın tarihselliğine vurgu yapar. Bir yerleşim mekânı olarak kentin tarihselliğini açığa çıkaran Febvre, bir 16. yüzyıl kentini karşılaştırmalı bir biçimde tasvir ederken tarihsel mekân algısının parlak bir örneğini sergiler (Öğütler, 2008: 131). Diğer kurucu isim Bloch' un kaleme aldığı *Feodal Toplum* eserinde Orta Çağ toplumunu total bir şekilde ele almasının yanı sıra tarih ile mekân sosyolojisine eğilmesi yönleriyle önemlidir; çünkü mekân bir yönüyle de tarihseldir. “Mekân, kültürel ve toplumsal süreçler bağlamında oluşturulan, dönüştürülen temel yaşama birimidir ve hayatı avuçları içinde taşır” (Alver, 2008: 22). Toplumların zaman içindeki gelişimi ve mekânın tasarlanış amacı açısından tarihsel yönünden ayrı bir şekilde ele alındığında mekân sosyolojisi eksik bırakılmış olur.

Annales'in ikinci neslinde bu okula mensup olan ve damgasını vuran Fernand Braudel ise, *Akdeniz ve 2. Philip Çağında Akdeniz Dünyası* isimli eseriyle bu alandaki diğer önemli isimlerden biridir. Onun çalışmaları mekân sosyolojisinin değerlendirildiği 1960 ve 1970'li yıllarda bu ekol bağlamında mekân sosyolojisi alanına önemli katkılar sunmuştur. Cümlelerinde doğrudan sosyolojiye bir atıfta bulunmasa bile Braudel'in tarih yazımı konusunda devrim niteliğinde yapmış olduğu çalışmalar dolaylı ancak etkili bir şekilde sosyolojiye ve mekân sosyolojisine de katkı sağlamıştır. Örneğin, *Akdeniz ve 2. Philip Çağında Akdeniz Dünyası*'nda dağların ele alındığı bölümde dağlık bölgelerin kültürü ve toplumu tartışılmış; dağlıkların kültürel muhafazakârlıkları, dağlıklar ile ovalılar arasındaki toplumsal ve kültürel engeller, dağ bölgelerinde yaşayan genç nüfusun göç etmeye ve paralı asker olmaya gerek duymasından bahsedilmiştir (Burke, 2002: 71). Annales, ele aldığı konular ve katılan isimler açısından daha da renkli olarak anılan üçüncü döneminde ise, en bilinen ve bu döneme damgasını vuran isim Michel Foucault ile öne çıkmıştır.

Foucault sosyoloji bağlamında birçok farklı konu ile ilgilenmiş ve literatüre katkıda bulunmuştur ancak mekân hususunda direkt olarak ele alınması gereken önemli bir de kavram üretmiştir. İlk olarak “Başka Mekânlara Dair” adını taşıyan konferansında sözü edilen başka mekânları orijinali Fransızca kökenli olan “hétérotopie” kavramıyla açıklamıştır. Bu kavram ile anlatılmak istenen doğrudan

mekân ile alakadar olduğu için önemlidir. Genellikle Lefebvre' nin aynı terimi kullanmasıyla oluşabilecek anlam ve kavram kargaşasını önlemek için Foucault'un kullandığı kavram heterotopya, Lefebvre'nin kullandığı kavrama ise heterotipi şeklinde ifade edilmektedir. İlk bakışta ikisi de başka, öteki mekânları anlattığı için aynı anlamda kullanıldığı sanılsa da aralarında büyük farklar vardır. Foucault bu kavramını heterotopya mekânlarına dair oluşturduğu altı ayırt edici özellik ile tanımlamaktadır. Heterotopyaların ilk özelliği mutlak surette her toplumda var olduğu ilkesidir. Foucault buna dayanarak, klasik sosyologların yaptığı kır-kent ayırımına benzer şekilde ilkel toplumlar ve modern toplumlar arasında bir ayrıma giderek iki tip heterotopyadan bahsetmektedir. Buna göre; ilkel toplumlarda görülen heterotopyalar “kriz heterotopyası”yken modern toplumlarda görülen heterotopyalar ise “sapmanın heterotopyası”dır. İkinci özellik, toplumlarda var olan heterotopyalara zaman içinde atfedilen anlamın ve değerinin değişmesidir. Foucault bu madde için meşhur mezarlık örneğini vermektedir. Ona göre mezarlıklar artık kutsallık atfedilen yerler değil, aksine kutsal olmaktan çıkmış ve başka, öteki mekânlar haline almıştır. Üçüncü özelliği, “heterotopyanın birçok mekânı, birçok mevkiyi, kendi içlerinde bağdaşmaz olan birçok mekânı tek bir gerçek yerde yan yana koyma gücü vardır” şeklinde tanımlamıştır ve bu tarz mekânlara örnek olarak sinema ve tiyatroları işaret etmiştir(Foucault, 2005: 298). Dördüncü olarak, zamana vurgu yaptığı bu özellikte, müze ve kütüphane gibi modern mekânları zamanın biriktiği yerler olarak tasvir ederek, bunu “heterochronism” kavramıyla ifade etmiştir. Beşinci özellik açılma ve kapanma olgusu olarak ifade edilir ve Foucault bunu, “Heterotopyalar her zaman bir açılma ve kapanma sistemi gerektirirler; bu, heterotopyaları hem tecrit eder hem de nüfuz edilebilir kılar. Genel olarak, heterotopik bir mevkiye bir değirmene girilir gibi girilmez. Ya orada zorla kalınır; kışlanın, hapisanenin durumu budur ya da kurallara ve arınmalara boyun eğmek gerekir. Oraya ancak belli bir izinle ve belirli davranışları yerine getirdikten sonra girilebilir” (Foucault, 2005: 300) şeklinde açıklamıştır. Son özellikte ise açıklanan heterotopya özelliklerinin dışında kalan ve bizim gerçek olarak betimlediğimiz, yani heterotopya mekânları dışında kalan mekânlar üzerinde heterotopya mekânlarının etkisi anlatılır. Bu bağlamda iki türlü etkiden söz edilir ve bunlar genellikle yanılısma ve telafi mekânları olarak tarif edilir. Buradaki iki ayrı kavram birbirinin

zıttı olmakla birlikte, yanılsama mekânı heterotopyaların gerçekliğe karşı bir yanılsama mekânı üretmesi ve telafi mekânı ise gerçek mekânın karmaşıklığını heterotopyaların düzenliliği sayesinde telafi etmesi olarak açıklanabilir. Foucault'un soyut ve somut mekânı analiz etmede onun fikirlerinden çokça yararlanılmakta mekân üzerine çalışan her kimse onun burada bahsedilen ancak çok daha derin olan fikirlerine başvurmaktadır.

Foucault'un ardından çağdaşı ve post yapısalci felsefe için önemli bir isim olan Gilles Deleuze arkadaşı psikanalist Felix Guattari ile birlikte özgün bir siyaset felsefesi ve etik ortaya koymuşlardır. Deleuze, felsefeyi düşünme faaliyeti olarak değil yeni kavramlar yaratma faaliyeti olarak kabul etmektedir. Tam da bu sebeptendir ki felsefe ve toplum bilim literatürüne birçok yeni kavram kazandırmıştır. Bu kavramlardan mekân sosyolojisi bağlamında incelenmesi gerekenler şöyledir; ilk olarak *Bin Yayla* kitabında sıkça geçen "makine" kavramına bakılırsa Deleuze felsefesinde, neredeyse her şey bir üretim aracı olarak makinedir. Ona göre makineler her yerdedir (Kaya, 2019: 36). Makine kavramı Deleuze'de farklı anlamlarla karşımıza çıksa da temelde her şeyin aynı zaman ve süreklilikte tekrar ve tekrar üretilmesidir. Mekânın üretimi ve yeniden üretimi Deleuze'nin bu kavramına dayanarak okunabilir. Toplumsal mekân alanı Deleuze ve Guattari'nin tasavvurunda içkin ilişkilerin üretilmesinin mümkün olduğu bir alandır. İkinci olarak "göçebe dağılım" ya da "kaygan mekân" olarak adlandırılan kavramdır. Deleuze'un *Fark ve Tekrar* ve yine Guattari ile birlikte yazdıkları *Kapitalizm ve Şizofreni* eserlerinden aktarılanlara göre, "Kapalı bir mekânı paylaşmak ile açık bir mekânda dağılmak arasındaki ya da paylara bölünmüş bir mekânı insanlara dağıtmak ile bölünmemiş bir mekânda insanları dağıtmak arasındaki fark, ilk olarak pastoral bir anlama sahiptir." (Zourabichvili, 2011: 59). Burada mekânsal bir ayrıma vurgu yapan Deleuze bu farkı düşünce üzerinden *Kapitalizm ve Şizofreni*'nin 2. cildinde şu şekilde dile getirmiştir; "Zira düşünce kendi mahreminde mekândan duygulanır ve kimi zaman "kaygan" kimi zaman "pürtüklü" soyut mekânlara ya da bu ikisinin değişebilir bir karışımına bağlı olarak işler." (Zourabichvili, 2011: 60). Buna dayanarak örneğin Deleuze'de göçebe olan toplumların göç etmek maksadıyla

sürekli yer değiştirmeleri göçmenden farklı olarak kaygan bir mekânda ikamet etmesi olarak tanımlanmaktadır.

Diğer bir önemli kavram Fransızca’da nakarat anlamına gelen ‘‘ritournelle’’ kavramı ise Deleuze’de yer- yurt bağlamında kullanılır. Kapitalizm ve Şizofreni’de ‘‘Ritornello’’yer-yurt düzenlemesine doğru gider, oraya yerleşir, ya da oradan dışarı çıkar. Kapitalizm ve Şizofreni’de ‘‘Genel bir anlamda, bir yer-yurt çizen ve yer-yurtsal motifler yer-yurtsal manzaralarla her türlü ifade malzemesi bütününe ‘‘Ritornello’’diyoruz (Zourabichvili, 2011: 137) diye bahsedilir. Deleuze, yer- yurt, yer-toprak ve yer-yurtlanma ilişkilerini de gözler önüne serecek şekilde bu kavramı iki ana madde ve üçer alt madde ile daha açıklayıcı bir şekilde tanımlamıştır. Kavramın yer yurt bağlamında kullanılması ve bir mekân düzenlemesi, bir yere yerleşmek ya da bir yerden ayrılmak anlamlarını içinde barındırdığı için mekân çalışmalarına farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. ‘‘Ritornello’’ ile bağlantılı olarak son olarak ‘‘yersizyurtsuzlaşma’’dan bahsedecek olursak; iki çeşittir ve ilki kısaca başka bir yerde başka bir biçimde yeniden yer- yurtlanmaktır. Diğeri ise, soyut bir çizgi ya da bir kaçış çizgisi üzerinde yaşamaya denktir (Zourabichvili, 2011: 170).

Buraya kadar gelinen kısımda toplum bilim alanında birçok düşünürün görüşlerine yer verilmiştir. Bu düşünürlerin teorilerinde ve çalışmalarında çoğu zaman gömülü halde ve muğlak duran mekân hususundaki görüşleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Birçok düşünürün kuramlarında ve çalışmalarında mutlaka bir noktada mekândan bahsetmiş olmaları mekânın ilerleyen yıllarda neden daha çok önemsendiğı ve üzerinde özne çalışmaları yapıldığını açık etmektedir. Görüldüğü gibi sosyoloji disiplinin ortaya çıktığı ilk andan itibaren mekân özellikle toplumsal değişmenin önemli bir dinamiğı olmuştur. Bu sebeple toplumu anlama çabasında mekânın önemi kritiktir. Çünkü mekân insanın kendi yapıp etmeleri ile oluşan bir yer olmanın yanında etkileşim halinde bulunduğu toplum ile bir kimlik edinir ya da doğal hali ile insanı şekillendirme kabiliyetine sahiptir. Dolayısıyla bu etkileşimden birçok bulgu elde edilebilmektedir.

1.1.1. Türkiye’de Sosyolojik Açıdan Mekân

Mekân sosyolojisinin temellerini oluşturan felsefe düşünürlerinden, klasik sosyologlardan ve bu alana katkıda bulunan birçok isimden bahsedilmesinin ardından Türk sosyoloji çalışmalarında mekânın nasıl ele alındığına bu kısımda yer verilmiştir. Siyasal dalgalanmalarla paralel bir şekilde ilerleyen Türk sosyolojisi Cumhuriyet’in ilanıyla beraber Türk toplumunu değiştirmek, yeni bir toplum yaratmak amacından etkilenmiştir ve bu doğrultuda kullanılmıştır.

Türk toplum bilimine en büyük hizmetlerden biri 1960’ların ortalarında kurulan Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından yapılmıştır (Kongar, 2019: 17). Bu dernek mekân sosyolojisi kapsamında bulunan çeşitli kent çalışmalarına ön ayak olmuştur. Bu derneğin en önemli çalışmalarından biri Şerif Mardin’in yürüttüğü, İzmir’de yapılan ortak bir kentsel kesit araştırmasıdır. Ayrıca Türk Sosyal Bilimler Derneği Mübeccel Kıray’ın yürüttüğü *Örgütlemeyen Kent*, Ruşen Keleş’in yürüttüğü *İzmir’in Mahalleleri* araştırması ve yine Keleş’in *Kentbilim İlkeleri* gibi kuramsal giriş kitapları yayınlamıştır. Bu gibi çalışmalara bakıldığında Türkiye’de sosyolojinin varlığının ortaya çıkmasından itibaren mekân sosyolojisine yönelik araştırmalar ve saha çalışmalarının yürütüldüğü görülebilmektedir. Türkiye’de sosyoloji 1970 sonrası ve yakın geçmişe bakıldığında siyasi karışıklıklara karşı daha dirayetli bir hale gelmiş, yalnızca üniversitelere bağlı olmaktan çıkmış ve büyük şehirlerle sınırlı kalmayı da bırakmıştır. Yine mekân sosyolojisi bağlamında yaşanan gelişmelerden bir diğeri Birinci Sosyal Bilimler Ulusal Kongresi’nde tartışmaya sunulan bildiriler arasında kent sosyoloji ve kır sosyolojisi gibi doğrudan mekân sosyolojisine hitap eden toplumbilim konuları artık alt alanlar biçiminde ele alınmış ve özel uzmanlık düzeyince tartışılmıştır (Kongar, 2019: 21).

Türk sosyoloji tarihi yaygın olarak Ziya Gökalp ile başlatılmaktadır. Klasik sosyologlara benzer şekilde o da “İptidai kavimler” ve “milletler” şeklinde bir ayırım yapar. Ayrıca milletler üzerinde yaptığı sınıflandırmada bir mekân olarak “kent uygarlığının köyleri de etkileyerek, özel mülkiyetin ve bireysel özgürlüklerin köylere dek yayıldığını söylemiştir (Kongar, 2019: 44). Yazılarında evrim düşüncesinin etkilerine de sık sık rastladığımız Gökalp, Comte’ u andıran bir biçimde ve klasiklerin mekân üzerindeki muğlaklığı ile “Toplumlar, önce ilkel

kavimler biçimde bulunurlar. Sonra dinsel ulus niteliği alırlar. Dinsel uluslar da evrimleşerek yasal uluslara dönüşürler.” fikrine sahiptir (Kongar, 2019: 47). Ancak klasiklerde belirgin olmayan mekân hususu Gökalp’ te kendini toplumun son aşaması olarak gördüğü “harsi millet” gibi anlatılarda biraz da olsa gösterir. O, yeni kurulan bir ulus devletin adeta toplum mühendisliğini üstlenmiştir ve harsi milletlerde kurulmasını önerdiği uzmanlık kuruluşlarının toplum için gerekli ve toplumu ileriye taşıyacak mekânlar olması tasavvuru ile bu düşüncesini geliştirmiştir.

Türk sosyologlarından bir diğeri ve Le Play okulunun Türkiye’deki temsilcisi olan Prens Sabahattin ise *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* eseri ile Osmanlı’nın son dönemlerindeki problemleriyle ilgilenirken sorunun kaynağının toplumsal yapıda olduğuna kanaat getirmiştir. Bu sorunu çözmek gayesi ile bütüncü toplumdan bireyci topluma geçişi önerirken mülkiyetin özelleştirilmesi hususunun üzerinde önemle durmuştur. Toplum yapısının değişmesinin ön koşulu olarak özel mülkiyeti savunması, mülk edinmenin mekân ve insanla doğrudan ilişkili olması, mekân ve toplum arasındaki karşılıklı ve etkili bir ilişki olduğunu göstermektedir. Hem Prens Sabahattin hem de Le Play’ den etkilenen bir isim olan Mehmet Ali Şevki de kendine özgü yöntemiyle doğal ortamın insan kuruluşları üzerindeki etkisini derinliğine incelemek için coğrafyaya başvurur. Prens’ten farklı olarak sahada daha aktif olan M. A. Şevki, monografik çalışmalara büyük önem vermekle birlikte Türkiye için monografik araştırma tasarımları yapmıştır. Osmanlı ve zamanının Türkiye’si üzerine araştırmalar yapmış olması bu alanın somut bir nitelik almasını sağlamıştır. Bu nedenle kırsal yapıya ilişkin alan araştırmalarının ya da bilimsel köy monografilerinin ülkemizdeki öncüsü olduğunu söylemek doğru olur (Sencer, 2019/2: 36-37). Le Play okulundan etkilenen bir diğeri Türk düşünürü ise Nurettin Şazi Kösemihal’ dir. Le Play’in izleyicisi olan Edmon Demolins ilk defa coğrafyasal olaylardan hareket ederek bir toplum sınıflaması yapmıştır ve Kösemihal de bu coğrafyasal belirlenimcilikten etkilenmiştir. Demolins’e göre toplumlar kamucu ve bireyci olmak üzere iki tipe ayrılır (Sağ, 2019: 307). Kösemihal’de ise kültürel ve siyasi öğeler de işin içine katılır ve Türkiye’yi M.A Şevki gibi o da kamucu toplum tipine dahil eder. Ona göre coğrafi determinizm toplumu her açıdan etkiler ve toplumbilimin konusu yapar.

Mekân ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi göz ardı etmeyen bir diğer önemli Türk sosyoloğu Hilmi Ziya Ülken, ilgilendiği birçok konunun yanında 1930'lu yılların başında, toplum sınıflamaları üzerinde çalışmıştır. Ona göre, toplum sınıflaması yapılırken tarihsel ve coğrafi unsurların dikkate alınması sınıflandırma yapmanın ön koşullarından biridir. Bu sebeple, sosyolojinin yardımcı ilimlerinden biri olarak gördüğü coğrafya ilmine sınıflandırmasını yaparken sıkça başvurmuştur. Beş gruba ayırdığı sınıflamasının ilki “Toprak bağlılığına dayanan komşuluk müesseseleri”dir. Toprak zümreleri - Yerleşme müesseseleri: Uzun ev, münferit çiftlik, köy, kasaba, site, burg, şehir, bölge” (Uygun ve Özer, 2019: 176-177) şeklinde tarif edilmektedir. Ülken, bu sınıflandırma ile kendinden önceki sınıflamalarda görülen ihmalî bir nebze de olsa ortadan kaldırmış ve sosyolojide mekân çalışmalarının bir parçası haline getirmiştir.

Hilmi Ziya Ülken, alan çalışmaları açısından kültür incelemelerini, kır-kent toplumlarının ankete dayalı monografilerinin gerçekleştirilmesinin Mümtaz Turhan, Mehmet Ali Şevki ile başladığını ve bunların izleyicilerinden birinin İbrahim Yasa olduğunu belirtmektedir (Arı, 1971: 129 Akt. Tüzün, 2019: 210-211). Akademik hayatının erken dönemlerinden itibaren Ülken'in de belirttiği gibi kır sosyolojisi ile meşgul olduğu bilinen Yasa, Missouri Üniversitesi'nde “köy sosyolojisi” eğitimi yapmaya hak kazanmıştır (Tüzün, 2019: 207). Türkiye'ye döndükten sonra ise İbrahim Hakkı Tonguç ile beraber köy enstitüleri ile ilgilenmiştir. İbrahim Yasa mekân sosyolojisi noktasında hususi çalışmaları örnek olarak gösterilebilecek bir isimdir. Örneğin, Hasanoğlu Köyü'nde toplumsal araştırmalarda bulunmuştur ve sonrasında bu araştırma kitaplaştırılmıştır. Bunun dışında Bergama'nın Singel Köyü, gecekondu aileleri araştırması ve “*Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme*” gibi çalışmaları onun akademik hayatında başından sonuna değin mekân sosyolojinin büyük bir yer tuttuğunu göstermektedir. Yapmış olduğu aile türleri sınıflamasında da toplumsal mekân ve aile kurumu arasında bir ilişki kurduğu açıkça görülmektedir. Ona göre, aile tipleri: 1. Büyük kent ailesi, 2. Kasaba ailesi, 3. Gecekondu ailesi 4. Köy ailesi, 5. Göçebe ailesi olarak sınıflandırılabilir (Yasa 1970: 105-109, Akt. Tüzün, 2019: 217). Yasa gibi Niyazi Berkes de akademik hayatının ilk dönemlerinde bazı Ankara köyleri üzerine yapmış olduğu araştırmaları ile bu alanda örnek

gösterilebilecek bir isimdir. Bu araştırma Türk sosyolojisinde yayınlanmış ilk monografik köy çalışmasıdır.

Benzer şekilde Cavit Orhan Tütengil'in de köy enstitüleri ile alakadar olduğu ve mekân sosyolojisi kapsamında çalışmalar yaptığı görülmektedir. “İlk olarak 1954'te *İhsaniye Köyü İncelemesi'nin* ardından, Tütengil 1963'te, *Köyden Şehre Göç Meselesi'ne* eğilmiş, 1967'de *Köy Sorunu ve Gençlik*, 1969'da *Türkiye'de Köy Sorunu* ve 1975'te *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları* çalışmaları Tütengil'in Göç ve Kentleşme konularında bir toplumbilimci olarak ortaya koyduğu özgün çalışmalar olmuştur.” (Cılga, 2019: 378-379). Bu çalışmalarında önemli olan husus mekânın insan ve toplum yaşayışını etkilediğini saptayarak diğer düşünürler gibi ikili bir ayrıma gitmesi ve bu ikili bakış açısını savunmuş olmasıdır. Üzerinde çalıştığı az gelişmiş toplumlara açıklarken de kır-kent ayrımından faydalandığı görülmektedir. Görüldüğü üzere Türk toplumbilimlerinde değerli fikir insanlarının odaklandığı konular farklı farklı olsa da bir yanları büyük çoğunlukla mekân ile ilişkilidir. Örneğin Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ilgilendiği birçok farklı konunun yanında yaşadığı dönemin halet-i ruhiyesi içinde Adapazarı ve Erzurum şehirleri üzerinden kentlerin gelişimi ve sorunlarını ele almıştır. Benzer şekilde İsmail Hüsrev Tökin odaklandığı konuların büyük çoğunluğu iktisat ve ekonomi sosyolojisi minvalinde olduğu görülse de “*Türkiye'de Köy İktisadı*” isimli çalışması çok yönlü ve Türkiye'de belirli bir yöntemle toplumsal yapı incelemesine yönelik ilk çalışmadır (Cılga, 2019/2: 149). Fındıkoğlu gibi Erzurum'da araştırma yapan bir başka isim Mümtaz Turhan'dır. Turhan, Erzurum iline bağlı beş köyde diğer araştırmacılardan farklı olarak kültür incelemeleri yapmıştır ancak özellikle maddi kültür öğelerini gözlemlerken ve analiz ederken insan-mekân ve mekân- kültür etkileşimini göz ardı etmemiştir. İnsanların evlerini yaparken kullandığı malzemelerden yörenin özelliklerine göre geçim yolları belirlemelerine kadar ve zaman içinde çeşitli faktörlerle mekânı kullanma biçimlerindeki değişimi görebilmiştir.

Mekân sosyolojisinin önemini özellikle toplumsal değişme bağlamında gören ve çalışmalarıyla gösteren Türk sosyoloğu Mübeccel Belik Kıray, İhsan Bilgin'in de ifade ettiği şekilde; toplum tasvirlerini hep mekân tasvirlerinin eşliğinde yapmıştır. Toplumsal ilişkilerin her zaman mekâna yansıdığını vurgular (Kıray, 1972: 7). Bu

doğrultuda *Örgütlemeyen Kent*' te İzmir ilinde sanayi öncesi iş hayatının artan teknolojik gelişmeler ve modern sanayi ile birlikte geçirdiği değişimleri incelemiştir. Kıray, mekânla ilişkilendirilmemiş toplumsal yapı ve toplumsal değişim analizlerinin eksikliğini ima ederdi, sosyal konumları, ilişkileri ve değişimleri mekânsallaştırarak canlandırır (Tüzün, 2012: 144). Saha çalışmaları ile katkılarına vakıf olunan Kıray'a göre toplum iki şekilde incelenebilir: Bunlardan ilki Weberyen perspektiften toplumsal değerler ve değerler arasındaki farklılığa odaklanırken diğeri ve onunda başvurduğu yöntem "altyapının yani tabiatı işleme tarzı ve böylece elde edilen ürünün kontrol şeklinin temelde farklı olması"dır (Kongar, 2019: 427). Bu görüşle bağlantılı olarak Kıray'ın zaten evrimci toplum anlayışına yakın olduğu yani toplumların geleneksel modelden modern toplum modeline doğru bir gelişim çizgisi izlediğini vurguladığı söylenebilir. Bu açıdan mekân sosyolojisi yapma biçimi klasik sosyologları andırırken yaptığı saha çalışmaları Türk sosyolojisi bilhassa mekân sosyolojisi için değerlidir. O değişimin sosyolojisini mekânlar üzerinden okumuştur.

Türk sosyologlarının mekânı ele alış biçimlerine bakıldığında temelde klasik sosyologların yaptığına benzer olduğu görülmektedir. Modernleşme mefhumu ile gelişen şehirlerin canlı şahidi olan düşünürler değişimin tipini yönünü tespit etme çabalarında mutlaka mekâna dayanmışlardır. Bunu toplumu sınıflandırırken ya da özelde kır ya da kent bağlamında bir mekânı ele alırken ortaya çıkmaktadır. Toplumu anlama çabaları onları çoğunlukla kıra, köye, geleneksel olana yönlendirmiştir. Daha sonraları sanayileşme ve modernleşme etkilerinin toplumsal boyutta getirdiği yenilik ve farklılıkları ele alırken araştırma alanı olarak belirli bir kentin seçildiği ve üzerinde çoğunlukla saha çalışmalarına yer verildiği görülmektedir. Bu sebeple mekânın toplumsal çözümlemelerde öneminin farkında olarak hareket ettiklerini ancak dönemsel şartlar sebebiyle çalışmalarının kısıtlı kaldığı ortaya çıkmaktadır.

1.1.2. Mekân Sosyolojisinde Çağdaş Tartışmalar

Mekân sosyolojisi özerk bir alan olarak 1970'lerde kendisini bulmuştur. 1960'ların dünyası, kentleşme olgusunun hız kazanmasıyla ve modern kentsel yaşamın ortaya çıkardığı sorunların giderek yoğunlaşması, çeşitlenmesi ve daha görünür hale gelmesiyle birlikte, kentin fiziksel boyutlarına ve kentsel

mekanizmalara disiplinler arası bir ilgi ve dikkatin oluşmasına neden olmuştur. Kentin, birtakım binaların ve nesnelere toplamı ve mekânsal düzenlemesi olmadığı vurgulanmaya ve araştırmalar insan-çevre etkileşimine doğru yönelmeye başladı (Göregenli, 2018: 2). Buraya kadar gelinen süreçte mekânsal çözümler genel bir kuramı kente direkt olarak uygulamak yoluyla ya da kent ile alakalı yeni problemleri pratik ve yüzeysel yöntemlerle yapılmak istenmiştir. Bu klasik ve yetersiz olan yöntemler çağdaş olarak nitelendirilebileceğimiz David Harvey, Manuel Castells, John Urry, Henri Lefebvre ile hususi olarak mekân sosyoloji yapımları ile aşama kaydetmiştir. Bu sebeple onların çalışmaları mekân sosyolojisinde hayati öneme sahiptir. Çünkü onlar sosyal bilimlerde ve toplum bilimlerinde 1970'lere kadar örtük kalan bir konuyu gün yüzüne çıkarmışlardır. Bunu Marksist teoriye dayanarak yapımları Marksizm ve mekân hususunu da görünür ve faydalı kılmıştır. Ortak ilham kaynaklarının Marksist teori olmasının sebebi mekânı üretim ve tüketim etkileyenleri bağlamında ele almış olmalıdır. Kapitalist ekonomik sistemin hâkim olduğu bir dünya düzeninde bu yaklaşım bir noktada tüm zamanlardan daha gerekli olmuştur. Tüm zamanların en etkili teorisi Marksizm ise salt ekonomik belirlenimcilik olarak anlaşılması hasebiyle toprak, mülkiyet, kira, emek vb. olgulardaki mekânsallığın geç fark edilmesine sebep olmuştur. Ancak özellikle yukarıda sayılan isimler üretim-tüketim ilişkileri bağlamında mekânı yeniden tanımlamıştır. Toplumsallık niteliğini vurgulayarak mekânın yalnızca fiziksel, doğada kendi halinde bulunan bir şey, amaçsızca meydana getirilmiş cansız bir beton yığını şeklindeki zihinsel kalıpları yıkmaya yardımcı olmakla kalmayıp mekânın toplumsallığının kabulünü sağlamışlardır.

Mekân nasıl araştırılmalıdır sorusu ile yola çıkan Castells'e göre mekân yalnızca toplumsal yapının açılımının sonucu olmayıp, üzerinde bir toplumun özgüllük kazandığı tarihsel bir araya gelişin, somut ifadesi kendini belli edişidir (Castells, 1978: 116, Akt. Keskinok, 1988). Ona göre en genel tanımıyla mekân, cismin kapladığı alandır ancak bunu açıklayabilmek için tarihe gereksinim vardır. Tarihsellik içinde mekân üzerinde bir toplumun özgüllük kazanması karşılıklı değiştiren ve geliştiren bir süreçtir. Tüm bunlar olurken, mekân aynı zamanda yeni anlamlar atfedilen bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar birbirleriyle mekâna

bir biçim, işlev ve toplumsal bir anlam kazandıran ilişkiler içindedir (Castells,1978:116, Akt. Keskinok, 1988) fakat mekâna toplumsallık aşıl原因 bu görüşler mekânı yalnızca toplumsal ilişkilerin belirlediği yanılığısına düşürmemelidir. Ona göre mekân ne yalnızca doğa ne de yalnızca kültür tarafından belirlenmiştir.

Marksist teorideki gün yüzüne çıkan mekân konusu da aynı şekilde mekân üzerinden anlaşılması gereken sosyo-ekonomik bir olgu olması hasebiyle mühimdir çünkü mülkiyet ilişkileri mekânsal içerikten yoksun değildir (Keskinok, 1988:68). Fakat mülkiyet ilişkileri mekânın direkt yansıması olarak kabul edilemez çünkü kentsel mekân salt ekonomik değil, politik ve ideolojik sistemlerin de etkili olduğu bir yerdir. Ekonomik sistem temel ve son kertede belirleyici, politik sistem ise düzenleyici olarak görülmektedir. İdeolojik sistem de simgesel mekânsal yapılarda vurgulanmaktadır (Keskinok, 1988: 68).

Yapmış olduğu endüstri tipleştirmesinde özellikle firmaların yer seçimi noktasını bir ayırıcı özellik olarak gören Castells, artık firmaların toplumsal değerler tarafından belirlendiğini düşünür. Bu mekân türünün ekonomik sistem içindeki konumunu gösterir. Konumu belirleyen etkenler değerlerdir. Değeri toplumun belirmesi önemli bir nokta olmakla beraber toplumun neye değer atfedeceği büyük oranda yine sistem içerisinde verili bir şekilde karşımıza çıkar. Gerçekten de daha öncesinde yer seçimini etkileyen ham maddeye, işgücüne yakınlık, ulaşım gibi faktörler küresel dünyada önemini yitirmiştir. Hala önemli olan tek faktör pazardır ancak kapitalizmde bu sorun kendi içerisindeki diğer aygıtlarla ustaca çözülebilmektedir. Yani mevcut bir pazarın yokluğunda medya aracılığıyla ya da reklamlarla oluşturan ihtiyaçlarla bir pazar yaratılabilmektedir. Üretim için aranan geleneksel şartlar ve mecburiyetler artık tüketimin devamlılığını sağlamak ve tüketimi artırmak için aranmaktadır. Artık tüketim için mekânsal sınırlamalar ürünün üretiminden pazara kadar olan tüm aşamalar için kalkmıştır. Bu her geçen gün gelişen teknoloji sayesinde üretim araçlarının taşınmazlığını önemli bir ölçüde ortadan kaldırdığı gibi verimini de artırarak tüm mecburiyetleri kırmıştır. Son kertede her türlü mekânsal sınırlama ortadan kalkmıştır.

Özünde bir coğrafyacı olan David Harvey bu alanda yeni bir kuram ve metodolojiye ihtiyaç duyulduğunu “Halkın inşa edilmiş çevreden aldığı mesajı

anlamaya çalışmak zorundayız. Bu amaçla, mekânsal ve çevresel simgeciliğin ölçülebilmesi için çok genel bir metodolojiye ihtiyacımız var.” sözleriyle ifade etmiştir (Harvey, 2013: 36). Tarihsel süreçte düşünürler nezdinden mekâna baktığımızda onların kendi teori ve fikirlerini üzerinde kurguladığı, temel sayıtlıların arasında ve dolayısıyla ikinci planda kalan bir şey olarak gördük. Harvey bu noksanı görmüş ve kuramının gerekliliğini vurgulamak amacıyla, “Eğer kent her tür işaret ve simgeyi içeriyorsa, halkın bunlara verdiği anlamı kavramaya çalışabiliriz. Güçlü bir sosyolojik muhayyileye sahip olan birçok kişi vardır ki, mekânsız bir dünyada yaşayıp çalışıyormuş gibi görünürler. Güçlü bir “mekânsal bilinç” ya da “coğrafi muhayyile”ye sahip olan bazıları da, mekânın biçimlendirilmesinin toplumsal süreçler üzerinde ne kadar derin bir etkisi olduğunu göremezler.” demiştir (Harvey, 2013: 29).

Yeni bir kurama olan ihtiyacı belirtmesinin ardından daha önce yazmış olduğu denemelerini “Sosyal Adalet ve Şehir” isimli kitabında toplamıştır. Bu denemeler aynı zamanda kuramın evrim sürecini de gözler önüne sermektedir. “*Liberal Formülasyonlar*” ve “*Sosyalist Formülasyonlar*” olarak iki ana kısma ayrılan kitapta ilk kısımda daha çok coğrafyacı kimliğinin görünür olduğu ve ikinci kısma kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu iki kısımda dört tema bütünlüğü sağlamaktadır. Bunlar: “*Kuramın Doğası*”, “*Mekânın Doğası*”, “*Sosyal Adaletin Doğası*” ve “*Kentselliğin Doğası*”dır. Harvey, bu temalar çizgisinde detaylı Marx incelemeleri sonucunda kendi kuramını geliştirmiştir. Coğrafyanın alanını genişletmek için çıktığı bu yolda Marksizm bağlamında kent olgusu ona eşlik etmiştir. Marksizme başvurmasının sebebi elindeki sorunlara yalnızca onun çözüm bulacağına inanmasıdır. Bu kuramsal çalışmalar Marksizmin içinde uzun yıllardır unutulmuş halde duran kentsellik konusunun tekrar gün yüzüne çıkmasını da sağlamıştır. Bunu Marksist düşüncedeki kira-toprak hususu üzerinden toprağın kullanım değeri ve değişim değerine odaklanıp uzun uzadıya tartışarak yapmıştır. Kentsel süreçlere dair yaptığı analizlere göre Harvey için sermaye birikimi ve bu birikim süreci her şeyi açıklamaktadır. Sosyal adalet kapsamında sosyal artığı yaratan ve dağıtan birçok mekanizmayı da tartışmaya dahil etmiş ve coğrafyanın alanını genişletmek üzere çıktığı bu yolda kentsel analizin amaçlarını yapı bozumuna

uğratmıştır. Geliştirdiği kuramda toplumsal süreçler ile mekânsal biçimler arasında bir bağlantı olduğunu ispatlamaya girişmiştir. Ona göre toplumsal süreçlerin mekânsal olduğu gibi mekânsal biçimler de doğrudan toplumsal süreçleri içermektedir. Harvey'in bu düşünceleri bu tezde savunulanları destekler niteliktedir çünkü Harvey için mekân, varlıkbilimsel (ontolojik) bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttur. Ona göre, “Mekânsal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin olduğu cansız nesnelere olarak değil, toplumsal süreçleri, bu süreçlerin mekânsal olmasıyla aynı tarzda ‘içeren’ şeyler olarak görülmektedir.”(Harvey, 2013: 11). Bu noktada bu alanda çalışan herkes gibi o da sosyal bilimlerde toplumsal mekân hususunu aydınlatmak amacıyla mekânın sağlam bir tanımını yapmak ister. Mekânı tanımlarken üç yaklaşım görülür bunlardan ilki her koşuldaki bağımsız olan yani kendi başına bir “şey” olarak tahayyül edilen *mutlak mekân*dir. İkincisi toplumsal mekân anlayışına daha çok uyan, karşılıklı ilişki ve bağlantıları hasebiyle var olabilen *görelî mekân*dir. Üçüncüsü ise görelî mekâna ek olarak Harvey'in *ilişkisel mekân* olarak adlandırdığı “Mekânın, Leibniz'in bakışıyla nesnelere içinde görülmesi ve bu anlamda nesnelere de ancak kendi içlerinde başka nesnelere ilişkiler içererek ve bunları temsil ederek var olduğunun kabul edilmesi” şeklindeki görüştür. Son kertede mekânı anlamlı kılan ve ona anlamını veren insan ve onun eylemidir. Her toplumsal eylem biçimi de kendi mekânını bir anlam çerçevesi içerisinde oluşturur. Bu sebeple mekân yukarıdaki üç tanımın aynı anda bir kaçını olabileceği gibi yalnızca biri de olabilir. Mekânın ne olduğu üzerine yapılan ontolojik tartışmalarda gelinen noktada mekân bir araştırma nesnesi halindeyken ona atfedilen anlam ile kendi anlamını bulmaktadır. Günümüze yaklaşırken özellikle Sanayi Devrimi'nden bu yana mekânın ana nesnesinin kentler olduğu bilinmektedir. En çok tartışılan ve üzerine düşünülen konu ise kentseliktir. Harvey'in bu konudaki düşünceleri tıpkı mekânı tanımlarken olduğu gibi kentin ve kentsellik olgusunun da başlangıçta kendi başına “şey” olarak düşünüldüğü ancak aksine kentsellik toplumsal süreçlerin ayırıcı taraflarını gözlemleyip inceleyebileceğimiz toplumu yansıtan bir ayna gibi olduğu yönündedir.

John Urry, *Mekânları Tüketmek* adlı eseriyle mekân sosyolojisinde öne çıkmış bir isimdir. Öncelikle Urry, toplumsal mekân demek yerine ancak bunu

kastederek yer sosyolojisi kavramını kullanmaktadır. Aslında Harvey ile benzer kaygıları paylaşmaktadır. Mekân hakkındaki kuramsal teorilerde zaman ve mekânın iç içe olması ve doğa ile nasıl bir ilişki içinde kurulması gerektiğini kaygılarına sahiptir. Ancak o öncüllerine göre bu kaygılardan daha çabuk sıyrılmaktadır. Çünkü yerlerin tüketilmesi hususunu çözüme kavuşturmak ister. Eserinde kapitalist sistemin özellikle turizm üzerinden mekânları yeniden ürettiği hususuna dikkat çeker. Turizm, doğal olarak tüketim odaklı olan bu mekân, insanların değerlerini mekânlara atfederek yapmış olduğu mekân üretimlerine farklı bir boyut kazandırmıştır ve onları yeniden üretmiştir. Ona göre, insanların değer atfederek kültürlerinin bir parçası haline getirdiği mekânlar artık kapitalist sistemin tekeline geçmesiyle mekânsal değerlerini yitirmiştir. Özellikle üzerinde durduğu bir diğer konu ise şehirlerin çalışma alanları şeklinde yeniden üretilmesidir. Sanayileşme ile birlikte şehirlerin yaşam alanı olmaktan, hayatın aktığı yer olmaktan çıkarılarak yalnızca çalışma alanlarına çevrilmesi şehirlerin değerlerini tüketmek anlamına gelmektedir.

Mekânın kendisi ayrı bir tarihsel süreçten geçmektedir. Bu sebeple mekân için sabiteden uzak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yani mekân çağın, insanların ihtiyaçlarını karşılamak adına sürekli olarak bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Aynı zamanda bahsedileceği üzere bir üretim ve yeniden üretim içerisindedir. Lefebvre, çağdaş kuramcılardan mekânı dönemselleştirmesi ve mekânın yeniden üretimi hususlarında ele alınması gereken önemli bir isimdir. Mekânın tarihselliği hususunda Lefebvre'nin *Mekânın Üretimi* isimli eseri büyük önem taşımaktadır. Dönemselleştirmeler arasında kesin tarihsel ayrımlar yapmayan Lefebvre daha çok tarihsellik içerisinde mekân üzerine bir kategorilendirme yapmıştır çünkü bu mekânlar zaman zaman iç içe geçebilmekte, aynı zamanlarda var olabilmekte ve bazen de biri diğerinin sonucu niteliğinde olabilmektedir. Lefebvre'ye göre mekânların üretimi sürecinden bahsedebilmek için tarihten de bahsetmemiz gerekmektedir; çünkü tarihsellik içinde değişen her üretim tarzı onun kuramına göre bir öncekini dönüştürerek yeni bir mekân üretmektedir. Bu tarihsellik içinde mekân, Lefebvre' nin dönemselleştirmesinde de görüleceği üzere

siyasallıktan, ideolojiden ve üretim ilişkilerinden kopuk olarak ele alınamaz. Aksine siyasallığa ve dolayısıyla ideolojilere ve üretim ilişkileri ile yakından alakalıdır.

Yapmış olduğu mekânsal dönemselleştirmede Lefebvre beş mekândan söz eder. Bunlar; *mutlak mekân*, *kutsal mekân*, *tarihsel mekân*, *soyut mekân*, *çelişkili mekân* ve *diferansiyel mekân*dir. Bu mekânlardan kısaca söz edecek olursak, mutlak mekân insanın doğaya olan etkisinin ve tahakkümünün düşük boyutlarda olduğu bir zamanı temsil etmektedir. Lefebvre, (toplumsal) tarihin başlangıcını doğanın mutlak mekânına dayandırmaktadır. Bu mekânın “kökeni tarımcı-pastoral bir mekân parçasıdır, yani köylülerin, göçebe ya da yarı göçebe çobanların adlandırdığı ve çalıştığı yerler kümesidir.” (Lefebvre, 2014: 245-246). Mutlak mekân, insanın doğadan kopmadan, doğaya benzer bir biçimde oluşturduğu mekânlardır. Bu mekânlara örnek tapınaklar işaret edilebilir. Bu durumda ilk mekânlar ölümlerin mekânı olmuş olurlar; çünkü avcı ya da toplayıcı toplumların mekân algısı doğaya göre şekillenmiştir ve genel olarak göçebe oldukları için sabit bir mekân üretememişlerdir ancak ölümler özellikle de tarihteki önemli kişiliklerin ölümü, piramitler gibi ilk mekân örneklerini bizlere vermiştir. İlk mekân örneklerinin piramitler ya da tapınaklar gibi yüksek ve heybetli oluşu da bu mekânların birebir doğadan örneğin, dağlardan örnek alındığının bir göstergesidir. Mutlak mekânlar zamanla siyasi ve dini iktidarlar tarafından işgal altına alınmışlardır. Bu sebeple mutlak mekânların bir kısmının kutsanmasıyla dini mekânlar meydana gelmiştir. Lefebvre kesin bir mutlak mekân ve kutsal mekân ayrımı yapmamış olsa da kutsal mekân, mutlak mekânın içerisinden evrilmiş ve mutlak mekânın etkisinin zamanla azalması durumuyla kendini var etmiştir.

Kutsal mekân hem dini hem de siyasi özellikler taşır. Kutsal mekân, mutlak mekânda olduğu gibi doğallık halini taşısa da şehir devletleri ve feodalizm gibi düzenlerin ortaya çıkmasıyla doğa hüviyetinden arındırılmıştır. Kutsal mekânın ortaya çıktığı dönem Asya tipi üretim tarzının gerçekleştiği döneme denk gelmektedir. Ayrıca kutsal mekânda şehir ile kasaba diye bir ayrım ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarihsel güçler mutlak mekânın doğallığını durmadan parçalayarak, onun kalıntıları üzerine birikim mekânını tesis etmişlerdir. Bu sürecin temelinde yatan, özel mülkiyetin niteliğinin değişimi ve kamusal ile özel arasında ortaya çıkan

ayrımdır (Ghulyan, 2017: 9). Kutsal mekân ilk şehir devletleri ortaya çıkana kadar yeniden üretilmeye devam etmiştir. Onun ayırıcı noktası dini ve kutsal sembollerin ayrıca siyasal ve ekonomik faktörlerin bir toplamı olmasında yatar.

Lefebvre'ye göre tarihsel mekânın ortaya çıkmasının sebebi ‘‘Cermen barbarları’’dır. Roma'ya yapılan barbar istilası önceki mutlak ve kutsal mekânı laikleştirerek yeni bir mekân ortaya çıkarmıştır. Roma dünyasını altüst eden önemli değişimlerden biri Cermen barbarları tarafından Avrupa'da ilk büyük tarım reformunun gerçekleştirilmesiydi (Lefebvre, 2014: 243). Barbarların buraya yerleşmesi özel alan ile kamusal alanın ayırımına ve feodalizm tipi üretim tarzının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tarihsel mekânın en belirleyici özelliği birikimli bir yapıya sahip olmasıdır. Yeni üretim biçimiyle eski mekânın parçalanması zenginlikler ile bir birikim mekânı oluşturmuştur.

Birikim mekânının oluşmasında Lefebvre mantığa ve hukuka ayrıca önem arz eder. Ayrıca şehirlerin bir pazar haline gelmesiyle ve ticaretin gelişmesiyle değişim değeri önem kazanmıştır. Üretim faaliyetinin merkezileşmesi ve kolektif emekçinin sahneye çıkışıyla beraber emek süreçleri toplumsal hayatı sürdüren yeniden üretimden ayrılmaya başladı (Lefebvre, 2014: 77). Birikimli mekânın bir diğer özelliği kutsal mekânların yalnızca ruhban sınıfına ait olmaktan çıkarılarak yeryüzündeki mekânlarla temsil edilmesidir. Heykellerin ve kule gibi mekânların çoğalması ‘‘bedenlerin yüceltilmesi’’nin de yolunu açmıştır. Burada mekânın algılanışı değişmeye başlamış, kent mekânları önem kazanmaya başlamış ve şehir mekânları görsel yönden güçlenmeye başlamıştır. Tarihsel mekânın gelişimi sorunsuz bir şekilde olmamıştır. Kent mekânları 12. ve 19. yüzyıllarda birçok savaşa sahne olmuştur ve birçok tahrip edici olayla karşılaşmalarına karşın yine de önemini yitirmemiştir. Lefebvre'nin tabiriyle, fakat hiçbir zaman bitmeyen bu savaşlar sonucunda ne kadar şehirler yağmalansa, tahrip edilse de ‘‘bu çatışmalar aracılığıyla, bunlar sayesinde, bunlara rağmen şehirler ışıltılı parladılar’’ (Lefebvre, 2014: 286). Savaşlarla bile önemini kaybetmeyen şehir ulus devletin sahneye çıkmasıyla görkemlilik ve parlaklığını yitirmiştir. Eskiden zamana ve mekâna hâkim olan kent, yerini mekâna ve zamana hâkim olan devlete bırakmıştır (Ghulyan, 2017: 13).

Soyut mekân, savaşlar neticesinde ulus devlet eliyle kurulmuştur. Bu sebeple kurumsaldır. Soyut mekânda özellikle siyasal boyuta önemli bir vurgu vardır. Bahsedilen siyasallık, devletin gücü elinde bulundurduğu ve kendisine direnen ya da onu tehdit eden her türlü unsuru homojenleştirerek kendi hizmeti altına almasıdır ancak bu mekânı homojen olarak tanımlamak mümkün değildir. Homojenlik onun için yalnızca bir idealdir. Soyut mekân görünüşüyle bir soyutluk taşımaktadır. Bu mekân çok birimlidir, çatışmalı ve çoğuldur, karşıtlıkların zorla birleşimidir. Soyut mekân aristokratlar ile burjuvalar arasındaki toplumsal ve siyasal düzlemdeki uzlaşması sonucunda ortaya çıkmasına rağmen çelişkilidir. Kapitalist üretim tarzındaki sermaye ile işçi sınıfı arasındaki temel çelişkiyi yansıtır, o çelişkiyi etkiler. Toplumlar istikrar ister. Tarihsel süreçte toplum için istikrar sağlayıcı olgular değişkenlik göstermiştir. Bunlardan biri de devlettir. Soyut mekânda devlet toplumsal düzeni ve istikrarı sağlamak adına mekânı bir siyasal araç olarak görmüştür. Bu sebeple mekân siyasallıktan uzak bir alan değildir. Mekânı siyasal bir araç olarak gören devlet mekânın üretimine de müdahalede bulunmuştur. Altyapı sağlayan, kaynakları yöneten, planlama yetkisine sahip olan devlet soyut mekânın hiyerarşik düzenlenişinden sorumludur; yerler ve mekânları, işlev ve özelliklerine göre hiyerarşik bir düzene sokarak sorumlu olduğu toplumsal düzenin temellerini sağlar (Ghulyan, 2017: 14-15).

Lefebvre'ye göre siyasal iktidar ve onun ideolojisi, “toplumsal ilişkilerin yeniden-üretim yeri ve ortamı olarak mekânı yeniden üretir.”(Lefebvre, 2014: 326). Bu durum kapitalist üretim ilişkileri ile farklı bir boyut kazanmıştır. Asya tipi üretim tarzında ya da feodalizmde değişen üretim ilişkilerinin sürdürülmesi ya da gereken durumlarda yeniden üretilmesi herhangi bir sorun yaratmamaktaydı. Bu ilişkilerin sürdürülmesi ve yeniden üretimi yine mekân içerisinde gerçekleşmekteydi ancak kapitalist üretim sisteminde durum böyle değildir. Onun gerektirdikleri çok daha farklıdır. Kapitalist toplumsal ilişkiler ve üretim ilişkileri, tamamıyla mekânın üretimi, topyekûn ve yekpare bir mekân üretimi aracılığıyla gerçekleşir. Önceki üretim tarzlarına kıyasla kapitalizmde mekânın üretimine yapılan vurgu, sadece bu üretim tarzının kendi devrimci potansiyeline dayanarak üretici güçlerin atılım sağlamasından, bu atılımdan yararlanarak boyut ve ölçek açısından geçmişe kıyasla

topyekûn bir mekânın üretimine girişimden kaynaklanmamaktadır. Bu girişimin temeli kapitalizmin stratejik mantığında aranmalıdır (Ghulyan, 2017: 16). Kapitalizm ortaya koymuş olduğu üretim- tüketim ilişkilerini ancak mekâna da yansıtarak varlığını idame ettirebilmiştir. Her üretim sisteminin kendi mekânını üretmesi sonucunda kapitalizm de kendi mekânını üretmiştir ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Lefebvre' nin mekânın içinde şeylerin üretiminden direkt olarak mekânın üretimine doğru bir geçişin yaşandığı yönündeki tespitidir. Diğer üretim tarzlarında bir yeniden üretim gerçekleştirilmesi olayı mekânın içinde gerçekleştirilmişken kapitalist üretimde mekânın kendisinin topyekûn üretildiğini görmekteyiz. Soyut mekân kapitalist üretim sisteminin ve devlet aygıtının bir siyasallaştırma aracı olması hasebiyle içinde birçok çelişki barındırmaktadır. Bu da bizi bir sonraki dönemselleştirme olan çelişkili mekâna götürmektedir.

Çelişkili mekân, soyut mekânın yukarıda belirtilen tüm özelliklerine sahiptir, fakat kapitalizmin son dönemdeki gelişmeleri sayesinde soyut mekâna özgü çelişkileri daha da derinleşmiştir. Böylece, soyut mekân, niceliksel ve niteliksel açıdan yeni bir sıfatla, çelişkili mekân sıfatıyla ve geçmişe kıyasla daha çok keskin ve görünür bir çelişkiler dizisiyle karşımıza çıkmaktadır (Ghulyan, 2017: 17). Kapitalist üretim ilişkileri toplumsal hayatın içine bu mekânda daha çok nüfuz etmiştir. Bu sebeple var olan çelişki daha çok artmıştır. Çelişkilerin temel kaynağı mekânın alınıp satılabilir bir şey haline getirilerek metalaşmasıdır. Bu metalaşma mekânın tarihsel sürecinde kapitalizmin sahneye çıktığı ilk zamanlardan bu yana derecesini artırarak günümüzde de devam etmektedir.

Son olarak difarensiyel mekân, çelişkiler barındıran mekânın içinde yeniden üretim yoluyla kes- yapıştır şeklinde mekânların meydana gelmesidir. Lefebvre'nin ifadesiyle, "Kentsel mekân- zaman, endüstriyel rasyonaliteyle –onun homojenlik projesiyle- tanımlanabilir olmaktan çıktığı andan itibaren difarensiyel görünümü alır; her mekân ve her an yalnızca bütünü içinde, onları başka mekânlara ve momentlere ayrıştırarak bağlayan karşıtlıklar ve zıtlıklar üzerinden varlık bulabilir. Hem birleştirici hem de ikili özellikler üzerinden tanımlanır (Lefebvre, 2019: 39).

Mekân sosyolojisinin tarihsel ve teorik arka planını göstermeye çalıştığımız bu bölümde birçok kez vurgulandığı gibi mekân, felsefe tarihi içerisinde zaman ile

beraber ele alınmış ve mekân denildiğinde daha çok geometrik mekân anlaşılmasıdır. Sosyoloji tarihinde ise özel bir alan olarak kendini gerçekleştirmesi yakın bir zamana dayanan mekân 1970’li yıllara gelene dek çoğunlukla dolaylı yoldan teorilere konuk olmuştur ancak 1970’ler itibariyle toplumsal mekânın önemi daha çok anlaşılması ve Marksist teorinin de bu alana etkisiyle muazzam teoriler geliştirilmiştir. Marksist teoriden etkilenen düşünürler teorik açıdan kendilerini sağlam bir temele dayamışlardır ve onların düşünceleri aktardığımızdan daha derin ve kapsamlıdır.

1.2. Mekân ve İnsan Etkileşimi

Mekânı ve insanı birbirlerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Mekân ve insan etkileşiminin üç düzeyi vardır. Birincisi, mekânın insani üretime konu olarak kurgulanması yani insanın mekânı düzenlemesidir. İkincisi, mekânın yapısal bir unsur olarak kendisini tecrübe eden, dolayımlayan insanın bilinç düzeyini belirlemesidir. Üçüncüsü ise, insanların üzerinde etkileşime girerek örgütlendiği bir alan olarak mekânın kullanılmasıdır (Karaarslan ve Karaaslan, 2013: 882). İlk düzey, en başta insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere barınmak ve güvenlik ihtiyaçlarıyla ortaya çıkmaktadır. İkinci düzey, coğrafi düzlemde karşılaşılan doğal faktörlere karşı insanın konumlanması ile belirginleşmektedir. Çünkü insan bulunduğu çevrenin coğrafi ve iklimsel koşullarına uyum sağlamak durumundadır. Bu da insanın düşünüş ve yaşayış biçimlerini şekillendiren bir unsurdur. Üçüncü düzey ise insanın yerleşik hayata geçmesinden itibaren var ettiği ya da doğal bir biçimde var olan mekân ile girdiği karşılıklı ilişkide belirginleşmektedir.

İnsan ve mekân ilişkisinde aradaki en güçlü bağı kültür oluşturur. Kültür insanın düşünce ve eylemleriyle ortaya çıkan karmaşık bir değerler bütünüdür. İnsan toplumla bir ilişkisellik içinde yaşayarak, pratik ederek öğrendiği kültürü gelecek nesillere maddi ve manevi olmak üzere iki şekilde aktarır. Maddi kültür öğeleri içinde, bölgesel ya da milli kültürün en önemli taşıyıcılarından biri, sözlü ve yazılı taşıyıcıların yanı sıra, adeta bir ayna gibi toplumları yansıtan ve uzun yıllar kültürün kendi üzerinden okunmasını sağlayan mekânlardır. David Harvey bu durumu şöyle ifade eder, “Kentte mekânın şekillendirilmesi kültürümüzü simgeler, mevcut toplumsal düzeni simgeler, amaçlarımızı, ihtiyaçlarımızı, korkularımızı simgeler. Yani eğer kentin mekânsal biçimini değerlendireceksek, şöyle ya da böyle, onun salt

fiziksel boyutlarının yanında, yaratıcı anlamını da anlamalıyızdır.” (Harvey, 2013: 35).

Mekân insanın yapıp etmelerinden zaman içinde bir form almaktadır. Bu form sabit kalmamakla beraber belirli dönemlerde hâkim olan zihniyete ve o dönemin ihtiyaçlarına cevap vermesi amacıyla insanlar tarafından zaman içinde değiştirilebilmektedir. Kültürel ve toplumsal süreçler bağlamında oluşturulması hasebiyle bir mekân/ yapı fiziki özelliklere sahip bir bütünlük değil, döneminin muhtelif hususiyetlerini bünyesinde cemedan bir karaktere sahiptir (Nacak, 2017: 106). İhtiyaç hâsıl olan durumlar bazen nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerle birlikte yetersiz kalma gibi vaziyetler olabilirken, bazen de tamamen ihtiyaç halinin ortadan kalktığı durumlar olabilmektedir. Bu durumda var olan mekân işlevsiz hale gelerek, terk edilmiş veya farklı şekillerde kullanılması uygun görülmüştür.

Tarihsel açıdan insan- mekân ilişkisinde dönemsel olarak baskın etkiler belirleyicidir. Örneğin; savaşların yoğun olarak yaşandığı savaşın simgesi olan mekânlar savunma gereksinimi neticesinde belli dönemler yoğun olarak inşa edilmiştir. Savaş mekânlarına örnek olarak; Çin Seddi, Berlin Duvarı, çeşitli kule ve tüneller vb. gösterilebilir. Ancak günümüzde savaş simgeleri ve savunma araçlarının değişmesiyle bu tarz mekânlara gereksinim ortadan kalktığı için çoğu tarihi eser kisvesinde sergilenmektedir. Bir başka örnek olarak; tarımsal üretimle uzun bir dönem kır mekânları ön planda olmuştur ancak Batı tarihinde feodalizmden kapitalizme geçişle bu mekânların öneminin azalıp kentlerin öneminin arttığını söylemek mümkündür. Eski dönemlerde yapılan ticari faaliyetlerin meydana getirdiği mekânlar; ticaret yolları üzerindeki kervansaraylar, çeşmeler, panayırlar ve fuarlar vb. hayati nitelikteyken ulaşımın yollarının ve ulaşım araçlarının iyileşmesi, küreselleşme ve mevcut ekonomik işleyiş ile bu mekânların yerini iş hanları, şirketler, gökdelenler halinde iş merkezleri almıştır. Bu sebeple eski ticaret mekânları artık işlevsizdir ancak tarihsel ve sosyolojik açıdan dönemi okumak bakımından değerlidir.

Bir başka açıdan, toplumun başat kurumları olan eğitim, din, ekonomi, aile, siyaset ve boş zamanlar kurumu açısından insan mekân ilişkisine bakıldığında dönemsel olarak baskın eğilimlerin ve o kurumu temsil eden mekânların ön planda

olduğu görülür. Toplumun ise bu mekânlarla sıkı, devamlı, gündelik hayatının büyük kısmını kaplayan bir ilişki kurduğu görülmektedir. Hâkim zihniyette eğitim toplumda başat bir rol oynuyorsa devasa kütüphaneler; Bağdat, Buhara, İskenderiye gibi ve hala adından söz ettiren köklü ve nitelikli eğitim kurumları; Oxford, Cambridge, Galatasaray Lisesi vb. mekânlar ile karşılaşılır. Dönemin hâkim zihniyeti din üzerinde yoğunlaşmış ise bölgeye hükmedenin inancına göre Sultan Ahmet Camii, Ayasofya, Taç Mahal gibi görkemli ibadet mekânları ya da siyaset ve dinin birlikte önemli olduğu Mısır Piramitler' i gibi anıt mezar şeklindeki mekânlar karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin özellikle kuruluş yıllarında siyaset kurumu başrolde olduğu için bazı şehirler bu anlamda ön plana çıkmıştır. Bunlara; İstanbul, Ankara, Washington vb. şehirler örnek olarak gösterilebilir. Başkent bir semboldür; iktidarın ve otoritenin sembolüdür. En görkemli binalar, mabetler, heykeller, meydanlar ve yollar hep başkentlerde inşa edilmiştir. Bu sembol inşasında siyasi iktidarlar kentleri inşa ederlerken toplumları da inşa etmeyi amaçlamışlardır (Akin, 2012: 282). Ekonomi kurumu açısından bakıldığında endüstri devrimiyle birlikte seri üretime geçilmiştir. Bu durum sanayiye, şehirleri daha merkezi hala getirmiştir ve bu şehirlerin merkezlerinde daha önceden dini sembolik mekânlar yerine üretim yapılan fabrika ve iş yerleri yerini almıştır. İlerleyen zamanlarda şehirlerdeki nüfus patlamaları hasebiyle merkezdeki üretim tesisleri şehirlerin dışına, yerleşimden uzak bölgelere doğru kaydırılmış veya terk edilmiştir. Boş zamanlar kurumu diğer kurumlar kadar bir devrin başat kurumu olarak karşımıza çıkmasa da belirli ülkeleri, bölgeleri, şehirlerin adının eğlence, dinlenme ve turizm ile ünlendiği görülür. Bu tarz mekânlar insanların ihtiyaç duyduğu hobi, sanat, boş zaman aktivitelerini değerlendirmesi adına gerekli ve önemlidir. Son olarak kurumlar ekseninde günümüz şartlarında küresel bir salgın hasebiyle sağlık kurumlarının ön planda olması dönemsel ihtiyaç ve gerekliliklerin insan ve mekân ilişkisini etkilemesi açısından en görünür örneğidir.

Mekânın; kır ve şehrin, coğrafi mekânın; doğu ve batının, alçak ve yüksek, sıcak ve soğukun da insanı madden ve manen şekillendirme kabiliyeti vardır. Her insan ve toplum belirli sınırları olan bir toprak parçasında dünyaya gelir ve insanın doğduğu yer İbn-i Haldun'un dediği gibi kaderidir. İnsanın varoluşundan itibaren

mekânla diyalektik bir ilişki içerisinde. Bu sebeple insan ve mekân arasında kurulan ilişki hem ontolojik hem de karşılıklı etkileşim sebebiyle diyalektik bir ilişkidir. İklim koşulları ve coğrafi mekân toplumların yaşamasına elverişsiz koşullardaysa toplumların bu şartlara adapte olması gerekmiştir. Bunun için insanlar tarafından bunlara uygun mekânsal değişiklikler ve inşalar yapılmıştır. Örneğin, soğuk ve dağlık bölgelerde yaşayan toplumlar ile sıcak ve düzlük coğrafi bölgelerde yaşayan insanların doğal olarak ihtiyaç duydukları barınma mekânı farklılık arz edeceği için bu faktörler insan- mekân ilişkisinin çeşitlilik gösterdiğini ortaya koyar. Daha küçük yapılar özelinde düşünüldüğünde insanlığın temel ihtiyaçlarından biri olan barınma için inşa edilen evler de zamanla değişim geçirmiştir. Tek katlı evlerden çok katlı apartmanlara geçiş nüfusun artması ve toplumsal ilişkilerin değişmesi ile değişen toplumsal ihtiyaçlara göre olmuştur. Mekânın fiziksel boyutlarından, var edilme amacından, kullanım şekli ve sıklığından, konumundan, hangi ihtiyaca cevap verdiğinden tüm bunların hepsi ve daha fazlası topluma ayna tutar çünkü hiçbir yapı oraya öylesine konmuş değildir ya da bir yerde yoğunluk olmasının geçerli gerekçeleri vardır.

1.3. Modern Mekân

Modern mekân kendisini modernizm ile tanımlayan bir mefhumdur. Modernizmin ne zaman başladığı ve sonlandığı, hatta halen devam edip etmediği tartışmalı bir konudur. Bu konuda en yaygın görüş 17. yüzyılın sonunda Avrupa'da başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olduğudur (Giddens, 1994: 9). Modern öncesi dönem geleneksel dönem olarak tarif edilirken modern sonrası süreç postmodernizm olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel toplumlarda mekân ve zaman birlikte algılanırken modern toplumlarda ontolojik olarak birbirinden koparılmıştır. Bu sebeple modern bir kent mekânı olan metropollerde zamanın akışı ile bir Anadolu köyünde zamanın akışı aynı değildir (Karaarslan, 2019: 115). Modernliğin getirdiği değişiklikler geleneksel döneme göre daha yaygın ve yoğundur. Aynı zamanda değişim hızının oldukça fazla, değişim alanının da küresel düzeyde olduğu görülmektedir. Modernitenin tezahürleri mekânda ortaya çıkmıştır. Bu sebeple özellikle 1950 sonralarında hem sosyal bilimler alanında hem de modern tahayyülün geçirdiği paradigmatik dönüşümlerde mekân önemli hale

gelmiştir (Karaarslan, 2019: 110). Modernizm birçok alanda değişim ve dönüşüme yol açsa da bu değişimlerin büyük bir çoğunluğu şehirlerde gerçekleşmiştir. “Modernite ile birlikte kent mekânlarının önemi ve temsiliyet dereceleri büsbütün artmış, adeta, kent yaşamının ayrılmaz bir parçası, modern kentliliğin sembolik bir göstereni haline gelmişlerdir.” (Aytaç, 2007: 200). Özellikle üretim alanında meydana gelen teknolojik gelişmeler modern şehirlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla modern mekân ilk akla geldiği biçimiyle şehirdir. Modern mekânı tanımlamak onunla birlikte şehir ve şehir hayatının betimlenmesini gerektirir.

Modern mekân teknik gelişmelerin sunduğu imkânlar ile modern insan tarafından üretilmiştir. Bu sebeple şehir kendisini üretilen mekânlar vasıtasıyla açık eder. Modern mekânı geçmişteki şehir tiplerinden ve modern öncesi toplumlardan farklı kılan birçok husus vardır. Bunların başında ekonomik ve siyasi örgütlenme biçimlerindeki farklılıklar gelmektedir; çünkü şehir birçok farklı dinamiğe ve kültüre sahip küçük toplulukların bir arada yaşamasına imkân tanımaktadır. Bu sebeple kırdan kente yaşanan göçlerle birlikte modern kentlerde bir arada yaşamanın kuralları yeniden tanımlanmıştır. “Modernite hem bir süreç hem de siyasal bir proje olarak günümüz şehirlerini şekillendirmektedir.” (Karaarslan, 2017: 56). Modern toplum rasyonel bir örgütlenme biçimi olmasıyla ve ulus devletler ile yönetilmesi ile de geleneksel toplumdaki farklıdır.

Modernleşme ile birlikte iktidarların yanında kentin merkezi de değişmiştir. Örneğin; Batı Avrupa’da kentin merkezinde artık kilise yoktur, fabrika vardır (Akin, 2012: 283). Seri üretime geçilmesiyle üretim odaklı olan, fabrika merkezli şehirler meydana gelmiştir. Kapitalist ekonomik sistemin hayat damarı olan bu fabrikaların şehir merkezlerinde yer alması tesadüfi değildir. “Her dönemin baskın olan mefhumu şehre ruhunu yansıtır.” (Karaarslan, 2017: 56). Dünya ekonomik sistemi ne ile ayakta kalıyorsa ona odaklı bir mekânsal tasarım gerçekleştirilir ve dünyanın odağı zaman kaybetmeden şehirlere de yansır. Bu aynı zamanda yeni mekânlara yer açmak için eski mekânların tasfiye edilmesi demektir.

Modern şehrin ürettiği mekânların başında otomobiller için tasarlanan geniş yollar ve bulvarlar gelmektedir. “Modern şehirlerin doğuşu bulvarlarla simgelenir.” (Emre, 2017: 11). Bulvarlar şehirlerin merkezinde bulunan meydanlara çıkar.

Otomobillerin rahatça gidebileceği yollar modern insana zamandan tasarruf sağlar; modern insan sürekli bir telaş içindedir çünkü vakitsizdir. Herkesin bitirmesi gereken işler, yetişmesi gereken yerler vardır. Bu sebeple modern toplum teknolojiden bolca faydalanır uğraşı alanlarının büyük kısmı da bundan oluşur. Ülkemizdeki 1950’li yıllarda kırdan kente doğru gerçekleşen yoğun göçler ulaşımın iyileştirilmesi ile bağlantılı olmakla birlikte büyük ölçekli gıda, metal, giyim, tekstil ve ham hadde fabrikaları vb. kamu yatırımlarının etkisi önemlidir (Çelik, 2017: 26). Modern şehirlerin oluşumu bu sebeple birbiri ile bağlantılı birçok faktör sayesinde gerçekleşmiştir.

Modern mekânın insan eliyle üretiminin yanı sıra, insanı modern yapan tarafına bakıldığında daha farklı bir durum görülmektedir. Modern insan bu mekânları kullanması ve kullanım sıklığı, onlarla ilişki içinde olması ile bir kimlik oluşturmaktadır. “Daha önce, evin, özel alanın, cemaatin bize verdiği aidiyet, güven, bağlanma, tutunma hissini modernite ile birlikte bu mekânlar üstlenmekte; bu yüzden geniş yığınlar, zamanlarının önemli bir kısmını bu mekânlarda geçirmekte, onlarla, özdeşlik ve bağlanma ilişkisi kurmakta, gündelik yaşamlarını bu mekânların sundukları kültürel, sanatsal ürünleri/etkinlikleri tüketmekle geçirmektedirler.” (Aytaç, 2007: 203). Bugün bildiğimiz şekilleriyle sanat ve eğlence merkezleri modern şehirlere özgüdür; tiyatro ve sinemalar, müzeler, parklar, hobi alanları vb. mekânlar modern insanı temsil eden modern mekânlardır. Modern mekânların ortaya çıkışı ile birlikte en önemli değişim değerler alanında meydana gelmiştir. Küreselleşen modern dünyanın etkileri kültürel alanlarda da tektipleştirici bir etki meydana getirmiştir. Kültürel kimlikler ve gelenekler alanında travmatik dönüşümler ortaya çıkmıştır (Çelik, 2017: 24). Modern şehirler aynı zamanda eğitim merkezleri oldukları için ileri eğitim kurumları şehirli insanın ve onun şehirli kültürünün üretilmesinde ve sürekliliğinde büyük rol oynar. Modern mekân kendisini daha önceki şehirlerden farklı kılsa da zamanla tüm bu mekânların; bulvarlar, parklar, okullar, yollar, kurumsal yapılar, aile tipleri vb. birbirine benzemesi homojen bir tablo meydana getirmektedir. Bu mekânlar kendi içlerinde birbirleriyle fiziki olarak da sosyal pratikler açısından da oldukça benzemektedir. Bu benzeşmenin kaynağı küreselleşen modern dünyadır. Bu tektipleştirici etkiler ortaya çıkmadan önce şehir “

Doğu şehri- Batı Şehri” gibi tipolojik medeniyet ayrımları şekliyle ifade ediliyordu (Çelik, 2017: 23) ancak şehirler mimarisiyle, binalarıyla, mekânlarıyla, alışveriş merkezleriyle ve daha birçok unsurla artık birbirine daha da benzemektedir (Bumin, 2010: 6).

1.4. Postmodern Mekân

Modernizmin etkili olduğu alanlarda, hayatın neredeyse tüm alanlarında, onun homojenleştirici, rasyonalist, tektipleştirici, standart, merkeziyetçi ve doğrusal etkileri zamanla toplumsal sorunlara yol açmıştır. Bu etkiler eleştirilere yol açmakla birlikte toplumda çatışmalara neden olmuş ve hem modernizme bir tepki olarak hem de onun sonuçlarını ortadan kaldırmak amacıyla farklı bir düşünme biçimine ihtiyaç duyulmuştur. Modernizm sonrası toplumları adlandırmak için birçok farklı kavram öne sürülmüştür. Kimi üretim alanındaki değişimleri vurgulamak amacıyla post-endüstri devri, kimi bilgi alanındaki değişimleri vurgulamak için bilgi toplumu gibi kavramlar öne sürmüştür ancak modernizm sonrası dönemde her alandaki değişmeyi en iyi anlatan kavram postmodernizm kavramıdır. Modernizmin dünya hakkındaki yaptığı evrensel ve rasyonalist anlayışlara karşıt olarak postmodernizm oldukça muğlak ve yerel açıklamaları benimser. Bu yaklaşım vasıtasıyla modernizmin koyduğu sınırları ortadan kaldırarak insanı ve bilgiyi özgürleştirmek ister. Sınırların kalkması toplumsal statüyü belli edecek mallara ulaşım imkânlarını arttırarak geçişken ve belirsiz toplumsal sınıflar ve statülerin var olabilmesine imkân sağlamıştır. Postmodernizmde evrensel birey mitine, gelişme ve eşit olma söylemine eleştirel yaklaşılır (Aslanoğlu, 2000: 108-109). Postmodernizm parçalanmayı benimser. Farklı parçalar bir araya gelip anlamlı bir bütün oluşturabilir. Herhangi bir metanın üretiminde ya da bilimsel bilginin üretiminde de durum aynıdır. Önceki dönem ve akımlara karşın postmodernizmde karma bir anlayış hâkimdir. “Postmodernizmde pozitivistliğe karşı rölativizm, bütünsel ve evrensel olana karşı parça ve yerel, topluma karşı birey, sisteme karşı sistemsizlik, büyük anlatıya karşı küçük anlatı tercih edilmektedir (Bal, 2015a: 30).

Postmodernizmde mekân farklılık ve çeşitlilik ile anılır. Bilim ve teknolojinin imkânları ile modern mekândan farklı olarak bir mekân artık sabit ve değişmez bir kimliğe sahip olmak zorunda değildir. Örneğin; internete erişim

sayesinde her ev aynı zamanda bir eğitim merkezi, kütüphane, sinema, iş yeri olabildiği gibi sanal gerçeklik sayesinde insanlar müze, sergi gezebilir, tatile gidebilir, gerçek bir konseri yine bu yolla satın alabilir ve dinleyici olarak katılım sağlayabilir. Bu çeşitlilik yalnızca bilgi ve teknolojinin çıktıları ile kazanılmaz. Aynı zamanda geçmişe devamlı bir geri dönüş dürtüsü bugünün farklılığına katkıda bulunulur. Modern dönemde geçmiş çok eski diye küçümsenirken postmodern dönemde en iyi diyerek göklere çıkarılmaktadır. Günlük dilde artık sıkça karşılaştığımız; nostalji, vintage, alaturka gibi kavramlar bu yaklaşımın etkisidir. Bunlardan en sık karşılaştığımız nostalji kavramı Yunanca eve dönüş ve özlem anlamlarına gelen kelimelerden türetilmiştir. Modernleşmenin yol açtığı yersizleşme ve yurtsuzlaşma problemi eve dönüş ve özlem ihtiyacı sebebiyle nostaljiyi meydana getirmiştir ancak bulunulan yerde eve dönüş çeşitli nesnelere, nesnelere sergilendiği mekânlar ya da tek başına mekânlar sayesinde olabilmektedir. Nostalji, geçmiş anmak ve şimdiki zamanın nesnesi haline getirmek için sıfırdan eski ve geleneksel mekânları ortaya çıkarır ya da unutulmuş ve kullanılmayan mekânları tekrar kullanıma sokar. Mekânsal yapılar olarak karşımıza çıkan örneklerden biri Selçuklu ve Osmanlı dönemi mimari geleneklerinin günümüzde tekrar kullanılmaya ve var olanın ise özenle korunmaya çalışılmasıdır. Diğer taraftan, postmodern mekân farklılığın ve çeşitliliğin yanında eklektik bir niteliğe sahiptir ve bu özellikle kendini en açık biçimde alışveriş merkezlerinde gösterir. Bu mekânlarda birçok farklı sektör, meta, etkinlik alanı bir arada bulunabildiği gibi her geçen gün bir yenisi daha eklenen bu mekânlar eklektikliğin en bariz halini kendilerine yaşam merkezi diyerek ortaya koymaktadır. Diğer bir eklektik mekân örneği modern mekânda apartman olarak karşımıza çıkan evlerin siteler şeklinde çevrilmesiyle kalmayıp içerisine adeta küçük bir köymüşçesine birçok farklı ihtiyacı karşılayan; spor salonu, kuaför, terzi, kırtasiye, market, kreş, yeşil saha gibi alanların da bir arada bulunabilmesidir. Buna benzer olarak bir müze formatında nostaljik metalar ve son moda eşyaların bir arada sergilendiği mobilya fuarları örnek gösterilebilir. Bir diğer özellik ise postmodernizmde yerelle yapılan vurgudur. Yerele yapılan vurgu modernizmin evrensellik ilkesine karşı çıkar ve kendine özgülük o şehir mekânını benzerlerinden, diğer şehirlerden ayıran nitelikleri ön plana çıkarır. Postmodernizmde evrenselliğin reddi ve yerelle yeniden kurulan bağlantının örnekleri gündelik mekânlar üzerinden

rahatlıkla görülebilmektedir; yerel kültüre özgü yeme- içme ürünlerinin satıldığı yerler buna örnek olarak gösterilebilir.

1.5. Üretim Mekânı

Üretim, kaynakların zaman ve emeği kapsayan bir süreçle mal ve hizmetlere dönüştürülmesidir (Marshall, 1999: 777). Tarih boyunca üretim, önemli ölçüde ve uzun süre, yalnızca toprak üzerinden yapılmıştır. Bu üretim şekli üzerinde neredeyse evrensel bir mutabakat vardır ki tarihin dönemselleştirilmesinde ya da makro kuramlar oluşturulurken daima özne konumunda toprağa dayalı üretim, daha teknik anlamı ile ziraat, yer almıştır. Bununla birlikte tarım ile uğraşan toplumlar tarımın yanında genellikle hayvancılık ile de uğraştıkları için tarım ve hayvancılık üzerinden yapılan üretim birlikte anılır. Yapılan doğal üretime şekline zamanla ek olarak ham maddelerin işlenmesine dayanan ve küçük atölyelerde gerçekleşen üretimler yapılmaya başlamıştır. Bu tarz üretimler zanaat başlığı altında önemlidir. Sınırların genişlemesi ile artan ticaret, madencilik ve sanayi de belli başlı üretim yöntemleri olmuştur ancak en başta bahsedilen zanaat üretimi için bir teknik gerekmektedir. Üretimde usta- çırak ilişkisinin görüldüğü bu dönemde belirli bir teknik öğrenmek mecburiydi. Teknik ile herhangi bir üretim yapmak isteyen insan onu yapabilmek için bazı aletlere muhtaç olduğunu bilir ve zamanla onlara ulaşmaya çalışarak bu işi öğrenirdi ancak buhar makinesinin icadı ile tekniğin anlamı da değişmiştir, üretimden fayda yerine güç anlaşılmaya başlamıştır. Bu durumda artık insan bazı aletlere ihtiyaç duymak yerine bir şeyi yapabildiği için yapmak istiyordur (Freyer, 2018: 11-12). Üretme gücüne erişen insan hiç durmadan, toplum ihtiyacını temel almadan, sırf üretebildiği için, kapitalist sistem mantığı ile ne kadar üretirse o kadar kâr elde edeceğini düşünerek üretmiştir. İhtiyaç olmadığı durumlarda ağını genişletmek amacıyla dünyaya açılmış, satamadığı malını imha etmiş, ürünün kalitesini düşürerek aynı ürüne kısa zamanda ihtiyaç duyulmasını sağlamak istemiş ya da -miş gibi yaparak insanlarda yanıltıcı ihtiyaçlar meydana getirerek, reklam gibi pazarlama araçları kullanmıştır.

Hans Freyer tarih boyunca gerçekleşen üretim sürecini altı döneme ayırmıştır Freyer'e göre ilk sanayi dalgası İngiltere'de 1775 yılında el işçiliğinden yetiştirme teknisyenlerce ve meslektan olmayan kişilerin vasıtasıyla dokuma sanayi ile

başlamıştır (Freyer, 2018: 40). Ardından demir çelik sahneye çıkmış ve sanayileşmenin bu yeni alanıyla ilgili önemli icatlar 1800'lerde demir çelik dönemi olarak anılmıştır. Hammaddelerin dünyanın her bir köşesinden sanayi merkezlerine taşınmasını sağlayan dönem için 1825 yılı milat olarak gösterilir ve ulaştırma çağı olarak adlandırılır. Bunun peşinden çok geçmeden 1850 yılında kimya çağı başlamıştır. Akabinde kendinden önceki bütün sanayileri de kökünden değiştiren elektrik sanayisi beşinci sanayi dalgası olmuştur ve buhar gücünün yerini elektrik almıştır. Son olarak ulaştırma alanında yeni ufuklar açan ve gökleri fethetmeyi mümkün hale getiren benzin motoru çağı altıncı sanayi dalgasıdır. Gelecekte ise sıradaki sanayi dalgasının atom gücü çağı şeklinde olacağını ve eklenebileceği belirtiliyor (Freyer, 2018: 12-13).

Bu dönemselleştirme üretim mefhumu belirleyen, üretimin dönüm noktalarını oluşturan gelişmeleri görmek ve tasavvur etmek açısından faydalıdır çünkü üretim alanında yaşanan bir değişme doğrudan ekonomiyi, ekonomi ise toplumun başat kurumlarından biri olması nedeniyle toplumsal yaşamı etkilemektedir. Üretim şekillerinin ve üretim araçlarının zamanla çeşitlenmesi, gelişmesi ve değişmesi toplumsal hayatta özellikle ekonomik anlamda feodalizmden kapitalizme geçiş gibi büyük değişimler meydana getirmiştir ancak bu etkilenmeler hiçbir zaman tek bir açıdan olmamıştır. Her üretim sistemi büyük, küçük mutlaka kendi mekânını da üretmiştir. Örneğin şehir mekânı tartışılırken üretim ve dolayısıyla sanayi devrimi mutlaka hesaba katılır; çünkü sanayileşmenin kendine has yansıması bir üretim mekânı olarak sanayi kentini meydana getirmiştir. Sanayi kenti, üretim ve ticaret merkezidir. İdari ve dini işlevler önemini yitirmiştir, Sanayi kentinde kullanılan teknoloji, mekanik enerji, haberleşme olanakları, nüfusun yoğunlaşması ve yeni örgütlenme olanaklarına sahip bir mekânın ortaya çıkmasına yol açmıştır (Mutlu vd., 2019: 27).

Üretim alanındaki değişimlerin ileriye doğru ve kümülatif olduğu dikkate alınırca üretilen mekânların da her zaman daha fazla ihtiyacı karşılamak üzere meydana getirildiği görülecektir. Zamanla kıra sığamamak ve şehre doğru kaymak bu yüzdendir. Üretim, üretim araçlarının geliştirilmesiyle değişir ve artar ancak bu değişim tek başına teknik alanda gerçekleşmez. Değiştirdiği ve ürettiği şeylerden biri

de mekânlardır. Mekânlar üretim sisteminin bir parçası haline gelmiştir. Üretim sistemi daha fazla üretmek ve kâr için her şeyi kendine uyumlu hale getirmek ister. İnsan ve mekân bu uyum çabasına dahil edilmiştir. Zamanla üretilen yalnızca meta olarak kalmamıştır. Üretmek, mekânın üretimi ve yeniden üretimini de gerektirmiştir. Bu sebeple mekân çok boyutlu bir temsilcidir.

1.6. Tüketim Mekânı

Tüketim, üretilmiş olan mal ve hizmetlerin insanlar tarafından ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak üzere kullanmasıdır. Tüketim, modernizm ve sanayi devriminin etkileri ile baskın olan akılcılaştırmadan üretimin etkilendiği ölçüde etkilenmiştir. Jean Baudrillard'a göre, 19. yüzyılda üretim sektöründe gerçekleşen üretici güçlerin rasyonelleşme süreci 20. yüzyılda tüketim sektöründe son bulmuştur. Bu durumda üretim ve tüketim aynı büyük mantıksal sürecin birer parçalarını oluşturmaktadırlar (Baudrillard, 2018: 96).

Tüketim olgusu, mekânlar üzerinden hem bir ülke gibi büyük ölçekli coğrafi mekânlardan, hem şehirler gibi orta ölçekli mekânlardan hem de mimarisi ile belli olan küçük ölçekli mekânlardan açıkça okunabilmektedir. Örneğin, sanayileşme ile artan şehirleşme, şehir merkezlerinde hangi mekâna öncelik veriyorsa belli başlı uğraşı alanı odur diyebiliriz. Küresel ölçüde tüketim odak olmadan önce şehir merkezlerinde sanayi üretimi için gerekli olan fabrika gibi üretim mekânları gözde konumunda iken bu mekânlar şehirlerin dışına itilmeye başlamış yerini zamanla tüketim odaklı mekânlara bırakmıştır. Bu gelişmeden sonra tüketim ve mekân arasında adeta bir bütünleşme görülmektedir. Çünkü mekânlar taş, duvar, beton, çelik örülü yerler olmaktan, içinde yapılan faaliyete göre kimliklerini bularak sıyrılmış; almak, edinmek, tüketmek üzerine bir misyon edinmişlerdir. Üreten, pazarlayan, satan aktörden gezinen, arayan ve satın alan tüketici aktöre kadar herkes bu misyonu zaman içerisinde içselleştirmiş ve kabul etmiştir. Bu sebeple bazı mekânlar özellikle tüketim için vardır ve bu mekânlara tüketmek için gidilir. Tüketim, kapitalist zihniyet ile birlikte mevcut atmosferde zamanla bir davranış haline bürünmüş, çeşitli algı ve ihtiyaç yaratımlarıyla zorlanmış, bir ahlak ve kurum halini almıştır. “Tüketim etkin ve toplumsal bir davranıştır, bir zorlama, bir ahlak ve bir kurumdur.” (Baudrillard, 2018: 95).

Tüketim alışkanlıkları yerini sağlama aldıkça bir tüketim kültürü meydana gelmiştir. Bu kültür ile birlikte maddi üretimden ve hizmet üretiminden ziyade malların ve boş zamanların tüketimi etrafında örgütlenen tüketim toplumları meydana gelmiştir (Marshall, 1999: 768). Tüketim kültürü eski alışkanlıklardan yavaşça ayrılmayı, yenilerine yer açmayı gerektirmiştir. Örneğin, evde yemek yeme ve yapma kültürünün değişimi dışarıda restoranda yemek yeme kültürünün yerleşmesiyle azalmaktadır. Bu en basit örnekten yola çıkarak diğer tüketim alışkanlıklarının yansımalarına bakıldığında diğer sektörlerde de durum pek farklı değildir. Tüketicilerin ihtiyaçları ve tatminleri bugün diğer üretim güçleri gibi baskı altına alınan ve rasyonelleştirilen üretim güçleridir. Mevcut kapitalist ideoloji en bilinen baskı aracıdır (Baudrillard, 2018: 96). Tüketim için reklam, kampanya, her çeşit pazarlama yöntemi kaçınılmazdır. Söz konusu giyim gibi tüketim maddeleri oldukça devreye moda faktörü de girmektedir. Modanın tüketim üzerindeki getirisi bitmeden, tükenmeden, eskimeden kısacası ihtiyaç hasıl olmadan tekrar tekrar tüketebilmeyi sağlamasıdır. “Tüketim yalnızca görünüşte anomik bir sektördür. Tüketim hiç de genel olarak sanıldığı gibi her yerde toplumsal kurullarla engellenen bireyin kendisine ayrılan “ özel” alanda bir özgürlük ve kişisel oyun alanı marjını yeniden elde edeceği marjinal bir belirlenimsizlik sektörü değildir.” (Baudrillard, 2018: 94). Aksine bahsedilen pazarlama araçları ile daima teşvik edilir.

Tüketim eyleminin yaygınlık ve sıklık oranları arttıkça kendilerine özel mekânlar tahsis etmeleri mecburi olmuştur. Akla gelen yeme içme, giyim, ev, elektronik vb. tüketim mallarının satıldığı hususi mekânlardan ziyade verilen örneklerin çoğunu bir arada tüketme imkânı tanıyan, bu sebeple en göze çarpan mekân alışveriş merkezleridir. AVM’lerde çevrenin olumsuz koşullarından yalıtılmış, insanların mekâna gelerek içeride zaman geçirmelerini sağlayacak etkinlikler ve çeşitli mekânsal öğelerle zenginleştirilmiş ortamlar yaratılması ile insanların rahatça dolaşıp alışveriş yapmalarını sağlayacak bir mekânsal kurgu mevcuttur (Önbilgin, 2001: 23). AVM’ ler, tüketicilere daha rahat ve kolay tüketebilmeleri amacıyla pek çok farklı alana hitap eden mağazanın; sinemanın, kuaförün, spor salonunun, eczanenin, yeme- içme için hususi katların vb. birçok çeşitli ve tüketilmek için beklenen malların bir arada bulunabildiği yapılardır. İhtiyaç

gözetmekten ziyade daha hızlı ve faydacı tüketimler ön plandadır. Burada hiç vakit kaybetmeden, düşünmeden bir tüketim faaliyetinden diğerine geçilebilmektedir. Üretilen hiçbir ürün ya da faaliyetin uzun vadede düşünülmesi veya yarına kalması gibi bir durum söz konusu değildir. Birey anlık hazlar yaşayarak bugünün tadına varmalıdır (Aydemir, 2005: 47).

AVM' ler fiziksel tüketim çılgınlığının merkezi gibidir ancak tüketim mekânı olarak artık günümüzde gelişen ve yaygınlaşan teknolojiler vasıtasıyla çeşitli internet uygulamaları başı çekmektedir. Burada bir çeşit sanal AVM mantığı görülür ve şimdilik üretilen üretim mekânlarının en kârlı ve kolay yoludur. Gün geçtikte tüketmek için bir yerlere gitmek zorunluluğu giderek azalmaktadır. Bireylerin daha fazla tüketebilmeleri için tüm engellerin aşıldığı ve onlara konfor alanı sağlandığı görülmektedir. Bunun en açık örneği ise sanal market uygulamalarının günümüzde çok kısa bir sürede yaygınlaşması ve tüketici tarafından benimsenmesidir.

1.7. Mekân ve Hafıza

“Hafıza” kavramı psikoloji kökenli bir kavramdır. Zihnimiz herhangi bir deneyimi yaşamasının üzerinden belirli bir zaman geçtikten sonra, bu deneyimin etkisi bir fiilimizde meydana çıkmaktadır. Deneyimlerle kazanılanlar şu ya da bu biçimde zihnimizde muhafaza edilmektedir. Bu muhafaza etme işlevini üstlenen sisteme hafıza adı verilmektedir (Özkapınar, 2009: 10). Tanımda bahsedilen deneyimler bir toplumsallık içerisinde meydana gelir. Hafıza yalnızca bireysel bir olguymuş gibi görünürken bu noktada onun toplumsallığı gün yüzüne çıkar. Hafızanın toplumsal bir boyutunun olması “toplumsal hafıza” kavramsallaştırmasına imkân tanımıştır.

Sosyolojide hafıza çalışmaları Durkheim'in hafızanın tamamıyla sosyal bir olgu olmasını vurgulaması ile başlamıştır. Toplumun acıları, travmaları, sevinçleri ile ve bunlara rağmen büyük bir dayanışma sergilemesi kolektif bilinç ile mümkündür. Ona göre aynı toplum içinde yaşayan yurttaşların ortak inanç ve duygular bütünü kendine has bir sistem oluşturur (Karaarslan, 2019: 36). Durkheim'in öğrencisi Halbwachs ise bu kavramı daha açıklayıcı ve yoğun bir şekilde kullanılmış ve “toplumsal bellek” kavramı teorize edilmiştir. Halbwachs, esasında öğrencisi

olduğu Bergson'un felsefi düzlemi ile Durkheim'in kolektif bilinç kavramsallaştırmasını birleştirmiş ve belleği sosyal bir olgu olarak tanımlamıştır. Belleğin toplumsal çerçevelerini ele aldığı çalışmasında belleğin salt olarak zihnin bireysel niteliklerinin bir yansıması olmadığını, sosyal koşulların belleğin yapılanmasında ve korunmasında belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Birekul, 2017: 47-48). Toplumsal hafızanın oluşumunda yaşanan sosyal çevre önemlidir; çünkü her öznel tecrübe, belirli sosyal koşullar eşliğinde şekillenir. Tüm kültürel faaliyet ve öğelerimizin hafızaya kodlanış şeklinde sosyal çevre ve onunla kurulan ilişki büyük önem taşır. Hatta öznel tecrübelerin oluşmasına imkan veren, tecrübe edilecek bir çevrenin olmasına bağlıdır. En genel manası ile bir grup insan topluluğunun ortak bir tutum, davranış ve psikolojiye sahip olmasına imkan veren; duygu, düşünce ve değerlerin sağladığı verilerle oluşan kognitif dünyaya toplumsal hafıza adı verilmektedir (Karaarslan, 2019: 63). Geçmişin toplumsal değer ve deneyim bilgisi toplumsal hafıza ve onun taşıyıcıları ile şimdiyi yaşamayı mümkün hale getirmektedir.

Toplumsal hafızanın oluşumu her zaman toplumların olağan gelişim sürecine bağımlı olarak paylaşılanlarla oluşmamaktadır (Karaarslan, 2019: 63). İlk bakışta görülmeyen birçok alanda toplumsal hafıza etkileyen ve etkilenen bir olgu olarak kendini hissettirmektedir. Toplumsal hafızanın şekillenmesinde etkili birçok faktör vardır. Yukarıda modern mekân başlığında bahsi açılan modernizm toplumsal hafıza konusunda bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. Birçok etken; bilimsel ve siyasal devrimler, teknolojik gelişmeler ve tüm bunların sonucunda değışen zihniyet dünyası modern dönemde toplumsal hatırlama unutma biçimlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu kırılma noktalarının insanlık için ortaya çıkardığı sonuçlar da ayrıca toplumsal hatırlama unutma biçimlerini şekillendirmiştir. Modernite ile sosyal, siyasal ve iktisadi hayatta yaşanan bütüncül dönüşümün iç içe geçmiş hali, moderniteye unutturucu bir tabiat biçmiştir (Karaarslan, 2019: 96-97). Toplumsal hafızayı biçimlendirme çabalarını mekânlar üzerinden okumak mümkün ve ilginçtir. Mekân tasavvuru üzerinden unutkanlığın ortaya çıkması modern hayat ile birlikte artan şehirleşme faaliyetleriyle birleşince mekâna ve başka insanlara olan aşinalığı ortadan kaldırmış ve unutkanlığı doğurmuştur. Şehirleşmenin artan ivmesi, üzerinde

yaşanılan mekânı bütünlükçü bir şekilde zihne kazımaya mani olmaktadır. Diğer bir faktör ise, kurulu bir mekânın yerine sürekli yenilerinin yapılması bir sabite yoksunluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu ise hafızayı zayıf kılmaktadır (Karaarslan, 2019: 127).

Modernitenin unutturucu tabiatı yeni bir mekân ve zaman tasavvuru ile mümkün olmuştur. Mekâna ve zamana hükmedebileceğine dair inançları bulunan, rasyonel bir insan/toplum tasavvurunu ve buna bağlı olarak gelişen evren tasavvurunu benimsemiştir (Karaarslan, 2019:103). Hatırlatma araçlarını özellikle modernite ve ulus devletleşme süreçlerinde ele geçiren devlet gibi ideolojik aygıtlardır. Bu sebeple hatırlatma ve unutturma işlevlerini tarih boyunca en çok kullananlar devletler olmuşlardır. Her devletin bir ideolojisi vardır ve toplumu kendi ideoloji doğrultusunda birleştirilmek ister. Milyonlarca insanı ancak ve ancak ortak bir ruh ve fikir birliği bir arada tutabilmek mümkündür. Zaman ve mekân algısının kurgulanabileceği bir gerçektir (Karaarslan, 2019:107). Devletlerin ideolojilerini yansıtmak, kurgulamak ve yaşatmak için başvurduğu en önemli araçlardan biri mekânlardır. Bu konuya Halbwachs'ın yapmış olduğu çalışmalardan bir örnek vermek gerekirse; tarih boyunca Kudüs, birçok farklı millete ve dine mensup toplumlarca fethedilmiştir. Her biri de fetihden sonra şehri kendi dünya görüşleriyle tasarlamak amacıyla Kudüs'ün merkezini değiştirmek zorunda kalmışlardır (Sennet, 2010: 19). Mekânsal temsiller toplumsal hafıza ile diyalektik bir ilişki içindedir. Devletlerin kendilerini var etmeleri ve kabul ettirmeleri amacıyla yapmış oldukları ideolojik hamleler mekân ve toplumsal hafızayı yakından ilgilendirir. Çünkü bir şehri değiştirmek mekânsal göstergeler ile açığa çıkar, mekânsal göstergeler değiştikçe şehir yaşantısı ve doğal olarak toplumun tecrübe ettiği günlük aktiviteler, değer atfettiği şeyler ve en önemlisi zihni dünyaları değişir. Bu da onların toplumsal hafızasında farklı bir yaşayış icra eder. Mekân ve zaman hafızanın iki farklı varlık koşuludur; çünkü bir olayın zamanını ya da mekânını unutmak o olayın hiç yaşanmamış olmasıyla eşdeğerdedir (Karaarslan, 2019: 107). Devletler, birlikte var oldukları toplumların neyi, ne kadar hatırlamasını istiyorlarsa merkezden başlayarak çevreye doğru ideolojilerini benimsetir. Merkezden çevreye doğru izlenen bu stratejide merkez örnekleri genelde dini ve siyasi başkentler olmaktadır. Başka bir

milletin ve dini inancın üstüne kuruluyorsa eskiyi hatırlatan çoğu şey ya tahrip edilir ya tamamen yok edilir ya da kökten değiştirilir. Bir başka seçenek, tarihi eser kisvesinde sergilenmesidir. Anlatılama hareketli olduğu sürece yeniden anımsama aktif olarak kalacaktır (Sennet, 2010: 20). Aksi taktirde zamanla izleri silinerek yok olacaktır. İnsan ne zaman, neyi, ne ölçüde hatırlayacağına ve unutacağına müdahale etme yetkisine sahip değildir. Çoğunlukla bir anımsatıcı olması gerekir. Aksi durum, hafızayı rahatsız etmeyerek unutmaktır. Örneğin; herhangi bir toplumsal olayı ilk günkü gibi olmasa da uzun süre bizde bıraktığı etkileri hafızamızda canlı tutabilmek için bir anımsatıcıya ihtiyaç duyarız. Herhangi biri, sosyal medya ya da haberlerde görmediğimizde başka olayların akışı içinde o olayı unutmaya başlarız. Hayatın içinde her an çeşitli anımsatıcılarla bir şeyler hatırlanır ve tekrar edilmeyen bilgileri, tekrar edilmeyen geçmişi ve şimdi unutulur. Anımsatıcıların en önemlilerin biri de mekânlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM MEKÂNINDA TÜKETİM MEKÂNINA: BULVAR AVM

2.1. Samsun'un Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Tarihi

Samsun Tütün Fabrikası'nın tarihine gelmeden önce mekânın bulunduğu şehri tasvir etmek gerekmektedir; çünkü bir mekâna ruhunu veren o şehrin geçmişte nelere şahit olduğu ve çevresinde neler olup bittiği ile alakalıdır. Aynı zamanda şehrin bir takım coğrafi özellikleri ve bölge insanının kültürü, uğraşları, ekonomisi kısacası sosyokültürel ve sosyoekonomik nitelikleri bir mekânı anlamlandırmada bizlere doğru veriyi sağlamaktadır. Bir diğer açıdan, bugün birçok şehri tarihi eserleri ve doğa güzellikleri dışında tarif etmek neredeyse mümkün değildir (Karaarslan, 2017: 56). İlk bölümde bahsedilen küreselleşme ve modernizm ile meydana gelen homojen şehirler sebebiyle Samsun'u en iyi anlatacak olan, şehre kimliğini kazandıran doğa güzellikleri ve tarihi eseleri olacaktır. Bir şehrin tarihi, ona ruhunu yansıtan doğal güzellikleri, insanının karakteristik özelliğini dahi etkileyen coğrafi mekânsal özellikleri Samsun'u büyük çoğunlukla tanımaya fırsat verecektir.

Samsun, Karadeniz'e kıyısı olan şehirler arasında en kalabalık olandır. Orta Karadeniz'de; Ordu, Sinop, Çorum, Tokat, Amasya, Ordu şehirleri arasında yer alır (Uzun, 2007: 317). Samsun'un 17 ilçesinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan 2020 yılı nüfus sayımına göre 1.356.079 kişi yaşamaktadır. Nüfusun 670.675'ini erkekler oluştururken, 685.404'ünü kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2020).

Samsun'un Karadeniz'deki diğer iller gibi dağlık ve ormanlık kesimi çok olmakla birlikte kıyı kesim ile dağlık kesim arasında geniş yaylalar da vardır. Kızılırmak ve Yeşilirmak geçiş güzergâhında olduğu için tarım üretimi açısından özellikle Bafra ve Çarşamba ovaları bilinen verimli arazilerdir. Bu tarz coğrafi etkenler yöre halkının ekonomik uğraşı alanlarını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Aşağıda Samsun'un genel bir ekonomik analizi yapılırken bu koşulların akılda tutulmasında fayda vardır. İklim özellikleri açısından sahil şeridinde Karadeniz iklimi hâkimdir ancak diğer Karadeniz şehirlerine göre daha az yağış alır (Uzun, 2007: 322). Bu ilde turizm bir Akdeniz ya da Ege'deki gibi gelişmiş değildir.

Yağışların sık ve çok olması, güneşli gün sayısının az olması gibi nedenlerle sahil turizmi yönünden eksiktir ancak dağ ve orman çeşitliliği ile doğa turizmine elverişlidir. Samsun, birçok sahil ve plaj, yeşil alanlar ve parklar, şelaleler gibi doğal mekânlara sahiptir. Bu mekânlarda Samsun yerlileri şehrin keşmekeşinden kaçıp boş vakitlerini değerlendirirler, aynı şekilde şehre dışarıdan gelenler ise yine bu doğal mekânlarda keyifle vakit geçirerek turizme katkı sağlarlar.

Avantajlı jeopolitik konumu sebebiyle tarih boyunca birçok medeniyetin ilgisini üzerinde toplayan ve birçok savaşa şahitlik eden Samsun'un ilk etapta Türk hâkimiyetine geçmeden önceki tarihine bakıldığında ilk yerleşim izlerinden birine Tekkeköy ilçesindeki mağaralarda rastlanmıştır. Mağaranın büyük kısmı mevcudiyetini günümüze kadar korumuştur (Tellioglu, 2012: 33). Bu sayede tarihi bir yer olarak korunmakta ve turistik olarak gezilebilmektedir. Devlet kurarak yerleşen ilk insanların Gaşka'lar adında bir toplum olduğu ardından bu toplumun Hititler'in egemenliğine girdiği bilinmektedir (Tellioglu, 2012: 43). Samsun'da Amisos adıyla ilk koloniyi kuranların Miletoslular olduğu ortaya çıkmıştır (Tellioglu, 2012: 62). Bu koloniden türeyen ismin, Samsun'un en eski adının, Amisos olduğu ve şehrin günümüzde kullanılan isminin bu addan türediği farklı araştırmalar olsa da yaygın bir kanaattir (Tellioglu, 2012: 5). Amisos Antik kenti kalıntıları bugün Amisos Tepesi'nde hem gezilebilecek tarihi bir yere dönüştürülmüş hem de belediye tarafından manzarası değerlendirilerek açılan restoranı ile ailecek vakit geçirilebilir bir yer haline getirilmiştir. Samsun tarihinde, farklı görüşler olsa da, en ilginç kayıtlardan biri, Amazon adı verilen, kendi topraklarına erkek sokmayan kadın savaşçıların burada yaşamış olmasıdır (Sarisakal, 2002: 15). Günümüze bu tarihi yaşatmak için Samsun Batıpark'ta Amazon Köyü Müzesi bulunmaktadır burada iki devasa Amazon kadınının temsilen heykelleri yapılmıştır ve müze halinde eski yaşantılarından birkaç durum sergilenmektedir.

Samsun'a hâkim olmuş burada sayamadığımız birçok medeniyet vardır ancak Türk hâkimiyetine girmesi Selçuklular döneminde 12. yüzyılın, son yıllarında olmuştur. Bu tarihte Samsun, kesin olarak Türk egemenliğine girmiştir (Sarisakal, 2002: 22). Ardından beylikler döneminde sürekli el değiştiren Samsun nihayetinde Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisine girmiştir ve yıkılana kadar onun idaresinde

kalmıştır ancak bu dönemde 15, 16, ve 17. yüzyıllarda önemsiz bir iskele olarak görülmüştür (Sarısakal, 2002: 23). Önem verilmemesi ve ara ara uğradığı Rus saldırıları sebebiyle Samsun bu dönemde çok gelişmemiştir. Samsun, Osmanlı döneminde önce Amasya daha sonra Sivas vilayetleri içinde yer almış; daha sonra Canik Sancağı içinde bir kaza olarak Trabzon'a bağlanmıştır (İmamoğlu, 2019: 61). 1847 sonrasında bir liman kenti olarak Trabzon'daki idareciler tarafından yönetilmeye başlanan Samsun yıllar boyu Trabzon'un gölgesinde kalmıştır (Canik, 2019: 6). 1869'dan sonra ancak yeniden düzenlenen iskele ve yollar sayesinde daha fazla ürün kent merkezine ulaşmaya başlamıştır ve bu sayede Trabzon ticari açıdan gerilerken Samsun 19. yüzyılda gelişim göstermiştir (Canik, 2019: 7). Daha yakın tarihlerde, Kurtuluş Savaşı'ndan önce, Samsun 1. Dünya Savaşı'na da tanıklık etmiştir. Bu savaşta çoğunlukla Rus saldırılarına maruz kalmıştır ve İngilizler ile muhatap olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nda ise Samsun, Mustafa Kemal Atatürk'ün savaşı başlatmak için ilk adım attığı yer olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Mustafa Kemal bu ilk gelişinin ardından dört kere daha Samsun'a ayak basmıştır. Şehirde Kurtuluş Savaşı'nı temsilen birçok anıt ve müze vardır. Mustafa Kemal'in Bandırma Vapuru ile Samsun'a çıkışını temsilen günümüzde aslına uygun olarak Samsun Valiliğince yaptırılan Bandırma Vapuru, Samsun Doğu Park Sahili'ndedir (Topçu, 2005: 23). Burası Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının Samsun'a çıkışını temsilen bir heykel ile birlikte Milli Mücadele Parkı olarak geçer ve açık hava müzesi şeklinde faaliyettedir. Şehrin sembolü haline gelen Atatürk'ün şaha kalkan bir at üzerindeki tasviri ile yapılan Onur Anıt'ı ve bir diğeri İlkadım Anıt'ı önemli milli mücadele sembollerindedir. Müzeler arasında ise en bilinenleri; Atatürk'ün Samsun'a gelirken konakladığı Havza Atatürk Evi Müzesi ve şehir merkezinde bulunan yine Atatürk'ün Samsun'da konakladığı Mıntika Palas Otel'i, Gazi Müzesi olarak o dönemde kullandığı çoğu kişisel eşyasıyla ve savaş hatıralarının sergilendiği bir müze olarak ziyaretçilerine açıktır. Şehirdeki diğer bazı müzeler; Samsun Kent Müzesi, Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi ve ilçelerdeki müzeler olarak sayılabilir. Bu müze ve anıtlar sayesinde yerli halk zorlu milli mücadelenin ruhunu taze tutarak içlerinde taşımaktadır. Milli bayramlar aynı şekilde Samsun'da büyük bir coşkuyla kutlanır.

Her sene haberlere konu olan 1919 metrelik dev bayrak binlerce kişi tarafından önemli meydan ve caddelerinde; Cumhuriyet Meydanı, İstiklal Caddesi (Çiftlik Caddesi), Saat Kulesi ve Saathane Meydanında ve bu civardaki Samsun sokaklarında taşınarak; sloganlar, marşlar, şarkılar söylenerek yürüyüşler yapılır. Şehrin girişinde de insanları yine devasa 2.000 metrekarelik bayrak, 116 metre yükseklikteki bir direkte şehre gelenleri selamlar.

Samsun'u anlatırken şehrin büyümesi ve sosyo-kültürel yapısını tasvir etmede tarihte aldığı göçlerden bahsetmek önemli görülmektedir. 19. asırdan sonra Samsun, giderek büyüyen bir şehir olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihe kadar küçük bir sahil kasabası niteliği taşır ancak başta göçler, ekonomik hayatın canlanması ve bütün ticaretiyle şehir kalkınmaya başlamıştır. Samsun'a ilk kitlesel göç Kırım Savaşı sonrası Kırım ve Kafkas muhacirlerinin bir kısmının kalıcı olarak yerleşmesiyle olmuştur. Bir kısmı da iç kesimlere ulaşımın kolaylığı sebebiyle Samsun'u geçiş güzergâhı olarak kullanmıştır (Yılmaz, 2007: 301-302). Bu göçler ile gelişen süreçte dışarıdan gelen muhacirlerle şehir etrafa doğru genişlemeye başlamıştır. Tarihinde önemli göçlerden biri de Lozan konferansı sonrası gerçekleşen mübadele neticesinde yaklaşık 22 bin Müslüman'ın Yunanistan'dan gelmesi ve önemli bir kısmının Samsun'a yerleştirilmesidir. Bu sayede Samsun kozmopolit bir kent niteliği kazanmıştır. Bir diğer faktör tüm dünyada olduğu gibi 1970'li yıllardan sonra kentin Orta Doğu ve Karadeniz'deki kentler ile hinterlandındaki diğer kentlerden gelen yoğun göçtür (Mutlu, 2020: 174). Bunun dışındaki göçler şehir gelişmeye başladıkça bölgeden ve kendi köylerinden aldığı göçlerdir. Aldığı göçlerin yanında dışarıya verilen göçlere bakıldığında genellikle eğitilmiş insanların eğitim ve iş amacıyla göç ettiği görülmektedir. Bu durum Samsun'un eğitilmiş insan dengesinde görece dışarıya göç eden insanların daha eğitilmiş, göç yoluyla gelenlerin ise eğitim seviyesinin daha düşük olduğu görülmektedir.

Göçlerin ardından şehir yerleşimi ve mekânsal dönüşümünü daha iyi anlamak adına Samsun'un tarihinde bahsedilmesi gereken iki önemli yangın olayı vardır. Bunların ilki Cenevizliler tarafından çıkarılan yangındır. Bu yangın çok şiddetli olduğu için haftalarca devam etmiş, kentin üstünü kara bulutlar kaplamıştır. Bu bölgeye halk halen daha "Kara Samsun" demektedir (Sarısakal, 2002: 23). Diğer

ise, 1860'lı yıllarda hummalı bayındırlık faaliyet sonucunda ortaya çıkan yangındır. 3 Ağustos 1869 yangını şehirde büyük bir tahribat oluşturmuştur. Bu yangın da 415 evin, 10 caminin, 5 büyük hanın yandığı kayıtlara geçmiştir (Sarısakal, 2008: 4-6). Bu yangınların ardından şehir adeta yeni baştan inşa edildiği için önemli olaylardır. 1869 yılında çıkan yangının ardından Trabzon valisi tarafından şehrin yeniden imarı için bir Fransız mühendis getirilmiş ve kentin imar planı yeniden yapılmıştır (Sarısakal, 2002: 24). Benzer bir ifade 1925'ten 1934 yılına Fransız Konsolosluğu yapan Ramire-Pie-Maxime Vadala'nın Samsun incelemesinde bulunmaktadır. "Samsun şehrinin planı 1869'da bir Fransız mühendis tarafından hazırlanmış ve şehir bu plana göre kurulmuştur." şeklinde anlatır (Vadala, 2016: 103).

20. yüzyıla girerken Samsun'un, Cumhuriyet döneminin ilk yarısına göre nüfusu azdır. Fiziki bir mekân olarak da daha küçüktür fakat yine de Karadeniz'in en önemli ve ticareti açıdan gelişmekte olan bir şehri olma özelliği taşır. Şehrin, nüfusun artması ve fiziki olarak büyümesinin bir sonucu olarak ticaret her zamankinden önemli hale gelmiştir ve gelişmiştir. Samsun'un sosyo- ekonomisi incelenirken en önemli husus ülke ve bölge ticaretine önemli katkılarda bulunan limanıdır. Samsun'un denize kıyısı olan bir şehir olması ulaşılan en eski kayıtlardan itibaren, limanı olmadığı dönemlerde dahi, iskeleler ile ticaret yapılan bir mekân olduğunu göstermektedir. Şehir uzun yıllar boyunca ticari çeşitlilik sayesinde iskelelerinin varlıklarını koruyabilmiştir (Canik, 2019: 3). Örneğin, yukarıda bahsedilen Bandırma Vapuru ve Milli Mücadele Parkı'nın bulunduğu alan aynı zamanda eskiden tütün ticaretinin yapıldığı yerdir ve tütün iskelesi olarak anılır. Helenistik döneme ait olduğu düşünülen ve tüccarlara yol gösteren deniz feneri aynı şekilde Antik devirlerden itibaren tüccar gemilerinin varlığına delil oluşturur (Canik, 2019: 1-2). Gelişmiş kara ve demiryolu ticaretinin yanında Samsun Karadeniz'in en büyük limanına sahiptir ve limanın şehre ekonomik açıdan büyük getirileri vardır. Samsun'da yetiştirilen ve imal edilen ürünler farklı yerlere bu şekilde gönderilir.

Samsun'dan ihraç edilen sanayi ürünleri kapmasında olan üretimler genellikle; otomotiv endüstrisi, makine ve aksamları, demir-çelik ve demir dışı, cam, plastik, elektrikli- elektriksiz makineler, orman sanayi, pişmiş kil ve çimento sanayi, kimya, gübre, madeni eşya, lastik, kağıt, gıda, dokuma ve giyim üzerine

yapılmaktadır. Bu üretimlerin çoğu Tekkeköy ilçesinde bulunan organize sanayi bölgesinde yapılmaktadır ancak ilçelerdeki üretimler de bu minvaldedir. Son ihracat ve ithalat istatistiklerine bakıldığında il bazında ihracatı gittikçe artan Samsun'da gelişmenin beraberinde getirdiği nüfus yığılması ile istihdam gün geçtikçe azalmaktadır.

Hayvancılık açısından Samsun'da büyükbaş hayvan üretimine yönelik bir teşvik vardır. Bu sayede büyükbaş hayvan üretimi artış gösterirken, küçükbaş hayvanlarda azalma olmuştur. Samsun'da deniz mahsulleri yani su ürünleri üretimine bakıldığında, su ürünleri avcılığı yapan 476 plakalı gemi bulunmaktadır (Bozoğlu, 2018: 30). Samsun'da toplam su ürünleri üretiminde son yıllarda memnun edici bir artış görünmektedir çünkü bölge ekonomisinin bir ayağını da bu oluşturmaktadır.

Samsun'da yetiştirilen tarımsal ürünleri üç grup altında; tahıllar, sebzeler ve endüstri bitkileri şeklinde toplamak mümkündür (Uzun, 2007: 334). Samsun il tarım ve Orman Müdürlüğü'nün 2018-2023 tarihlerini kapsayan Samsun İli Tarım ve Kırsal Kalkınma Eylem Planı'na göre, Samsun'da 2016 yılı itibariyle en fazla dikilen bitkisel ürünler sırasıyla; tahıllar, meyveler, diğer yağlı tohumlar, dane mısır, çeltik, ayçiçeği, tütün, soya, kuru baklagiller ve şekerpancarıdır (Bozoğlu, 2018: 23). Rapordaki tablo ve analizlere göre şeker pancarı, dane mısır ve tütünde muazzam bir düşüş yaşanmıştır. İnceleme nesnemiz olan Samsun Tütün Fabrika'sı için Türkiye'de ve Samsun'da tütünün serüvenine daha yakından bakmak gerekmektedir.

2.2. Türkiye'de ve Samsun'da Tütün

Türkülere, şiirlere, romanlara konu olan tütün toplumsal olarak ticari bir öge olmasının yanında aynı zamanda kültürel bir ögedir. Geçmiş dönemlerde dinsel ritüellerde, Avrupa'da şifa ve sağlık amacıyla, ülkemizin bazı bölgelerinde halen bitkinin yapraklarının ezilmesi ile elde edilen özsuyunun, ciltte kan dindirici etkisiyle kesik ve yara tedavisinde, kullanıldığı tespit edilmiştir (Tuzlacı, 2016: 158). Sonraları tütünün tüm dünyaya yayıldığı ve sigara şeklinde üretiminin zirve yaptığı sıralar, sigara içmek moda haline gelmiştir ve saygınlık göstergesi sayılmıştır. Uzun yıllar çeşitli reklam stratejileri ile ve bağımlılık yapan maddeler içermesi ile kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Günümüzde ise tıbbın gelişmesi ile insan

sağlığının başlıca düşmanlarından biri olduğu anlaşıldığı için, insanlara bu bağımlılıktan kurtulmaları için sağlık kuruluşları tarafından çeşitli destekler verilmeye başlanmıştır. Desteklere ek olarak, çeşitli yasa ve kurallar ile özellikle kapalı alanlarda kullanıma ilişkin caydırıcı yasaklar ve cezalar uygulanmaktadır. Ancak tütünün özellikle sigara halindeki ticareti ve tüketimi gün geçtikçe azalsa da geçmişte bölge ve ülke ekonomilerinde hatırı sayılır bir paydası olduğu bir gerçektir. Günümüzde bilindik birkaç yabancı şirketlerin tekelinde halen gelir elde edilen bir sektördür.

Avrupa'dan doğuya yayılan tütün, Osmanlı İmparatorluğu'na 1605 yılında Hollandalı ve Venedikli tacirler tarafından sokulmuş ve kısa bir sürede yaygınlık kazanmıştır (Öztürk vd., 2014: 17-18). Tütün bizim topraklarımıza getirildikten sonra toprak yapısı ve iklim özelliklerinin etkisiyle yeni bir tür ortaya çıkarmış buna Türk tütünü denilmiştir. Diğer bölgelerde yetişen tütünlere kıyasla daha kaliteli olması hasebiyle tercih edilir olmuştur. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin en garantili gelir kaynaklarından biri haline gelmiştir. 1862 yılında tütünde devlet tekelini oluşturulmuş ve bandrol uygulaması başlatılmıştır (Uzun, 2010: 14). Öyle ki, dış borçların ödenebilmesi için 1882'de kurulan Duyun-u Umumiye, yabancı alacaklıların temsilcilerinden oluşuyordu. Tütünün idaresi de buraya geçmişti ancak Duyun-u Umumiye kısa bir süre sonra gelirlerinin en önemlilerinden biri olan tütünü Reji Şirketi (Regie Con-interessee des Tabacs Ottomans) denilen özel şirkete vermiştir (Erdoğan, 2014: 201). Bunun öncesinde devlet tarafından çeşitli Reji benzeri denemeler olsa da 1884 yılında tütün ekimi ve işlenmesine dair tekel hakları 30 yıllık bir süre için Reji idaresine verilmiştir (Uzun, 2010: 17). Şirket, tütün tekelini aldıktan kısa bir süre sonra İzmir ve İstanbul'da devamında üretim miktarı arttıkça başta tütün üretiminin yapıldığı Samsun, Halep, Şam ve Adana'da fabrikalar kurmuştur (Genç ve Oktar, 2014: 254). Bir anonim ortaklık olan Reji Şirketi'nin öncelikli hedefleri arasında tütün kaçakçılığını önlemek vardı. Bu önlemler için kendi kolcu teşkilatlarını kuran Reji Şirketi'nin, kaçakçılık kapsamına giren izinsiz ekme, tüketme, satma gibi suçlardan birçok insana zulüm ettikleri bilinen bir gerçektir. Öyle ki, Reji'den tütün kaçırmak insanlarca kendi vatanlarını savunmak manası taşımıştır. Şikayetlere yol açan bu durum dönemin padişahı Abdülhamit tarafından

otuz yıllık anlaşmanın bitmesine on yıl kala rejinin kapatılmasını düşündürmüştür (Erdoğan, 2014: 208). Ancak Abdülhamit, Reji sözleşmesini fesih yoluna gitmemiştir ve kârlı bir anlaşma ile on beş yıl daha uzatılmıştır. Ancak bu sırada Reji'nin yirmi beşinci yılı tamamlandığında Osmanlı hazinesine katkıdan çok zarar verdiği anlaşılmıştır (Erdoğan, 2014: 210).

1924 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti 1 Mart 1925'te Reji'ye son vereceğini açıklamıştır ve tazminata rağmen Reji tahliye edilmiştir (Erdoğan, 2014: 211). Şirketin tahliye edilmesinin ardından bir boşluk oluşmaması adına, başta geçici bir süreliğine olmak üzere, tütün idaresi devlet tarafınca alınmıştır. Başta geçici olan bu idare tütünün çok kâr getirmesi ve hükümetin bütçe açıklarını kapatmak istemesiyle bir kez daha uzatılarak meclis görüşmeleri sonrasında 9 Haziran 1930 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tütün inhisarı kanunu ve bazı düzenlemelerin yapıldığı 1938 yılı tütün ve tütün inhisarı kanunu ile kabul edilmiştir. 84 maddeden oluşan tütün inhisarı kanunu, sadece tütünde devlet tekeli getiriyor, tütün ziraatının kimler tarafından yapılacağından, yetiştirilmesi, nakli, yasaklar ve cezai yaptırımlarına kadar tütün ticaretinin her aşamasını kapsıyordu (Genç ve Oktar, 2014: 264). Reji'nin TEKEL'e dönüşmesinin ardından bu sektörde çalışan işçilerin çalışma koşulları iyileştirilerek; atölyeler, depolar yenilenmiş, ihtiyaç duyulan yeni teknolojiler ile modern makineler ve donanımlar yerlerini almıştır (Kesin ve Yaman, 2013: 296). İlk defa 1940 yılından itibaren destekleme kapsamından devlet kurumları tarafından satın alınan tütün, 2001 yılına kadar TEKEL'ce satın alınmış ve tütün üreticisi desteklenmiştir ancak devletin çeşitli yönlerden tütün üretimine desteği ve alım garantisi ihtiyaçtan oldukça fazla üretimi meydana getirmiş ve tütünün de kalitesinin düşmesine sebep olmuştur. İç tüketim ve ihracat miktarları göz önünde bulundurularak o yıllarda 160-170.000 ton olması gereken optimum tütün üretim miktarı 1990'lı yılların başında 300.000 tonu aşmış ülke stokları; yıllarca üretim yapılmassa dahi ihtiyacı karşılayacak duruma gelmiştir. Bu aşırı üretimi yavaşlatmak amacıyla kota sistemi uygulanmaya başlamıştır. Kota sistemi sayesinde 1994-1995-1996 yıllarında tütün üretim miktarı 200.000 ton civarına gerilemiştir (Şişik, 2014: 86) fakat kararlar istikrarlı uygulanamamış olumsuz sonuçlar tersine çevrilememiştir. Bu sebeple 4733 sayılı kanun tütün üretiminde bir kırılma noktası olmuştur. Öyle ki,

2001 yılına kadar devletin yüksek fiyat ve alım garantisi ile satın aldığı tütünde piyasanın belirleyicisi devlet olmaktan çıkmıştır. Tütün ticaretinde liberalleşmeye gidilmiştir ve serbest piyasa koşulları yaratılmıştır. Bu sebeplere ek olarak yaşanan dönemsel kuraklıklar, tütün üreticilerinin devlet desteği kesilmesinin ardından üretimden vazgeçmesi, kırdan kente göç ve sonraki nesillerin bu zahmetli iş ile ilgilenmemesi gibi sebeplerle tütün yetiştiriciliği ülkemizde tütün üretimi yapılan tüm bölgelerde oldukça azalmıştır. Bir başka açıdan tütün yetiştiriciliğine yalnızca sigara kaçakçılığı ve sigaranın zararları yönünden bakılmış üretim istihdam mecburen göz ardı edilmiştir. 2000’li yıllardan itibaren çeşitli vergi ve uygulamalarla tütün üretimi ve ticareti arka plana itilmiştir ancak yapılan araştırmalara göre örneğin; 2008-2012 yıllarında Türkiye’deki sigara üretimi için gereken tütün miktarı yıllık olarak 100.000 ton civarındadır (Şişik, 2014: 94). Buna göre, ithalat ve ihracat dengesi tütün sektöründe sağlanamamakta, üretim miktarı yeterli gelmemektedir çünkü ithal edilerek kullanım oldukça fazladır.

Özetle, tütünün idaresi Osmanlı’dan öncelikle Duyun-u Umumiye’ye bağlanmış ardında Reji İdaresi kurulmuş ve uzun yıllar bu kurum tarafından idare edilmiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise tütünün, Reji İdare’si kapatılıp, TEKEL idaresine ve nihayetinde özelleştirmeler ile çokuluslu şirketlerin idaresine geçen bir serüveni vardır.

2.3. Samsun Tütün Fabrikası

Tütün sanayisinin iki kolu vardır; yaprak tütünün işlendiği tesisler ya da sigara, puro gibi içimlik ürünlerin üretildiği tesisler. Samsun’daki fabrika sigara üretimi üzerine kurulmuştur. Samsun’da ilk ne zaman tütün üretimi yapıldığı kesin bir tarih ile bilinmemektedir ancak Samsun Fransız konsolosu Vadala, Fransızlar 1802 yılında tütün tohumlarını Samsun’a getirmiştir diye bahseder (Vadala, 2016:103). Bir diğer kaynakta 1805 tarihinden itibaren Samsun’da ekimi yapılmaya başlanan tütünün ürün çeşitliliğini arttırdığı bilgisi yer alır.

Şekil 2.3.1. 1887 yılında faaliyete geçen Samsun Reji Sigara Fabrikası

(İpek ve Yılmaz, 2009: 78)

Samsun Tütün Fabrika'sının inşası Reji'nin İstanbul'da ilk fabrikasını açmasının ardından gerçekleşmiştir ancak faaliyete başladığı tarih net olmamakla birlikte muhtemelen Samsun Reji Fabrikasının inşasına 1884'de başlanılmış ve ancak 1886 ya da 1887 yılında bitirilmiştir çünkü fabrika hakkındaki ilk resmi belge 1887 yılına dayanmaktadır (Erlar ve Edinsel, 2011: 237). Mekânsal konumu oldukça merkezi olmakla beraber kurulduğu yıllarda sınırlı bir nüfusa sahip olan kent merkezinde önemli bir istihdam alanı olarak şehrin iktisadi hayatı üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır (Canik, 2019: 4-5).

Fabrika mekânı oldukça büyük bir kompleks halindedir. Tütünü kalitesine göre ayıklama, paketleme, sigara üretme gibi iş kollarının yürütüldüğü, tütün depo ambarı ve eklemlenen diğer yapılar ile 6 bloktan oluşmaktadır. Fabrika mekânı ürünlerin kolayca aktarımı amacıyla liman ve tren yoluna oldukça yakın konumlanmıştır. Çapraz karşısında kent meydanının bulunması ve fabrikanın işlek caddelere açılan sokakların tam ortasında olması onun fiziksel bir mekân olarak da şehir için önemli olduğunu göstermektedir.

Şekil 2.3.2. Reji Sigara Fabrikası ve tütün depoları

(İpek ve Yılmaz, 2009: 81)

Mekân inşa edildiği ve kullanılmaya başlandığı dönemden bu yana işlek caddelerden biri olan Mecidiye Caddesi ve Gazi Caddesi'ne açılan yol güzergahında bulunduğu için yaya akışının oldukça fazla olduğu ve işçilerin çalışırken dahi pencerelerden izlenebildiği ölçüde şehir halkı ile iç içedir. Fabrika faaliyette bulunduğu süre boyunca şehre farklı bir atmosfer katmıştır. Öyle ki, öğle tatillerinde işçilerin birbirleriyle sosyalleştiği, çıkış saatlerinde seyyar satıcıların etrafa konuşlandığı hafızalarda yer etmiştir.

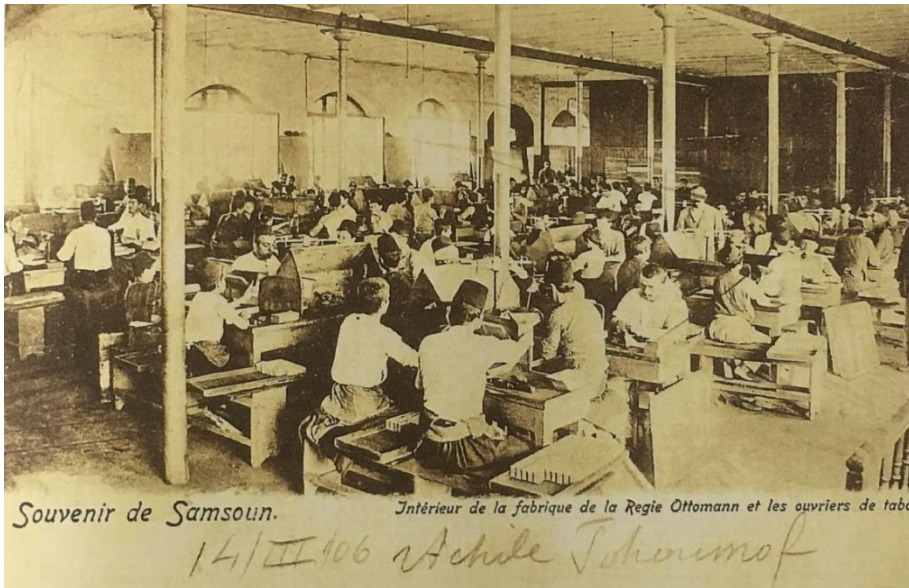
Fabrika faaliyete geçmesiyle beraber birçok insanın gelir kapısı olmuştur. Çevre illerde, ilçelerde, köylerde tütün yetiştiriciliği yapan çiftçiden, fabrikanın çeşitli iş kollarında büyük oranı kadın olan işçilere kadar herkes bu sektör sayesinde uzun yıllar hayatını idame ettirmiştir. Çalışanların çoğunluğunun kadın olmasının sebebi öncelikle Sanayi Devrimi ile duyulan işgücü açığının kadınlar ile kapatılmasıdır. Yakın dönemde yaşanan savaşlar ile düşen erkek nüfus oranı da bir başka sebep olarak gösterilebilir. Ayrıca tütün sektöründe tütünlerin cinslerine göre ayrılması ve sigara paketleme gibi işlemler sabır, titizlik ve incelik isteyen işler olduğu için kadınlar bu alanda daha çok istihdam edilmiştir.

Şekil 2.3.3. Samsun Reji Sigara Fabrikası çalışanları toplu halde

(İpek ve Yılmaz, 2009: 80)

Samsun'da tütün sektörü istihdam açısından uzun yıllar oldukça önemli bir rol oynamıştır. Samsun Ticaret ve Sanayi Odası raporuna göre, 1970'lerde tütünün yetiştirilip işlenmesi aşamalarında yaklaşık 75 bin kişinin geçim kaynağının tütün olduğu görülmektedir (Samsun TSO, 1970: 17).

Şekil 2.3.4. Samsun Reji Sigara Fabrikası'nın içerisinden bir görünüm

(İpek ve Yılmaz, 2009: 79)

Şehrin kalbinde yer alan fabrikanın ülkeye ve bölgeye ekonomik katkılarının yanı sıra kültürel olarak da bir dönüşümü beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Sanayileşme ile paralel şekilde ortaya çıkan üretim mekânları yalnızca fabrikalarla sınırlı kalmamıştır. Fabrika henüz Reji İdaresi'ndeysen, tütün üretimi şehirde yaygınlaşmaya başladıkça özgül mekânlar ve birimler de oluşmuştur. Örneğin; tütün fabrikası yerleşkesinin yanında, tütün alım satımının yapıldığı Duhan (Tütün) Çarşısı, tütünlerin depolandığı ambarlar ve tütün iskelesi gibi mekânlar kentin önemli mekânları haline almıştır (Keskin ve Yaman, 2013: 155).

Şekil 2.3.5. Tütün iskelesi

(İpek ve Yılmaz, 2009: 103)

Samsun'da zamanla yerli ve yabancı tüccarların, Reji yöneticilerinin sayılarının artması beraberinde modern mekânlara duyulan ihtiyacı pekiştirmiştir. Bu yapılar kentin görüntüsünü, mekânsal örgütlenmesini değiştirmiş, kent yaşamında yeni toplumsal ilişkiler kurulmasını sağlamıştır (Keskin ve Yaman, 2013: 159). Bu

kültürel dönüşümlerin en önemlilerinden biri, kadının çalışma hayatında ve üretim sektöründe yer almasıdır. 1928 yılında tütün sektöründe çalışan 3.963 işçinin 2613'ü yani üçte ikisi kadındı (Keskin ve Yaman, 2013: 296). 1940'lı yılların sonunda fabrikada çalışan toplam işçi sayısı 1475 iken, bunun 1000'ini kadınların oluşturmaktaydı (Makal, 2010: 29). Dönem itibariyle teoride kadına verilen birçok hak pratikte henüz yaygınlaşmadığı için böyle bir dönemde kadının çalışma hayatına girmesi dikkate değer bir olgudur. Kadının çalışma tabusunun tam olarak yıkılmadığı bir dönemde Samsun Tütün Fabrikası'nda kendi ayakları üzerinde durabilmişlerdir. Samsun Tütün Fabrikası'na dair ilk gözlemlerden birini gerçekleştiren Lilo Linke'e göre fabrikada çalışan 400 kadın işçinin çoğunluğunun 14 yaş ve üzeri, gri keten iş önlüklü, toz korumalı kasketleri olan, düzenli ve işlerine düşkün görünmektedirler (Keskin ve Yaman, 2013: 131-132).

Samsun'da tütün üretiminin yoğun bir şekilde yapıldığı sıralar bu iş kolunun özellikle tarım ve ticaret ile uğraşanları ekonomik bir refaha kavuşmuştur. Samsun'da tütünden elde edilen sermaye birikimi ile birlikte yatırımların bazı bölgelerde eğitime yönlendirdikleri ve bölgenin eğitim seviyesinin artmasında katkıda buldukları görülmüştür. Fabrikanın sermaye aktarımı sayesinde, 1883 sonrasında Samsun şehrinde pek çok kamu ve devlete ait yeni yapılar bir mega kentin ortaya çıkışını sağlamıştır (Erler ve Edinsel, 2011: 244-245). Bir diğer taraftan Samsun Tütün Fabrika'sı eğitim seviyesi düşük, yakın zamanda kırdan kente göç etmiş birçok insanın, devlet garantisi ile iyi bir işte çalışma fırsatı bulabildiği bir mekân olmuştur. Çoğunun ilk çalıştığı ve çalışma hayatının orada sonlanıp emekli olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa anlam dünyalarında fabrikanın önemli bir yer teşkil ettiğini söylenebilir.

Samsun Tütün Fabrikası 1970'li yıllara kadar Cibali ve İzmir fabrikalarının ardından büyüklük bakımından üçüncü sırada yer almaktaydı. 1970'li yıllarda üretiminin 8 bin tona yaklaştığı bile olmuştur ancak 1980'lerde fabrika önemini yitirmeye başlamıştır. Nihayetinde fabrikanın 1887'deki ilk resmi belgesine dayanarak bu yıl faaliyete geçtiği kabul edilirse 110 yıllık bir üretim mekânı olarak faaliyet göstermesinin ardından 1997'de tasfiye edilmiştir. 14 Haziran 1997'de uzun yıllardır açılması planlanan Samsun Balıca Fabrika'sının açılması son yıllarda

söylenti boyutunda kalan kararı kesinleştirmede etkili olmuştur (Kesin ve Yaman, 2013: 346). Birçok tütün işçisinin uzun yıllar ekmek kapısı bellediği fabrika kapatılması sürecinde çoğu işçi emekli olmuş ya da yeni açılan fabrikada çalışmaya başlamıştır.

Fabrika işlevini yitirmesinin ardından Samsun Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir ancak fabrika devredilmesinin ardından uzun yıllar atıl vaziyette kalmıştır. Atıl durumun bu mekânı zamanla yıprattığı ve tahrip ettiği çok açıktır. Çünkü mekânı caddeden ve insanlardan ayıran herhangi bir koruma uzun bir süre sağlanmamıştır. Son yıllarda görselde görüldüğü gibi metal bariyerler konulmuştur.

Şekil 2.3.6. Samsun Tütün Fabrikası atıl hali

(Us, 2014, görsel 32)

Zaman içerisinde akşamları ürkütücü, evsizlerin uğrak mekânı, önünden hala geçilirken tütün daha sonraları küf kokularının geldiği, yosun tutmuş pencerelerinden merakla bakma isteği uyandıran, duvarları reklam panosu niteliğinde ilan ve afişlerin asıldığı, sıvalarının döküldüğü, çatısının çökmeye başladığı eski bir yer haline dönüşmüştür.

Türkiye’de sanayi mirası denilebilecek, korumaya alınmış buna benzer birçok mekân vardır. Bu sebeple bu mekânların, geçmişin koruyucularının yeniden

değerlendirilmesi büyük bir dikkat, araştırma ve özen gerektirmektedir; çünkü bu dönüşüm aynı zamanda tarihin yeniden yazılması anlamına gelmektedir. Samsun Tütün Fabrikası gibi sanayileşmeden geriye kalan mekânlar şehrin ve toplumun tarihini aynı zamanda gelişimini sembolize eder. Gelişmiş ülkelerde, sanayi mirası mekânlar büyük ölçüde, müze, sergi salonları, kültür merkezleri ve eğitim alanları olarak şehir hayatında yer almaktadır. Bu mekânlar, geçmişin güçlü temsilcileri, çoğunlukla kültürel tesislerle ilişkilendirilirler. Bu hem vatandaşların çağdaş kültürel yaşamını zenginleştirir hem de onların sembolik değerlerini korur (Kurt, 2014: 3) ancak yeniden değerlendirme sürecinde başat kaygıyı genellikle ekonomik fayda oluşturmaktadır. Samsun Tütün Fabrika'sının kaderi de bu yönde olmuştur.

2.4. Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi

Hızlı sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin ardından yaşanan üretim çılgınlığı artık yerini tüketim çılgınlığına bırakmaya başlamıştır ve bu zamana paralel olarak AVM'ler hayatımıza girmiştir. Öncesinde ihtiyaçların karşılandığı çarşı, pazar, dükkân ve pasaj gibi mekânlar, bir arada ve tüketmek için tüketmek felsefesini gerçekleştiremediği için yeterli bu dönemde yeterli olmamıştır. Daha fazla tüketmek için daha fazla tüketim mekânına ihtiyaç duyulmuştur. Dünyada ilk alışveriş merkezi 1923 yılında ABD'de hizmete başlamıştır ancak alışveriş merkezleri Türkiye'de görece daha yenidir. Alışveriş merkezlerinin ülkemizde faaliyete geçmesi ABD'ye kıyasla bir hayli sonra gerçekleşmiş ve 1988 yılında ilk AVM İstanbul'da açılmıştır (Başol ve Saruhan, 2018: 128). AVM'ler yıllar içerisinde büyük küçük her şehirde görülen bir mekân haline gelmiştir ve sayıları gün geçtikçe artmaktadır çünkü kapitalizmin çarkını döndüren en kârlı yatırımlardan biridir. Ekonomik cazibesinin yanında toplumsal alanda birçok faaliyetin bir arada gerçekleştirilebilmesi hasebiyle özellikle genç nesiller tarafından çabucak benimsenmiştir. Çünkü bu mekânlar alışverişin yanında, boş vakitleri eğlenceli bir şekilde geçirmek, yemek yemek, sosyalleşmek gibi insanın çoğu gereksinim duyduğu etkinliği bir arada sağlayabilmektedir.

Diğer taraftan AVM'ler özellikle yerel istihdam açısından büyük önem taşımaktadır. İstihdam edilen kesim genellikle genç ve kadınlardan oluşmaktadır. Bu sebeple Samsun Tütün Fabrika'sının yeniden değerlendirme projesi bir alışveriş

merkezi şeklinde olmuştur. Mekânın yeniden değerlendirilmesi hususu başta belediyeye devredilirken kültür ve ticaret merkezi olarak düşünülse de bu projeye yatırım yapılmadığı için gerçekleştirilememiştir. 1997’de tasfiye edilen mekân, 2006 yılında yenileme alanı olarak ilan edilmiştir. 12 yılın ardından 2009’da belediye tarafından ihaleye açılmış ve Torunlar GYO ve Turkmall Şirketler Grubu tarafından 30 yıllık bir süre için kiralanmıştır. Bu süreçte de otel olarak değerlendirilmesi gibi farklı fikirler yer alsa da karar alışveriş merkezi olarak değerlendirilmesi yönünde alınmıştır. Mekân, 2012 yılında Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi adıyla halkın kullanımına açılmıştır.

Şekil 2.4.1. Mekânın atıl hali ve alışveriş merkezine dönüşümü

(Us, 2014: görsel 22-23)

Samsun Tütün Fabrikası’nın restorasyonu ile meydana getirilen mekân görünüş açısından fabrika ile tıpa tıp aynı olmasa da orijinaline sadık kalmıştır. AVM’nin internet sitesinde yer verdiği bilgilere göre, 1994 yılından bu yana atıl duran mekân, 2010 yılında başlayan restorasyon çalışmaları ile 25 ay gibi kısa bir süre içerisinde 17.400 metre karelik alan üzerinde tamamlanmıştır. Yerli ve yabancı 45 marka AVM için 50 milyon Euro’luk yatırım yapmıştır. Halihazırda bir çok dünya markasının bayiliklerinin olduğu, restoranların, bir adet sanat merkezinin ve kapalı otoparkının hizmet verdiği bir mekândır.

Şekil 2.4.2. Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi genel görünüm

(Bulvar Avm ve Yaşam Merkezi, Galeri, Erişim: 20.04.2021)

Mekânın dönüştürülmesinin ardından dikkat çeken en önemli hususlardan biri bu mekânın geçmişte kullanımının bir tütün fabrikası olduğunu anımsatacak pek bir ibarenin bulunmamasıdır. Gözlem sonuçlarına göre, AVM içerisinde mekânın tarihine atıf olarak bir mağazanın depo kapısında fabrikanın siyah beyaz fotoğrafı, bir cafenin isminin Reji olduğu ibaresi ve bir tütün heykeli bulunmaktadır. AVM' nin internet sitesinde yer alan bilgilere göre, bu heykel fabrikada yıllarca ülke ekonomisine büyük katkı sağlayan emekçilere şükran duygularını ifade etmek için yer almaktadır. Ancak bu ibareler ilk bakışta ve tek başlarına geçmişin değerlerini taşıyıp yansıtmakta eksik kalmaktadır. Bu sebeple, toplumsal hafızaya gerekli önemin verilmediği ve geçmişin hatırlanmasında oldukça sınırlı bir alan bırakıldığı hatta neredeyse hiç bırakılmadığı görülmektedir. Şehrin yerlileri, belli bir süre ve zamanla nesilden nesile sözlü tarih ile hafızalarda azalan bir biçimde, bu tarihi yaşatsalar da şehre dışarıdan gelen insanlar hususi olarak bir araştırmaya girişmediklerini sürece bu tarihten habersiz bir şekilde, alışveriş, eğlence ve yeme içme amacıyla buradan geçip gideceklerdir. Şehre dışarıdan gelenlere yönelik mekânın 1887'den 2009'a kadar olan 122 yıllık tarihi ve dönüşümüyle alakalı tarihsel bir imge sunmakta yetersiz kalmıştır.

Şekil 2.4.3. Tütün Heykeli

(Bulvar Avm ve Yaşam Merkezi, Galeri, Erişim: 20.04.2021)

Mekânın dönüştürülmesindeki dikkat çeken diğer önemli husus ise ekonomik açıdan kültürel bir dönüşümün izlerinin bu iki mekân üzerinden okunabilmesidir. Samsun Tütün Fabrikası birçok emekçinin, yıllarca üretim yapmış olduğu bir mekândır. Ancak bunun karşısına Bulvar AVM yerleştirildiğinde tezat gözle görünür olmaktadır. Çünkü her AVM mantığında olduğu gibi burada da tüketim üzerine odaklanılmış, kapitalizme hizmet eden bir mekân vardır. Bu sayede üretim ve tüketim kültürü aslında aynı mekân üzerinden okunabilmektedir. İlk bölümde mekân sosyolojisi üzerinde çalışmalar yapan düşünürleri burada bir kez daha anacak olursak, mekânın yeniden değerlendirilmesi, genellikle mekânın üretimi ve yeniden üretimi şeklinde tarif edilmiştir. Bu durumu Marksist bir bakış açısından ve kapitalizm bağlamında değerlendirdikleri görülmektedir. Örneğin; Urry'e göre, sanayileşme ile şehirlerin yaşama alanı olmaktan çıkarılarak çalışma alanına çevrilmesi Samsun Tütün Fabrikası'nın şehir içindeki merkezi konumunu bir üretim mekânı ve çalışma mekânı olarak akla getirir. Diğer taraftan, kapitalist sistemin mekânları kendisi için yeniden üreterek anlam dünyalarını bozguna uğratıp şehirlerin değerlerini tükettiği görüşü Bulvar AVM ile örtüşür. Bu görüşe paralel şekilde Harvey'in kapitalizmin iç çelişkilerine rağmen bu ekonomik sistemin kendisini nasıl devam ettirebildiği sorusuna verdiği yanıt kapitalizmin kendisi için mekânlar

üretmesidir. Buna göre; mevcut ekonomik sistemin kendisini mekânlar ile açık ettiği ve yerleştirilmek istenen tüketim kültürünün, bizim örneğimizde Bulvar AVM üzerinden yapıldığı görülmektedir. Mekânın üretimi ve yeniden üretimi hususunda Lefevbre' ye de tekrar dönmek gerekirse iktidar ve ideolojinin toplumsal ilişkileri yeniden üretmek amacıyla mekânsal müdahalelerde bulunması görüşünü hatırlamakta fayda vardır. Diğer taraftan, mekânın içinde bulunulan çağın ihtiyaçlarına yönelik yeniden üretilmesi, her üretim tarzının kendi mekânını ürettiği hususu her iki mekân için de uygun düşmektedir. Bu durumda sanayileşme ile birlikte şehirlerin gözde mekânlarının fabrikalar olması sonrasında artı ürünün pazarlanması amacıyla kapitalist sektörün mekân arama ve üretme hedefiyle AVM gibi mekânlar üretmesi bu görüşü destekler. Kapitalizmin kendi mekânlarını üretmesi gittikçe tüketim odaklı bir toplumun meydana gelmesine destek olması muhakkak eskiyi tamamen ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Burada eleştiriye tabi tutulduğu nokta neyin, nerede ve ne kadar tüketileceği üzerinde örtük ya da açık bir tahakkümünün bulunmasıdır.

Sonuç olarak, şimdilerde Samsun'da tütün üretimi az da olsa devam etmektedir. Samsun' da yıllara göre ekilen tütün üretim miktarını, düşüşü görmek adına karşılaştırmak gerekirse, 2000 yılında üretim miktarı 23.042 iken, 2017 yılında üretim miktarı 5.587'dir. Tütünde %76 yani 18 bin hektar alan azalış olmuştur. Bir üretim çıktısı olarak bakıldığında, 2017 yılı itibariyle yalnızca 6 bin ton tütün üretilmiştir (Bozoğlu, 2018: 24). Samsun'da genel olarak tarımsal üretimin düşük olması erozyon, toprak kalitesinin düşük olması gibi yaygın sebepler gibi görülse de konu tütün olduğunda kota sistemi ile azaltılması, TEKEL'in desteği kesmesi bu düşüşün başlıca sebeplerindendir. Nihayetinde TEKEL'in kapatılmasının ardından tütünün kaderi devredildiği şirketlere bırakılmıştır. TEKEL'in Özelleştirme Yüksek Kurulu Kararı 2 Şubat 2001 tarihinde imzalanmasına rağmen sigara fabrikalarının özelleştirilmesi, 22 Şubat 2008 tarihinde çıkılan ihalede fabrikaların yüksek teklifi veren British American Tobacco (BAT) firmasına satılmıştır (Keskin ve Yaman, 2013: 411). İzmir'deki fabrikasını kapatıp Samsun ile devam eden BAT ise Ondokuz Mayıs ilçesinde daha önce Ballica Sigara Fabrikası'nı satın almıştır ve günümüzde halen üretimine devam etmektedir.

Bir sonraki bölümde üretim mekânı ve tüketim mekânı üzerinden yaptığımız analiz için Samsun Tütün Fabrikası'nı tecrübe edip emekli olan görüşmeciler ve Bulvar AVM ve Yaşam Merkezi'nde halihazırda çalışarak tecrübe eden görüşmeciler ile yapılan mülakatların analizleri karşılaştırmalı ve yorumlayıcı bir şekilde gerçekleştirilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ ve BULGULAR

Araştırmanın konusu, amacı, araştırmanın önemi, araştırmanın yöntemi, araştırmanın örneklemini içeren metodolojik unsurlar ve verilerin analizi bu bölümde ortaya konulmuştur.

3.1. Araştırma Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın konusunu, 1887 yılından 1997 yılına kadar Samsun Tütün Fabrikası olarak faaliyetini sürdürmüş olan mekânın dönüşüm hikayesi oluşturmaktadır. Samsun Tütün Fabrikası kapatılmasının ardından restore edilerek 2012 yılında alışveriş merkezi projesiyle yeniden değerlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren faaliyetine devam eden Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi' ne olan dönüşüm, mekân sosyolojisi bağlamında ele alınmıştır. Mekânın geçirdiği dönüşüm aynı zamanda, üretim ve tüketim olmak üzere, birbirine zıt bu iki ayrı olgunun aynı mekân üzerinden incelenmesine imkan tanımaktadır. Bu iki ayrı olguya toplumsal açıdan bakıldığında, tütün fabrikasında çalışanlar ve AVM'de çalışanlar perspektifinden nasıl algılandığı ve katılımcıların anlam dünyalarında ne gibi değişiklikler meydana getirdiğine dair hususlar araştırmanın temel konularını oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, bir mekânın farklı dönemlerde, farklı işlevlerde kullanıldığının bilinmesinin ardından mekânın hikayesinin onu tecrübe edenler vasıtasıyla açığa çıkarılmasıdır. Bir mekânı en iyi anlatan, ona anlamını veren nokta insan ile kurduğu ilişkidir. Bu sebeple araştırma nesnemiz olan mekânın fabrika emeklileri ilk grup, AVM çalışanları ikinci grup olmak üzere mekânı kendi perspektiflerinden nasıl tecrübe ettiklerini öğrenmek bu araştırmanın ana amacıdır. Atfedilen değer döneme, sektöre, tecrübe edilen süreye göre farklılık gösterip göstermediğini öğrenmek amaçlanmıştır. İnsan- mekân etkileşimi ile insan tarafından mekâna atfedilen anlamın mekânla ilişik kesildiğinde ve o mekânın işlevi değiştiğinde mekâna yönelik duygu ve düşüncelerin değişip değişmediği öğrenmek amaçlanmıştır. Bu araştırmanın bir diğer amacı ise, 2 farklı grup katılımcı olması

karşılaştırmalı ve yorumlayıcı bir analize zemin hazırladığı için üretim ve tüketim mekânı karşılaştırması yapmaktır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Araştırmaya konu etmiş olduğumuz Samsun Tütün Fabrikası mekânsal olarak restore edilen bir yer olması sebebiyle yeniden değerlendirilmesi gibi bağlamlarda mimari ve iç mimarlık gibi alanların dikkatini çekerek daha önce de araştırmalara konu edilmiştir. Ancak sosyoloji alanında ve mekân sosyolojisi bağlamında ele alınan bir konu değildir. Bu sebeple araştırılmak için özgünlüğünü korumakla birlikte açıklığa kavuşturulmayı bekleyen bir konu durumundadır.

Araştırmanın ilk ayağını oluşturan fabrika çalışanları ile daha önce herhangi bir çalışmada, bu kadar çok kişiyle bir arada derinlemesine görüşme yapılarak, araştırma konusu edildiğine rastlanmamıştır. Bu katılımcıların günümüzde artık yaşlı insanlar olması nedeniyle onlar ile böyle bir araştırmanın yapılması gün geçtikçe çeşitli faktörler sebebiyle zorlaşmaktadır. Bu sebeple araştırma zamanlaması ve hayatlarının büyük bir kısmını ayırdıkları işleriyle alakalı bir araştırmaya dahil edilmiş olmaları ayrıca bir öneme sahiptir.

Araştırmanın diğer ayağını oluşturan AVM çalışanları ile bu zamana kadar herhangi bir çalışma yapıldığına rastlanmamıştır. Onların da bu mekân ve üretim sektörü açısından görüşlerinin bir araştırmada yer verilmesi önemlidir. Bu çalışmada, üretim mekânı olarak kullanılan bir mekânın yıllar sonra tüketim mekânı olarak kullanılmasıyla aynı konumda yani çalışan olarak bulunan kişilerin görüşleri ilk defa karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilerek ele alınmıştır.

Bu çalışma sayesinde Türkiye'de ve dünyada bu fabrika gibi üretim mekânlarının işlevini yitirmesinin ardından restore edilerek yeniden değerlendirilmesi hususunda farklı bir bakış açısı sağlanması umulmaktadır. Çünkü bu çalışmada yeniden değerlendirme sürecinde temel faktör olan ekonomik kaygıların yanında gözetilmesi gereken toplumsal değerler, toplumsal hafıza ve toplumsal ihtiyaçlara da yer verilmiştir. İşlevi değiştirilen bu gibi mekânların farklı çalışmalarda değişimin nabzının tutulması yönünden önü açılmıştır. Araştırmanın amaçlarının gerçekleştirilmesi sayesinde bu araştırma, literatüre hem teorik çerçevesi

ile mekân sosyolojisi bağlamındaki çalışmalara hem de nitel araştırma bulguları ve analizleri ile bir katkı sunmaktadır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, bir mekânın işlevinin değişmesi ile mekânı tecrübe edenlerin bu işlev değişimiyle birlikte mekânı anlamlandırma biçimlerinde herhangi bir değişim olup olmadığını saptamak amacıyla nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Nitel araştırma, sosyokültürel süreçleri derinlemesine bir şekilde incelemeye imkan sağlayan ve bu süreçlerde nesnellik kaygısı gütmeyen bir modeldir. Nitel araştırmada araştırmanın bilimsel ve güvenilir olma koşulu bilimsel disipline uygunluğu ve sistematikliğinde aranır. Nitel araştırmada bir toplumsal gerçeklik ve kültürel anlam inşa edilir. Etkileşim içindeki olaylara odaklanılır ve araştırmanın önsel değerleri vardır. Bu önsel değerler gerekirse paranteze alınarak araştırma sürdürülür. Nitel araştırmada kuram ve veriler kaynaşmıştır ve verilerin içinden kurama ulaşılır. Çalışma sahası ve olay sınırlı olduğu için genelleme amaçlanmamaktadır. Bu tip araştırmalarda az sayıda özne araştırma konusudur ve tema analizi gerektirir. Araştırmacı tarihsel ve toplumsal bağlamla ilişki kurar (Bal, 2015b: 177).

Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada, bir mekân olarak Samsun Tütün Fabrikası'nın eski çalışanları ve dönüşümün ardından mekân AVM halindeyken burada çalışanlar üzerinden yürütüleceği için veri toplama aracı olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler sosyal dünyadaki birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır (Kümbetoğlu, 2005: 72). Görüşmeler rehber görüşme formu eşliğinde yapılmıştır. Nitel araştırmanın sağladığı imkanlar dahilinde katılımcılar görüşme esnasında konu dışına çıksa dahi kesilmeden dinlenmiş ve tahmin edilmeyen ancak araştırma için önemli olabilecek bilgilere ulaşma imkanı sağlanmıştır. Rehber görüşme formunun kullanılma sebebi ise, görüşmeler esnasında hedeflenen tüm verilerin toplanıp toplanmadığını kontrol etmektir. Rehber görüşme formu araştırmanın amacına ulaşması niyetiyle araştırma problemlerine cevap olabilecek birçok farklı soruyu içermektedir. Bu doğrultuda hem eskiden Samsun Tütün Fabrikası'nda çalışanlar hem de halihazırda Bulvar Alışveriş ve Yaşam

Merkezi'nde çalışanlar için iki ayrı rehber görüşme formu hazırlanmıştır. Rehber görüşme formlarında iki grup için de 21 soru bulunmaktadır.

3.4. Araştırma Deseni

Bu araştırmanın evrenini eski Samsun Tütün Fabrikası ve bu mekânın dönüşümünün ardından Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi haliyle AVM' de çalışan insanlar oluşturmaktadır. Neuman'a göre örneklemin başlıca amacı, anlayışı netleştirebilecek ve derinleştirebilecek olan belirli örnekler, olaylar ya da eylemler toplamaktır (Neuman, 2006a: 320). Bu sebeple araştırma için tütün fabrikasının eski çalışanlarından 13 kişi ve AVM çalışanlarından 12 kişi olmak üzere toplamda 25 kişilik bir örneklem seçilmiştir ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada görüşmeler esnasında veriler kısa bir süre sonra kendilerini tekrar etmeye başlamış ve araştırma doygunluğuna ulaşmıştır. Bu araştırmayı eski Samsun Tütün Fabrikası'nın emeklileriyle ve Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi' nde bulunan güncel çalışanlarla yürüttüğümüz için nitel araştırma yöntemine uygun düşecek şekilde, bir grup insanın kasıtlı olarak seçilmesi ile birlikte amaca yönelik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaca yönelik örnekleme araştırmacının son derece özel ve ulaşılması güç bir nüfusun olası tüm örnek olaylarını belirlemek için geniş bir yöntemler yelpazesi kullandığı rastlantısal olmayan bir örneklemdir (Neuman, 2006a: 322). Ayrıca nitel araştırma yönteminde araştırmadan elde edilen bulguların evrene genellenmesi amacı bulunmadığı için örneklemin evreni temsil gücüne sahip olması beklenmemektedir. Bu nedenle araştırmada derinlemesine görüşme yapılacak olan katılımcıların belirlenmesi noktasında amaçlı örneklem kullanılmıştır. Örnekleme belirlenen kişilere ve kişi sayısına ulaşmak için fabrika çalışanlarını tanıyan kişiler ile iletişime geçilmiş, yani tanıdık ve arkadaş vasıtası ile kendilerine ulaşılmış ve evlerine giderek derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

AVM' de çalışanlar için ise çalıştıkları ortama gidilerek görüşme talebinde bulunulmuş ve kabul edenler ile iş ortamında derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. AVM çalışanları ile iş ortamlarında görüşülmesi ve görüşme öncesinde haber verilmemesi sebebiyle işleri hakkında sorulan bazı sorulara çekingen yaklaştıkları ve kısa cevaplar verdikleri görülmüştür. Çalıştıkları sektörde gizli müşteri gibi uygulamalara maruz kalmaları ya da araştırmanın işlerini etkileyebileceği

düşüncesinin buna sebep olduğu düşünülmektedir. Bir diğer durum vakitlerinin sınırlı olması, mesai saatleri içinde araştırmanın gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu ve bunun gibi sınırlılıklar sebebiyle araştırmanın bazı noktalarında zorluklar yaşanmıştır. Fabrikadan emekli katılımcılarla ise mutlaka bir referans aracılığı ile görüşülmesi gerekmiştir. Çünkü onların AVM çalışanlarına ulaşıldığı gibi topluca buldukları bir alan yoktur. Bu sebeple sahaya çıkılmadan önce görüşülecek kişilere ulaşma noktasında ayrıntılı bir araştırma yapılmış ve kişilerin adreslerine gidilmiştir.

Nitel analiz bütün birimler kapsanana kadar devam eden döngüsel bir süreçtir. Verilerin ayıklanması, verilerin düzenlenmesi ve yorumunu içeren, birbirini izleyen ve devam eden işlemler bu analizi oluşturan unsurlardır (Kümbetoğlu, 2019: 151). Bu araştırmanın veri analizi kısmında sistematik analize uygun olarak öncelikle sahadan elde edilen ve ses kaydı ile saklanan veriler yazıya geçirilerek deşifre edilmiştir. Deşifre esnasında veriler görüşme formundaki soruların bağlamından da yararlanılarak çeşitli temalar çevresinde gruplandırılmıştır ve kodlanmıştır. Verilerin analiz edilirken anlamlı olması ve analizi kolaylaştırması amacıyla yapılan gruplandırma ve kodlama işlemi sırasında araştırmanın konusu ve amacı ile tamamen alakasız olan veriler çıkartılmış ve bu sayede veriler daha kullanışlı hale getirilmiştir. Nitel araştırmacılar genelleme yapma araçları olarak çoğu kez genel fikirler, temalar veya kavramlar kullanırlar. Nitel analizin çoğu zaman değişmez kavramları veya basit sınıflandırma düzeyinde değişkenleri bulunur (Neuman, 2006b: 662). Kodlanmış olan veriler tekrar gözden geçirilerek, verilerin birbirleri arasında ilişkiler kurulmuştur. Kurulan ilişki bağlamında veriler arasındaki benzerlik ve farklılıkları saptamak amacıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Araştırmada veri kaynağı olarak kullanılan ses kayıtlarının yazıya geçirilmesi ve araştırma sırasında sahada yapılan gözlem notlarıyla beraber araştırmanın bulguları kısmında belirlenen çeşitli temalar etrafında betimsel analiz ve yorumlama yöntemi kullanılarak araştırma tamamlanmıştır. Betimsel analiz, görüşme çözümlerindeki verilerin özgün biçimlerine sadık kalınarak, bireylerin söylediklerinden doğrudan alıntılar yapılması ve görüşme çözümlerinde yer alan kelimelere, ifadelere kullanılan dile, diyalogların yapısına ve özelliklerine, kullanılan sembolik anlatımlara ve benzetmelere dayanarak tanımlayıcı bir analiz yapılmasıdır (Kümbetoğlu, 2019: 154). Araştırmanın son

aşamasında kullanılan yorumlama ise, betimsel analizin sonunda sınıflanan, ayrıştırılan verilerin yorumlanmasıdır. Verilerin yorumlanması niteliksel veride öne çıkan ortak eğilimlerin belirlenmesi, farklılıkların ortaya konması ve anlatılanların ayrıntılarında gizlenen anlamın gün yüzüne çıkartılması şeklinde yapılmıştır (Kümbetoğlu, 2019: 154).

Bulguların ele alındığı üçüncü bölümde toplamda 25 katılımcı ile yapılan derinlemesine görüşmelerin çeşitli temalar üzerinden analizleri gerçekleştirilmiştir. 25 görüşmenin 13'ü Samsun Tütün Fabrikası'ndan emekli olan katılımcılarla yapılmıştır. Görüşmelerin 12'si ise araştırmanın diğer ayağını oluşturan Bulvar AVM çalışanları ile gerçekleştirilmiştir. Fabrikada çalışmış olanlar ve AVM' de çalışanlar için iki ayrı görüşme formu hazırlanmıştır. Her iki gruba 21 soru yöneltilmiştir. Bu görüşmelere dayanarak, görüşme formlarındaki alakalı soruların gruplandırılması ile çeşitli konu başlıkları etrafında; üretim mekânı, tüketim mekânı, mekân ve hafıza bağlamlarında karşılaştırmalı ve yorumlayıcı analizler gerçekleştirilmiştir.

3.5. Katılımcıların Özellikleri

Katılımcılara demografik nitelikte sorulan soruların cevapları ve katılımcıların bazı sınıflandırıcı özellikleri toplu bir halde görülebilmesi açısından Samsun Tütün Fabrika'sından emekli katılımcılar için “tablo 1”, Bulvar AVM çalışanları için “tablo 2” oluşturulmuştur. Tablolarda katılımcı bilgilerine atıf yapmak amacıyla her katılımcı için ayrı kod oluşturulmuştur. Fabrika çalışanları için K1'den K13 dahil olarak yapılan kodlama, K14'den K25 dahil olmak üzere AVM çalışanlarını temsil etmektedir. Tablolar ve kodlamalar analizler gerçekleştirilirken anlatım ve geri dönüşler için fayda sağlayacaktır.

Tablo 3.5.1. Samsun Tütün Fabrikası Emeklileri

Kod	Ad/Soyad	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Hal	Çocuk Sayısı	İş	Çalışma Süresi
K1	Hava Seçkin	Kadın	65	İlkokul	Evli	4	Tütün A./Makine	27 yıl
K2	Güneş Bahar	Kadın	70	Okur/Yaz.	Evli	2	Tütün A./Sigara	25 yıl
K3	Fikriye Salcan	Kadın	66	-	Evli	6	Tütün açma	30 yıl
K4	Ayşe Dukluman	Kadın	70	-	Evli	4	Sigara/Makine	25 yıl
K5	Akgül Bahar	Kadın	68	-	Evli	10	Tütün açma	15 yıl
K6	Menevşe Köseoğlu	Kadın	63	-	Evli	4	Tütün açma	25 yıl
K7	Mükerrem Dilsiz	Kadın	74	-	Evli	4	Tütün açma	25 yıl
K8	Kezban Sarıcaoğlu	Kadın	74	-	Evli	2	Tütün açma	25 yıl
K9	Emine Kocaman	Kadın	70	-	Evli	6	Tütün açma	25 yıl
K10	Gülhatun Çırak	Kadın	70	-	Evli	3	Tütün açma	25 yıl
K11	Fadime Türker	Kadın	67	İlkokul	Evli	3	Tütün açma	20 yıl
K12	Emine Işıktın	Kadın	69	-	Evli	3	Tütün açma	21 yıl
K13	Süleyman Bahar	Erkek	67	İlkokul	Evli	5	Güvelik görevlisi	23 yıl

Tablo 1’de görüldüğü üzere görüşmeye katılanların 12’si kadın olup 1 tanesi erkektir. Katılımcıların biri hariç kalan hepsinin kadın olması, yukarıda tütün sektöründe istihdam açısından kadınların büyük bir paydaya sahip olduğu bilgisini doğrular niteliktedir. Eğitim durumlarına bakıldığında yalnızca 3 kişinin ilkokul mezunu olduğu ve bir kişinin kendini okur- yazar olarak tanımladığı görülmektedir. Buna göre, yine Samsun Tütün Fabrika’sı bölümünde bahsedildiği üzere tütün sektöründe eğitimsiz nüfusun istihdam edildiği yönündeki bilgi doğrulanmaktadır. Katılımcıların yaş ortalamaları 69’dur ve yaş itibari ile hepsi evli, en az 2 en fazla 10 çocuk sahibidir. Fabrikada çalıştıkları bölümlere bakıldığında 12 kişinin tütün açma bölümünde, bunlardan 3’ü sigara ve makine bölümlerinde de çalışmıştır, tek erkek katılımcı ise güvenlik görevlisi olarak çalışmıştır. Son olarak fabrikada çalışma sürelerine bakıldığında en az 15 en fazla 30 yıl olmak üzere ortalama 24 yıl çalıştıkları görülmüştür.

Tablo 3.5.2. Bulvar AVM Çalışanları

Kod	Ad/Soyad	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Hal	Çocuk Sayısı	İş	Çalışma Süresi
K14	Hatice Genç	Kadın	25	Lisans	Bekar	-	Barista	4 yıl
K15	Samet Yiğit	Erkek	23	İlkokul	Evli	-	Barista	8 ay (10 yıldır sektörde)
K16	Ömer Faruk Salihoğlu	Erkek	23	Lisans	Bekar	-	Garson	5 ay (6,5 yıldır sektörde)
K17	Çağlar Çavuş	Erkek	36	Lise	Evli	1	Yönetici	1,5 yıl (5 yıldır sektörde)
K18	Merve	Kadın	33	Lise	Bekar	-	Müdür Yrd.	7 yıl
K19	Nuran	Kadın	42	Lisans	Evli	2	Yönetici	8 yıl
K20	Emre	Erkek	33	Lise	Evli	1	Satış D.	8 yıl
K21	Nagihan Güder	Kadın	20	Lise	Bekar	-	Satış D.	3,5 ay
K22	Yeşim Demir	Kadın	27	Lisans	Bekar	-	Satış D.	4 ay
K23	Melek C. Yeni	Kadın	39	Ön Lisans	Evli	2	Satış D.	15 yıldır sektörde
K24	Deniz	Erkek	22	Lise	Bekar	-	Satış D.	2 yıl
K25	Aleyna Uludoğan	Kadın	22	Lise	Bekar	-	Satış D.	4 yıl

Tablo 2’de görüldüğü üzere görüşmecilerin 7’si kadın 5’i erkektir. Yaş ortalamaları 29’dur. AVM sektöründe istihdam edilen cinsiyet yoğunluğunu kadınların ve genç yaş grubunun oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların 7’si bekar olup bunların 22-27 yaş arası olduğu görülmektedir. Kalan 5’i ise evlidir. Çocuk sayıları ise 0 ve 2 arasında değişmektedir. AVM çalışanlarının 3’ü kafe sektöründe; 2’si barista, 1’i garson olarak, 6 tanesi her biri farklı marka bünyesinde olmak üzere satış danışmanı olarak, 3 tanesi mağaza yönetiminde çalışmaktadır. Hizmet sektöründe geçirdikleri süre ise en az 3,5 ay ve en fazla 15 yıl arasında değişkenlik göstermektedir.

3.6. Karşılaştırmalı Bir Mekân Analizine Giriş

Derinlemesine görüşmelerde, görüşmecilerin çalışma hayatları, mekânı algılayışları, uğraştıkları işlere ve mekâna atfettikleri değer, mekânın anlam dünyalarındaki yeri gibi konuların aydınlatılması amacıyla demografik sorular harici 18 soru yöneltilmiştir.

3.6.1. Fabrika'yı Anlamlandırma

Her iki gruptaki katılımcılara yöneltilen işlerine yönelik memnuniyeti ölçmek amacıyla yöneltilmiş olan sorular bütün fabrikası çalışanlarına; “*İşinizden memnun muydunuz? Çalışma şartlarınız nasıldı? Çalışma ve dinlenme ortamlarınız nasıldı ve fazla mesai yapıyor muydunuz?*” şeklindedir. Katılımcılar bu sorulara çok yüksek bir oranda memnun olduklarını dile getirerek cevap vermiştir. Ardından bağlantılı bir soru olan “*İşi öğrenmekte zorluk çektiniz mi? Size bu konuda kimler nasıl yardımcı oldular?*” sorusu ise işin zorluğunu ölçmek amacıyla sorulmuş ve cevapları peş peşe analiz edilmiştir. Katılımcılar memnuniyetlerini şu şekilde dile getirmiştir;

“Her şeyden memnunduk ama işte kapattılar. Geriden gelen çocuklarımız için de olsaydı iyiydi. Mesela 10’da aramız vardı 15-20 dakika dinleniyorduk. 12 paydosumuz vardı 1’e kadar. Ondan sonra 3’te bir paydosumuz daha vardı. Herkes çıkardı sigarasını içen içerdi gezeleyen gezelerdi geliyorduk oturuyorduk yerimize herkes işinin başına. Çok iyi rahattı tekel ama işte...(iç çekme). Fazla mesai biz yapmıyorduk sigara fabrikasında yapıyorlardı ben orda çok çalışmadım. O zaman cumartesi öğlene kadar çalışıyorduk biz sonradan çıktı Cumartesi tatili.”(K2, Kadın, yaş 70).

Katılımcı işi öğrenme sürecinden, işinden memnun olduğundan, işin zor olduğundan ancak öğrenirken zorlanmadığını ifade eden sözleri arasında ‘Keşke devam etseydi ve çocuklarımız için iyi olurdu’ ifadesi, fabrika geçmişi hakkında sorulan ilk soruya bu cevabı iliştiirmesi, yaptığı işi gerçekten benimsediği ve çalışma günlerini özlemle andığını göstermektedir.

Vardiyalı çalışan bir katılımcıya göre;

“Çok memnundum ben fabrikanın her yerinden memnundum. Bizim işimiz çok zevkliydi. Vardiyalı çalışıyordum ben bir hafta gece çalışıyordum bir hafta gündüz. Bir hafta saat 3’te giriyorduk 10 buçukta çıkıyorduk. Bir hafta da sabah 7’de alıyorduk 3’te bırakıyorduk. Saat 5’ten sonrası akşam mesaiye sayıyordu. Saat ücretli çalıştığımız için bir saat çalışınca mesaide iki saat

yazılıyordu. Kart basıyorduk saatli çalıştığımız için aşağıda böyle bölümde basıyorduk orada girişe asıyorduk oradan da çıkışa basıp alıyorduk.” (K4, Kadın, yaş 70).

Mesai yapıyor muydunuz kısmını net bir şekilde yanıtlayan katılımcıya göre mesai yapsalar da saat başı ücret aldıkları için mesaiye kaldıklarında iki katını almaları onlar için memnuniyet düzeyini olumsuz etkileyen bir faktör olarak görülmemiştir.

“Memnunduk işimiz rahat idi yani iyiydi rahattı işimiz. Başka işlere göre iyiydi oturduğumuz yerden... 8’de gidiyorduk 6’da çıkıyorduk.” (K12, Kadın, yaş 69).

‘Rahattı’ ve ‘oturduğumuz yerden’ ifadeleri işin rahat yapılabilir bir iş olduğu ve işin kendisini zorlamamasının memnuniyetini oluşturan etken olduğu görülmektedir.

“Memnunduk tabi fakirlik vardı biz girdili çıktılı çalışıyorduk mesela 3-5 ay çalışıyorduk sonra çıkış yapıyorlardı. Bayılıyorduk işimiz olsun da çalışsak diye. Sonradan kadro geldi. Her şeyinden memnunduk. Sırtımızın elbisesiylendik. İyi kötü başımızı sokacak bir ev yaptık. Çoluğumuzu çocuğumuzu büyüttük işte bu seviyeye geldik Allah’a şükür. 5-10 kuruş da maaş alıyoruz Allah olmayanlara da versin. Yine bizim paramız o zaman çok iyiymiş şimdikilere bakınca şimdiki sıfır sıfır her şey sıfır. Valla dinlenmemiz sıfırdı kızım gece1-2’ ye kadar bulaşık yıka bez yıka ev temizle... Bir günün yemeğini bir gece önceden yap sabah ezanı okunmadan kalkardım a böyle gözlerim görmezdi çamaşırları zorla takardım inan Müslümansan o kadar eziyetliydik. Yanımızda kaynanamız şeyimiz vardı ama köyde oturuyorlardı. Şükür olsun çoluğumuz çocuğumuz büyüdüler.” (K10, Kadın, yaş 70).

Katılımcının memnun olma sebepleri arasında çarpıcı noktalar bulunmaktadır. ‘İşe girmeden önce sırtımızdaki elbiseyleydik’ söylemi öncesinde yoksulluk çekildiği ve zamanla çalışarak ‘başlarını sokacak bir ev’ aldıkları bu işin yaşam standartlarını yükselttiğini göstermektedir. Öyle ki buradan kazanılan parayla 3 çocuğunu büyüttüğü, şimdi de emekli maaşıyla geçindiğini belirtmesi bu görüşü destekler niteliktedir.

Bu noktada gözlem notlarına göre tüm katılımcıların, fabrikada çalışmaları sayesinde ev sahibi oldukları eklenmesi gereken bir bilgidir. Fabrika çalışanlarını tanıyanlar ile ettiğimiz sohbette kadın katılımcıların neredeyse hepsinin, eşlerinin değil de kendilerinin para biriktirerek ev sahibi oldukları anlaşılmıştır. Bu kadının

çalışma hayatında var olmasıyla haneyi geçindirme, hane bütçesine önemli katkılarda bulunma, kadının bir birey olarak kendi ayakları üzerinde durabilmesi olguları açısından önemlidir. Diğer bir gözlem sonucu ise ailelerin halen kız ve erkek çocuklar, torunlar şeklinde zamanında alınan bu evde hep beraber ikamet etmesidir. Beraber yaşama pratiği katılımcıya kendi çalışma koşulları ile günümüz çalışma koşullarını değerlendirme imkânı vermiştir. ‘Paramız o zaman çok iyiymiş şimdiki sıfır’ ifadesi günümüz çalışma şartlarından hane halkı için memnun olmadığını kendisini geçmişteki işi bağlamında daha iyi bir konumda gördüğü anlaşılmaktadır. Bir diğer katılımcı ise bunu şöyle ifade eder:

“...Bir de derlerdi ki biz çalışırken asgari ücret olacakmış sonradan gelenlere doğru ücret olmayacakmış hep asgari ücret olacakmış diyorlardı biz diyorduk ki aay ne yapacak o çoluk çocuk asgari ücretle ne olur ki diyorduk. Asgari ücrete şimdi bayılıyor da aha şimdi benim oğlumu 6 ay çalıştırıyorlar 6 ay atıyorlar.” (K10, Kadın, yaş 70).

Memnun olmayan tek katılımcı ise kendisini şu şekilde ifade etmiştir;

“Valla canım işimden hiç memnun değildim tekele bizi seçtiler seçtiler böyle yapraktaydım ben açım yapıyordum. Bizi tongaya indirdiler. Molalar iyiydi, arkadaşarımla aramız çok iyiydi ortamı iyiydi. Maaşı da iyiydi o zaman nerde öyle başka iş.” (K1, Kadın, yaş 66).

Katılımcının ilk cümlesinde memnun değilim şeklinde bir ifade kullanmasının sebebi, bir sonraki soruda “İşi öğrenmekte zorluk çektiniz mi?” ile ortaya çıkmaktadır.

“Çektim. Eksperler çok tütünümü kasamı alıp döktü. Kasamı aldı camın önüne götürdü beni. Seç bunu seçeceksin bunu dediler. Üst üste bu tongaları atıyorlardı seçemiyordum çocuklar ufaktı eve geliyordum. Ne kadar çektim be ey gidi...” (K3, Kadın, yaş 66).

İfadesinden anlaşıldığı üzere memnun olmamasının sebebi, eksperler ile arasında anlaşmazlık yaşaması ve aynı zamanda çocuklarına bakmakla yükümlü olmasıdır. Bu etkenler iş hayatında zorluklar yaşamasına ve memnuniyetinin düşmesine sebep olmuştur ancak buna rağmen bir önceki ifadesine göre çalışma arkadaşları, iş ortamı ve maaşından memnundur. Aslında çalışma hayatında memnuniyeti olumsuz etkileyen eksper faktörü, belirli bir tütün ayıklama kotasını doldurma zorunluluğu ve bu işin titiz yapılması dışındaki faktörlerin kadınların ev ve

aile sorumlulukları ile iş sorumluluğunun üst üste geldiği zamanlarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Yani kısaca, katılımcıların işe gitmenin yanında çocuk bakmak ve ev işleriyle ilgilenme gibi sorumluluklarının olması genel bir zorluk olarak nitelendirilmiştir.

“Dört tane çocuk evde onları ayarla düzene koy yatak görmüyordu sırtım kanepelerin üstünde. Ezanla birlikte çık servisi kaçırmayayım diye kaçırsan yürüme koş. Böyle bitirdim 25 seneyi. Fabrikada belli bir kilo vermek zorunluydu kilo veriyorduk. Eğer gereken kiloyu veriyorsan kimsenin sesi çıkmıyordu. Kilonu vermiyorsan yarın aynı kiloyu yine yükliyordu sana. Hem dününkünü bitireceksin hem bugünkünü tabi öyle zorluklarımız vardı.” (K7, Kadın, yaş 74).

Zorluk olarak nitelendirebileceğimiz bir diğer faktör işin öğrenilmesi sırasında yaşanabileceği varsayımına dayanmaktadır. Ancak genel olarak işi öğrenmenin zorluğuna odaklanıldığında yine çoğunluğun işi öğrenirken zorluk çekmediği anlaşılmaktadır. İş öğrenirken zorluk çekenler ise genel olarak başlangıçta, her işi kavrayana kadar geçen süre zarfında, zorlanmıştır.

“Yoo çekmedik mesela neviyet ayırırdık hep çeşitlerine göre neviyet ayırıyorduk çok dikkat ediyorlardı o zaman. Yardımcı oldular gösterdiler.” (K10, Kadın, yaş 70).

“Yeniye biraz zorluk çektik sınava girdiğimiz zaman. Tütün nasıl açılır çeşitlerini öğrenirken biraz zorlandık. (K12, Kadın, yaş 69).”

Öğrenme sürecinde çoğu katılımcının işe başlamak için bir sınava tabi tutuldukları ve sonrasında fabrikadaki diğer işçiler tarafından işin inceliklerinin öğretildiği anlaşılmaktadır.

“Tabi çektim. Tabi oranın makinecileri öğrettiler bizi. Gittiğimde ben makinede hiçbir şey yapamıyordum. Sonradan şerit taktım ondan sonra kağıtlarını taktım. Sonradan ustası olduk makinenin ben koca makineyi böyle kimi yerlerini söküp takıyordum. Sınavlarla girdik oraya işte.” (K4, Kadın, yaş 70).

“İş öğrenmekte hiç zorluk çekmedim istihdam çıktı gittim. Ondan sonra imtihana soktular imtihanda tütünü açıyorsun tek tek ondan önce başka yerlerde, tüccar işleri vardı çalışmışım ben biliyordum tütünün ne olduğunu. O zaman açıyordun 1,2,3,4 şimdi 1,2 yok hepsi karışık. Küçükleri 1 diye az daha büyükleri 2 daha büyükleri 3... 5'e ayırıyorduk biz tütünleri. Kasa kasa

siyiriyorduk tek tek. Günde 2 tonga kesin açardım ben elim hızlıydı. Kimi tütün yapışık sakız gibi 2 günde açamazsın. Ben işi biliyordum zaten ama tütünü toplarken karışık verenlere bu 1, niye böyle, 2 niye bunun içinde diye çok kasaları yere dökmüşlüğüm var. Oturtup seçtiğim çok oldu insan sinirleniyor yapmayacaksın aslında da. Her şeyin bir zorluğu var.” (K2, Kadın, yaş 70).

Burada ortaya çıkan bir diğer husus; fabrikaya daha önce giren işçiler, işi iyice öğrenmelerinin ardından daha kıdemli sayılmış ve yeni gelenlere işi öğretmekle görevlendirilmişlerdir. Eksperlerin zorluk olarak nitelendirilen davranışları, disiplinli bir iş ortamı, kasalarının döküldüğü ibareleri aslında çalışanların kendi aralarında da yaşanmıştır. Ayrıca, anlaşıldığı üzere çalışanlar zamanla fabrikanın farklı bölümlerinde ihtiyaç olduğu üzere işi öğrenerek çalışabilmektedir. Bu da fabrikada hiyerarşik bir düzenin olduğunun ve işin iyi yapılması, daha önceden çalışıyor olmak, fabrikanın daha zor kısımlarındaki işlerin öğrenilmesi gibi bağlantılı unsurlarla bu düzenin geçirgen bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Tüm katılımcıların cevapları hesaba katılarak genel olarak bakıldığında fabrika çalışanlarının işlerinden memnun oldukları ve işi öğrenirken zorlanmadıkları söylenebilmektedir. Bunu özetleyecek olursak; çalışanların 1 kişi hariç ‘işimizden memnunduk’ cevabını vermişlerdir. Memnuniyet sebeplerine bakıldığında; molaların sık ve yeterli olması, işin öğrenilebilir ve becerilebilir bir iş olması, mesaiye başlama ve bitiş saatlerinin makul olması, maaşının yeterli ve dönemin şartlarına göre iyi olması gibi sebepler gösterilmektedir.

3.6.2. AVM’ yi Anlamlandırma

Bu başlıkta bir önceki başlıkta fabrika çalışanları ile incelenen soruların aynıları AVM çalışanları için analiz edilecektir. Sorular AVM çalışanlarına yöneltilirken “*İşinizden memnun musunuz? Çalışma şartlarının emeğinizin karşılığını verdiğini düşünüyor musunuz?*” şeklinde ve benzer biçimde “*İşi öğrenmekte zorluk çektiniz mi? Size bu konuda kimler nasıl yardımcı oldu?*” şeklinde sorulmuştur. Katılımcıların 8’i sorularda belirtmiş olduğumuz nitelikler doğrultusunda çelişkiye mahal bırakmayacak şekilde memnuniyetini dile getirmiştir. Sondaj soruları ile cevaplar açılmaya çalışılsa da çalışma saatlerinden, maaştan, izin günlerinden memnun oldukları şeklinde açılabilmiştir. Ayrıntı alınamamasının

sebebi halihazırda işe devam ettikleri, görüşmelerin iş ortamlarında gerçekleşmesi, vaktin görece kısıtlı olması yönünde görülmektedir.

“Evet her şeyinden memnunum. AVM olduğu için zaten bol bol dinlenme alanı mevcut. Molalarımızı burada değerlendirebiliyoruz.”(K17, Erkek, yaş 36).

“Çalışma süresinden, maaşından ve izinlerinden memnunum. Evet emeğimin karşılığını alıyorum bence.” (K22,Kadın, yaş 27).

“İşimden memnunum. Emeğimin karşılığını aldığımı düşünüyorum. Ne kadar yorucu olsa da.”(K21, Kadın, yaş 20).

Diğer işinden memnun olan katılımcılar da aynı minvalde cevaplar vermiştir. Genellikle cevapları kısa tuttıkları için memnun olmayan katılımcılara geçildiğinde memnun olmama sebepleri şöyledir;

“Hayır. Sevdiğim için yapmıyorum para için yapıyorum. Emeğimin karşılığını hemen hemen aldığımı düşünüyorum. İzin günümüz haftada 1 gün o da hafta içi oluyor o yüzden hafta sonunu ailemizle, arkadaşlarımızla pek vakit geçiremiyoruz. Çalışma saatlerimiz de pek istediğimiz gibi olmuyor sabah geliyoruz akşam 6-7’de çıkıyoruz. Öğlen geliyoruz gece çıkıyoruz o yüzden bize çok yararlı olmuyor çalışma saatlerimiz.” (K16, Erkek, yaş 23).

“Yok. (Neden?). Asgari ücret filan maddi durumlardan yani. Çalışma saati olarak da memnun değilim normalden uzun zaten. İzin haftada 1 gün mola günde 1 saat yetersiz yani.” (K24,Erkek, yaş22).

“Yani ortalamaya baktığımızda diğer mekânlarla kıyasladığımızda hiçbir farkı yok o yüzden standart yani. Düşük bir maaş asgari ücret kimse memnun değil bence asgari ücretten ki ben de memnun değilim.” (K14, Kadın, yaş 25).

Tüketim sektöründe çalışan katılımcılar için memnuniyet düzeyini etkileyen başlıca faktörler; işin yorucu olması, iş karşılığında verilen ücretin yetersiz olması, izin ve mola saatlerinin az olması etrafında toplanmaktadır.

“Yok zorluk çekmedim zaten 3-4 yıl oldu iyice alıştım artık. İlk girdiğimde çalışma arkadaşlarım yardımcı oldular tabii.” (K25, Kadın, yaş 22).

“Biraz zorluk çektim ama iş arkadaşlarım çok yardım etti benim gibi satış danışmanı arkadaşlarım.” (K21, Kadın, yaş 20).

İş öğrenirken zorluk çekilip çekilmediği hususunda katılımcıların yarısı işin kolay bir iş olması hasebiyle zorluk çekmediklerini belirtirken diğer yarısı çeşitli sebeplerle iş öğrenirken zorluk çektiklerini ancak çalışma arkadaşlarının zaman zaman da müdürlerinin kendilerine iş öğrenirken destek olduklarını belirtmiştir.

“Daha önce bir işte çalışmamıştım. Bu kadar zor olduğunu bilmiyordum. İnsanlara tahammül etmenin bu kadar zor olduğunu bilmiyordum.” (K14, kadın, yaş 25).

Burada üretim ve tüketim sektöründeki temel bir farklılık karşımıza çıkmaktadır. Üretim mekânında çalışanlar ürettikleri ürün bağlamında bunları tüketenler ile herhangi bir etkileşim ve iletişimde bulunmazken, tüketim mekânında çalışanlar doğrudan tüketici ile muhatap olmaktadır. Bu sebeple üretim mekânında çalışanlar için muhtemel problem alanı yalnızca kendileri ile birlikte çalışanlarla sınırlı kalırken tüketim sektöründe ‘insanlara tahammül etmenin bu kadar zor olduğunu bilmiyordum’ cümlesinden yola çıkarak muhtemel problem alanı oldukça geniş görünmektedir. Çünkü AVM gibi tüketim mekânları gün boyu binlerce insanın geldiği ve çalışanın yüzlerce insanla yüzeysel de olsa iletişim ve ilişki kurmak zorunda olduğu bir mekândır.

İş memnuniyeti hususunda daha ayrıntılı ve açıklamalı cevaplar alabilmek adına katılımcılara daha detaylı sorular yöneltilmiştir. Bunlardan birisi, ‘*En yoğun çalıştığınız zamanlar hangileridir? Yoğun olduğunuz vakitler fazla mesai yapmanız isteniyor mu ?*’ sorusudur. Buna göre katılımcıların verdiği yanıtları sınıflandırmak gerekirse, çoğu katılımcı alışveriş yapılan en yoğun günler sabah vakitleri, hafta sonları ve özel günler olduğunu ifade etmişlerdir. Çoğu katılımcı bu günlerde mesai yapılması istenmediğini belirtirken, bazıları çok nadir mesaiye kaldığını, bir kısmı ise fazla mesaiye kaldıklarını söylemiştir. Fazla mesai hususunda yoğunluğun bir problem yaşadığı görülmemiştir ancak yoğunluk yaşanan vakitlerin bazen dinlenmek ve yemek yemek için ayrılan mola saatlerini etkilediği aktarılmıştır.

“En yoğun Cumartesi günleri oluyor hafta sonları diyebilirim aslında genel olarak. Bazen molalarımız aksayabiliyor ama mesai çok olmuyor.” (K21, Kadın, yaş 20).

Katılımcıların yoğunluk durumunu etkileyen bir faktör olarak hava koşullarıyla birlikte müşteri yoğunluğunu dolaylı olarak etkileyen, AVM’ nin açık

bir alan olma şeklindeki mekânsal özelliği gösterilmektedir. Bulvar AVM diğer AVM'lerden mağazalara girip çıkarken dolaşılacak mesafenin üstü açık bir alan olması sebebiyle ayrılmaktadır. Bu durumda aslında AVM mantığının dışına çıktığı söylenebilir. Çünkü insanlar normalde hava koşulları kötü olduğunda ihtiyaçlarını gidermek ya da vakit geçirmek için özellikle AVM'lere gitmeyi tercih ederler. Kışları kapalı ve sıcak olması, yazları ise serin olması sebebiyle bu mekânlar yılın her vakti popülerdir. Ancak Bulvar AVM'de insan ve mekân arasındaki etkileşimin doğa şartları ile etkilendiği görülmektedir. Diğer taraftan ekonomik açıdan her zaman daha fazla tükettirmek ve bununla bağlantılı olarak daha fazla kazanmak güdüsüyle hareket edilen bu mekânlarda, insan ve mekân arasındaki etkileşimin doğal koşullardan etkilenmesi olumsuz bir özelliktir. Mekânın fiziksel yapısı hem müşteriler hem de çalışanlar nezdinde bu etkilenmeye yol açmaktadır. Örneğin K16 çalışırken yaşanan bir zorluk olarak mekânın çevresinin açık olması sebebiyle rüzgardan etkilendiklerini ifade etmiştir:

“Çalışma ortamımızın etrafı açık olduğu için soğuk havalarda üşüyoruz. Rüzgar alıyor. Rüzgardan saçımız başımız dağılıyor.” (K16, Erkek, yaş 23).

Bu sebeple mekânların yeniden değerlendirilme sürecinde işlev ile uyumunun daha derin araştırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Samsun şehrinden bahsedilen 2. Bölüm'de temel bir iklim özelliği olarak Karadeniz bölgesinde yer alması sebebiyle oldukça yağış alan bir şehir olduğundan bahsedilmişti. Bu nedenle mekânların yeniden değerlendirme sürecinde bölgenin iklim özellikleri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

“Hiç belli olmuyor çok iyi dediğim gün yoğun dediğim gün diğer hafta çok kötü olabiliyor. Burası üstü açık bir AVM olduğu için hava iyiyse işler her zaman daha yoğundur. Hava kötüyse azalır mesela bugünkü gibi çünkü insanlar soğukta yağmurda dolaşmak istemezler.” (K23, Kadın, yaş39).

“Hafta sonları hava iyi olursa yoğunluk oluyor tabi ki. Burada çok mesai yapmıyoruz ama eski çalıştığımız yerlerde mesai oluyordu.” (K16, Erkek, yaş 23).

Ancak bu durum bazen çalışanlar için olumlu bir özellik olarak görülmektedir. Çünkü çalışan, iş olmadığından daha az yorulmuş olur. Günün bitirebilmektedir.

“Çalışma ortamı olarak gayet rahat burası kışın pek iş olmuyor zaten arkadaşlar da gayet iyi. Ama dediğim gibi çoğu yerde böyle değildir. Diğer AVM’ lerde çalışanlar berbat bir haldeler kapalı alandalar sürekli.” (K24, Erkek, yaş 22).

K24 gibi diğer AVM’ lere göre kendi çalışma standartlarını daha iyi gören katılımcılar mevcuttur. Öte taraftan, kendi çalışma standartlarını, çalışma, dinlenme ortamlarını değerlendirmeleri istenen katılımcılar kurumsal olarak bağlı oldukları bünyeye göre durumlarını farklı şekillerde anlatmışlardır. Bu durumu daha iyi yorumlayabilmek adına *“Kendi çalışma standartlarınızı nasıl değerlendirirsiniz? Çalışma ve dinlenme ortamınız hakkındaki görüşleriniz nelerdir?”* sorularından faydalanılmıştır. Bu sorulara verilen yanıtların büyük bir çoğunluğunda katılımcılar şartlardan memnun olduklarını dile getirmiştir.

“Çalışma saatlerimiz diğer markalara ve AVM’ lere göre daha iyi. Böyle gördüğümüz gibi alanımız geniş. Dinlenmeyi de AVM içinde sağlıyoruz. Uygun bir ortam.” (K19, Kadın, yaş 42).

“Çalışma standartlarımı iyi buluyorum. Memnunum hareketli ve eğlenceli geçiyor. İnsanlarla iletişim kurmayı aktif olmayı sevdiğim için zaman çabuk geçiyor. Memnunum dinlenme süremizi verimli şekilde geçirebiliyoruz. Bir alınacak varsa mesela buradan karşılayabiliyorum kısa zaman içinde.” (K17, Erkek, yaş 36).

Yukarıda ‘postmodern mekân’ başlığında bahsedilen birbirine eklemlenmiş ve bir arada bulunabilen birçok farklı yapı sayesinde AVM çalışanlarının da AVM gibi birçok farklı olanağı bünyesinde barındırabilmesinden mekândan faydalandıkları görülmüştür. Öyle ki çalıştıkları iş yerlerinde molaları sırasında aynı mekânın farklı bir yerinde dinlenebiliyor, yemek yiyebiliyor, çay kahve içebiliyor ve çeşitli ihtiyaçlarını giderebiliyorlar.

“Çok iyi diğer yerlere göre kıyaslayarak söylüyorum. Çalışma ve dinlenme ortamımızda gayet iyi, rahat.” (K14 Kadın yaş 25.)

“Çalışma standartlarımızın iyi olduğunu düşünüyorum. Güzel genelde buradaki kafelerde oturup muhabbetle çay kahveyle geçiriyoruz molalarımızı. Vardiyalı olarak çıkıyoruz tabi 2-3 kişi şeklinde. Çalışma ortamımız nasıl olsun insanlarla iletişim halindeyiz güler yüzlü bazen sabırlı olmak zorundayız.” (K22, Kadın, yaş 27).

Çalışma standartlarını değerlendirdikleri noktada işin gerekliliklerinden bahseden katılımcılar yine yukarıda bahsettiğimiz insanlarla iletişim kurma konusunu ve yaptıkları işin sabır gerektiren bir iş olduğunu belirttiklerini görmekteyiz.

“Güzel bence memnunum genel olarak her işte sıkıntılar zorluklar olur. Çalışma ortamı dikkat gerektiriyor sabır gerektiriyor özen gerektiriyor sürekli ayakta durduğumuz için beden gücü gerektiriyor dinlenme ortamımız AVM içi olduğu için güzel (K21, Kadın, yaş 20).

“Yoğun ve tempolu bir işimiz var. Burada görüldüğü gibi çok bir dinlenme ortamı olmuyor zaten ayaktayız sürekli hareket halindeyiz. 1 saat molamız ama yoğunluk varken bize bağlı yani 15-20 dk kullanıp geliyoruz yeri geldiğinde.” (K20, Erkek, yaş 33).

K20'nin yoğunluk olduğu zamanlar molalarını az kullanmasına karşın kurumsal şirketin farklılığından kaynaklanan durum K18 ile göze çarpmaktadır. Bu sebeple aslında çalışma standartları için bütünlüklü bir yorum yapmak zorlaşmaktadır. Ancak cevapların yoğunluğu göz önüne alındığında Samsun'daki diğer AVM' lere göre katılımcılar çalışma standartlarının daha iyi olduğunu belirtmektedirler.

“Samsun şartlarına göre bir tık üstte. Birçok firmaya göre çalışma ve dinleme alanı bakımından o da bir tık üstte. Molalarımız fazla fazla. Bizde 1,5 saat.” (K18, Kadın, yaş 33).

“Normal bence diğer çoğu mağazanın standartları ile aynı diyebilirim. Molalarımızı AVM içinde değerlendiriyoruz. Diğer mağazalardan ne artı ne eksimiz vardır ama alanımız çok dar daha geniş bir alana sahip olsaydık daha iyi olurdu.” (K23, Kadın, yaş 39).

Çalışma standartlarının değerlendirildiği noktada bazı katılımcılar ücretlerini az ve çalışma saatlerini fazla bulmaktadır. Ancak K16 memnuniyeti negatif yönde etkileyen faktörlerin, aşağıda ‘iş arkadaşları ile ilişkiler’ başlığında tartışacağımız üzere, iş arkadaşlarının bazı olumsuzluklara tahammül seviyesini arttırdığını vurgulamaktadır.

“Saat yönünden biraz fazla çalışıyoruz. Maaş konusu sıkıntılı maaş düşük maaş yetmiyor ama işte güzel arkadaşlarımız olduğu sürece bunlar çok fazla etkilemiyor bizi. Oradaki arkadaşlarımız muhabbetimiz çalışma saatlerimizi, maaş konusunu çok etkilemese de, o çalıştığımız günü güzel geçirmemizi

sağlıyor... Mola yerimiz güzel mola yerimizde sıkıntımız yok öyle.” (K16, Erkek, yaş 23).

“Çalışma standartlarım benim beklentilerime uygun bence tabi ki daha iyi olabilir ama. Valla günde 1 saat molamız oluyor. Biraz daha uzun tutulabilir. Çalışma ortamımız rahat yoğun günler hariç çok bunaltıcı olmuyor yine yorucu tabi ki ama alıştım.” (K25, Kadın yaş 22).

“Çalışma standartları bence dünya ortalamasının altındadır. Maaş olarak, çalışma saati olarak burası zaten kurumsal değil. O yüzden kurumsal firmalardan daha çok çalışıyoruz. Dinlenme ortamı buranın konumundan dolayı iyi sahil filan var ya aşağıda o yüzden gayet iyi. ” (K24, Erkek, yaş22).

Yukarıdaki görüşlerden yola çıkarak çoğu katılımcının çalışma standartlarını yeterli bulduklarını söylemek mümkündür. İş memnuniyetini etkileyen faktörler burada da benzer şekilde tekrarlanmıştır. İş memnuniyeti karşılaştırmasına iki mekân üzerinden dönecek olursak; üretim sektörü ve mekânından memnuniyet düzeyinin oldukça yüksek olduğu görüşme sonuçlarından açıkça görülmektedir. Tüketim sektörü çalışanları için bu oran yarı yarıya görünmektedir. İki taraf için de ortak görülen noktalar arasında iş ortamı ve mekânı görülürken memnun olunmayan yönler değişkenlik göstermektedir. Üretim mekânı çalışanları için maaş olumsuzluk faktörü olarak görülmezken ve günümüz şartları ile kıyaslandığında oldukça yeterli tarif edilirken, tüketim sektöründe özellikle kısa bir zamandır bu işi yapanlar için işe yönelik memnuniyeti olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Bunu en açık eden durum ise üretim sektöründe çalışan bir kişinin uzun yıllar belki de hiç, ev sahibi olabilecek kadar bir ücret almayacak olmasıdır. Diğer yandan üretim sektöründe çalışanların iş hayatları boyunca evli ve çocuklu oldukları bilinirken tüketim sektöründe bu oran da oldukça düşüktür. Bir tarafta aldığı ücretle aile geçindiren ve mal sahibi olabilen bir kesim varken diğer tarafta büyük çoğunluğu bekar olan bu durumda dahi aldığı ücretin yetersiz olduğunu ifade eden bir kesim görülmektedir.

Vardiya sistemi tüketim sektörlerinde çoğunlukla kullanılan bir çalışma sistemidir. Bulvar AVM’de de uygulanan bu sistem tüketim sektöründe bir düzensizliğe yol açtığı ifadelerine yol açmıştır. Bu sebeple memnuniyeti düşüren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesai yapıldığında ise aynı fabrika ile aynı şekilde mesai ücretinin normal ücrete göre iki katı olması memnuniyeti etkilemeyen

bir faktördür. Üretim sektöründe molaların tüketim sektörüne göre daha sık ve uzun olduğu görülmüş ve bu faktörün tüketim sektörü çalışanları için memnuniyetlerini düşüren bir faktör olarak görüldüğü anlaşılmıştır. Bu gibi sebeplerle iki sektör arasında belirgin farklılıklar bulunduğu anlaşılmıştır.

Üretim ve tüketim bağlamındaki memnuniyet araştırma boyunca görüşme soruları ile farklı minvallerde karşımıza çıkmıştır ve bu husus daha açık edilmiştir. Bu sebeple çalışanların işleri hakkındaki olumlu ya da olumsuz görüşlerinin daha derinine inmek amacıyla üretim ve tüketim sektöründe çalışanların işe kalıcılık bağlamında bakışı bir sonraki başlıkta tartışılacaktır.

3.6.3. Süreklilik ve Mekân

Bu başlıkta fabrikadan emekli olan katılımcılara yöneltilen “ *Bu işe girerken geçici olarak mı başladınız yoksa emekliliğe kadar çalışırım diye mi düşündünüz? Daha iyi bir iş fırsatı çıksa ne düşünürdünüz?* ” sorularından alınan veriler ile bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Ardından bu sorunun AVM çalışanlarına uygun biçimde yöneltilmesiyle, çalışanların cevapları değerlendirilmiş ve sonunda karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Bu soru, çalışanların işleri hakkındaki süreklilik düşüncelerini, işte kalıcı olup olmama hakkındaki görüşlerini açığa çıkarmaktadır. İş memnuniyeti hakkındaki görüşleri de veri olarak desteklemektedir. Aynı zamanda üretim ve tüketim sektörü bağlamında genel bir süreklilik ve kalıcılık tahliline imkân tanımaktadır. Bu tahlil ise iki grup açısından mekânı algılayışlarındaki farklılıkları belirlemeye yardımcı olmaktadır.

Bir işe sürekli olarak devam etmek işçi ve işveren için önemli bir husustur. Belirli bir işçi grubunun aynı işte işi öğrenmelerinden itibaren aynı kurumda istihdam edilmeleri hem işçi hem de işveren için birçok avantaj sağlar. İşçi, işin mevcut şartları hayatını idame ettirmesi için yeterli gördüğü müddetçe aynı işe devam etmenin avantajını iş ortamı, düzenli gelir ve düzenli bir hayat yönlerinden görürken; işveren tecrübeli çalışanlar ile yoluna devam ederek verimli bir çalışma ortamı yakalarken aynı zamanda çalışanına güven duymak gibi faktörlerle bu avantajlardan yararlanır. Bu açıdan bakıldığında, fabrikadan emekli olan katılımcıların hepsi şüpheye yer bırakmayacak şekilde emekliliğe kadar çalışmak hedefiyle işe girmişlerdir. Bu işin onlar açısından kalıcı olmasının ilk sebebi olarak eğitimsiz

olmalarına rağmen fabrikada istihdam edilebilmeleridir. Dönem itibariyle kadın okur- yazarlığının erkek okur- yazarlığına oranla ülke çapında oldukça düşük olduğu bilinen bir gerçektir. Bu şartlar altında kalıcı ve sürekli bir işe sahip olmak çalışanlar için oldukça olumlu bir faktördür.

“Sonuna kadar emekli olana kadar çalışırım dedim tabi tabi. Valla kızım o zaman okumuşluğumuz yoktu aklımız da ermiyordu işimizi seviyorduk bayılıyorduk valla gidip geliyorduk işte o kadar eziyetin içinde ya... Yok yok başka işte çalışmadım ondan sonra. (K10, Kadın, yaş 70).”

“E sonumu tabi istedim. Başka işte okuma yazma soruyordular ama tekelde çok aramıyorlardı öyle okuma yazma filan. Düşünmedim hiç. Onu da kafama koymuştum devam ettim. (K7, Kadın, yaş 74).”

Eğitim ve kadın istihdamı birbiri ile ilişkili bir husustur. Dönem itibariyle eğitim seviyesinin özellikle kadın cinsiyeti grubundaki düşüklükle beraber kadın istihdamının yaygınlaşmadığı bir dönemde bu gibi üretim mekânı fabrikaların kadınları istihdam etmesi açısından değerlidir. Sanayi devrimine kadar kadının büyük çoğunlukla ev içinde ya da tarım ve hayvancılık faaliyetleri çevresinde çalışmaktadır. Ancak sanayileşme ile birlikte dünya çapında kadınların iş gücüne katıldığı görülmüştür.

Kadınların çalışma hayatına aktif bir katılım sağlaması yalnızca kadın istihdamı olarak konuya yaklaşıldığında bazı kültürel çatışmaları ortaya çıkarmıştır. Kadına atfedilen cinsiyet rollerine ek olarak iş yaşamında yer alması bu durum bazı kültürel çevrelerde benimsenene kadar kadınların çeşitli zorluklar ile karşılaşmasına sebep olmuştur. Samsun Tütün Fabrika’sı örneğinde bu durum çalışanın kendisi için ev içi roller ile birlikte çalışma hayatını sürdürme noktasında sıklıkla görülmektedir. Bu duruma ek olarak, kadının çalışma hayatında yer alması uzun yıllar kültürel kalıplar sebebiyle olumsuz bir anlam taşınması tekel kadınlarının ayrı bir muamele ile karşılaşmalarına sebep olmuştur. Örneğin, gözlem ve çevre görüşmeleri ile görülmüştür ki, tekelde çalışan kadınlar için onları tarif ederken ‘kötü yola düşmek deyimi’ birlikte kullanıldığı yaygın bilgisine ulaşılmıştır. Mülakatlar esnasında bir katılımcının kızları ile ettiği sohbet gözlemlenirken de aynı ifadelerin yer aldığı görülmüştür. Buna göre, çalışma hayatına giren, kendi ayakları üzerinde durabilen, girişken ve sosyal hayatın içinde aktif kadınlar için bu söylemlerde bulunulması

noktası kadının çalışma hayatında kendisini topluma karşı kabullendirmesi sancılı bir süreç olduğu görülmektedir. Bu husus fabrika çalışanlarının sosyal çevre kaynaklı iş hayatındaki karşılaştıkları zorluklardan biridir. Bir katılımcının anılarını anlattığı kısımda bu gözlem sonuçlarını destekleyen ifadeler yer almaktadır:

“Ben öyle çok öğle paydosunda filan dışarı gitmezdim. Aşağı inerdim abdestimi alırdım, namazımı kılardım, otururdum. Öyle fazla gezmezdim. Kız kardeşim de orada çalışırdı arada onunla çarşıya çıkardık. Pek çıkmazdım ama içerde de pek öyle kimseyle ilgim yoktu. Yatardım kızım boşluk bulunca masaların üzerine koyardık kafamızı çok yorulurduk. Ben insanlara biraz mesafeliydim, çekingendim. Tekel kadınları normalde cadı olur derler ben öyle değildim çalıştığımı da kocama verirdim. Tekel kadınları cesaretli olur, kendi parasını kendi yer derler ama ben öyle değildim. Diktatör olurlar. Tekel kadını dediğin zaman çok fenaaa. Ben öyle çıkış yapamam ağız dalaşı yapamam. Maaşı aldığım gibi getirip kocama verirdim ondan hayatta gizli bir şey alamazdım. Herkes bir olmuyor işte.” (K5, Kadın, yaş 68).

İşte kalıcılık ve süreklilik bağlamında diğer katılımcıların düşünceleri ise şu şekildedir:

“Geçici olarak başlamadım emekli olana kadar çalışırım diye başladım. Daha iyi ondan iyi iş zaten yoktu bir tekel vardı. Millet hep oraya gidiyordu. Kadın işçi o zamanlar çok almıyordu başka yerler. Çok iyi okur yazarlığın varsa bankalara giriyordun mesela katip oluyorsun o da bizde olmadığına göre biz anca o işimizi seçtik. Emekli olduktan sonra pazarcılık filan yaptım.” (K2, Kadın, yaş 70).

Katılımcıların kendi değerlendirmeleri özelinde ‘daha iyi bir iş yoktu’ minvalinde genellikle aynı cümlelerin kurulduğu görülmüştür. Daha iyi bir iş fırsatı çıkma durumunda ise katılımcıların hiçbiri bunu değerlendirmeyeceğini ifade etmiştir. Onlar için gerçekten de dönemin en iyi işi olarak fabrikada kendi yaptıkları iş görülmektedir.

“Başka işe gitmezdim. Ortamım iyiydi güzeldi. Parası güzeldi. Ne paralar kazandık o zaman kıymetliydi altın, inci, küpe, yüzük, her şeyi alıyorduk. (K11, Kadın, yaş 67).”

“Başka iş çıksa da güzeldi bizim işimiz bırakır mıydık kızım? Yok memnunduk işimizden. Ay başında maaşımızı alıyorduk, ikramiyelerimizi alıyorduk başka bir işte çalışmadım yok.” (K9, Kadın, yaş 70).

Burada kalıcılığı etkileyen en önemli faktörün ekonomik faktör olduğu görülmektedir. ‘ O zaman (alınan para) kıymetliydi. Altın, inci, küpe, yüzük, her şeyi alıyorduk’ ifadesinden anlaşıldığı üzere, ev geçindirmenin ve mal sahibi olabilmenin yanında katılımcıların kendileri için ziynet eşyası alabilmeleri de fabrikadan kazançlarının hayat standartlarını oldukça artırdığını göstermektedir. Durumlarını iyi olarak aktaran katılımcılar daha önce ifade ettikleri gibi aldıkları ücretten çalışmış oldukları süre boyunca oldukça tatmin olmuş görülmektedirler. Bu sebeple başka bir iş için ne arayışa girmişler ne de daha iyi bir işi ihtimal olarak değerlendirmişlerdir. Bu tatminin ve memnuniyetin emekli olduktan sonra da devam ettiği görülmektedir.

“Yok canım daha iyi iş olsa işi bırakmayı düşünmezdim. Orası maaş olarak iyiydi ustalardan eksperlerden çok çektim ama işi bıraksaydım ben şimdi ne yiyecektim? Adamın doğru sigortası doğru işi yoktu. Zordu çocuklarımı hep dışarı bıraktım gittim ellerin ellerine. Çalışsam aha şimdi bak maaşımı ben alıyorum yetiyor.” (K3, Kadın, yaş 67).

“Emekliliğime kadar çalışacağım dedim emekli olana kadar. Kadroya geçmek için kadro gelsin diye çok yalvarıyorduk sonunda geldi işte temelli olduk. 2-3 ay çalışıyorduk dışarı atıyorlardı bizi sezonluk gibi. Sonradan kadrolu olduk işte sevindik iyi oldu da... İşlerimiz güzel oldu. Çalışmazdım daha iyi iş olsa orası yeterdi. Rahat idik sonumuz iyi oldu işte emekli olduk. Yaşım günüm dolunca durmadım daha çıktım.” (K12, Kadın, yaş 69).

Burada veriler artık kendisini tekrar ettiği için diğer katılımcıların cevaplarına yer verilmemiştir. Tüm katılımcıların cevapları incelendiğinde özetle; döneminin en iyi işi olması, maaş ve çalışma ortamının yeterli olması sebepleriyle işlerinden memnun olduklarını bir kere daha farklı açılardan vurgulama fırsatı bulmuşlardır. İşte kalıcılık ve süreklilik açısından okunduğunda ise, tüm katılımcıların, başta kadroları olmasa da işe devam etmek isteğiyle, emekli olmak amacıyla girdikleri görülmüştür. Daha iyi bir işi ise düşünmediklerini böyle bir fırsat çıksa dahi değerlendirmeyecekleri hepsinin cevaplarında vurgulanmıştır.

Bu noktada karşılaştırmalı bir analiz için AVM çalışanlarının işte kalıcılık ve süreklilik noktalarındaki görüşlerine yer verilecektir. Tüketim sektöründe genellikle satış ve pazarlama bölümlerinde istihdam edilen çalışanların bu konudaki görüşleri çeşitlilik göstermektedir.

“Emekli olurum diye düşünüyorum. Daha iyi bir iş fırsatı çıksa herkes gider yani.” (K25, Kadın, yaş 22).

“Geçici olarak öğrenmek için başladım ama şimdi emekliliğe kadar çalışmayı düşünüyorum. Başka bir işi hiç düşünmedim yani kalmayı tercih ederim.” (K19, Kadın, yaş 42).

“Geçici olarak başladım ama 15 yıldır bu sektörün içindeyim bir yerden sonra daha iyi bir iş de çıkmayınca devam ettim ve alıştım. Normal olarak maaşı, şartları daha iyi olan bir iş olsaydı onu yapardım.” (K23, Kadın, yaş 39).

“Yani emekliliğe kadar olmasa da uzun soluklu çalışacağımı düşünerek girdim. Daha iyi bir iş fırsatı çıkarsa bu işi bırakmam” (K18, Kadın, yaş 33).

Veriler incelendiğinde K18 katılımcısı dışında kimse bu işe girerken uzun soluklu olacağını düşünerek başladım yönünde bir ifade kullanmamıştır. Ancak işe başladıktan sonra hayat koşulları, daha iyi bir iş çıkmaması, işe olan alışkanlık gibi sebeplerle uzun soluklu çalışmış olan K23 ve K19 gibi katılımcıların da olduğu görülmüştür. Buna göre yukarıda görüşlerine yer verilen 3 katılımcı için baştaki düşünceleri işe girerken bu işin geçici olacağı fikri olsa dahi sonradan bu işte kalıcı ve sürekli olmalarıyla sonuçlanmıştır. Ancak emekli olmayı hedefleyen katılımcıların yine de daha iyi bir iş fırsatına ılımlı baktıkları ve böyle bir durum olması halinde değerlendirecekleri görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise açık ve net bir biçimde buradan emekli olmak hedefiyle çalışıyorum görüşüne sahip olanların tüm katılımcılar içindeki oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

“Geçici olacağını düşünüyorum daha 20 yaşındayım emeklilik yaşım gelene kadar zaten böyle bir iş yapamam zaten. Farklı işler deneyeceğim. Daha iyi bir iş fırsatı çıksa değerlendiririm tabi ki.” (K21, Kadın, yaş 20).

“Geçici olarak başlamadım ama hayır emekliliğe kadar böyle bir işte çalışabileceğimi düşünmüyorum gerekli maddiyatı sağlarsam kendi işimi kurarım. Daha iyi bir iş fırsatı çıkarsa tabi ki giderim.” (K17, Erkek, yaş 36).

Geriye kalan diğer katılımcıların da işte kalıcılık ve süreklilik düşünceleri değerlendirildiğinde hiçbirinin bu işe emekli olmak amacıyla başlamadığı, bu işi geçici gördüğü, daha iyi bir iş fırsatı çıkması halinde bunu değerlendirecekleri yönünde olduğu görülmüştür.

“Geçici olarak başladım aynen. Tabi ki giderim de bunu kendim yapmam lazım. Çıkacağım zaten işten Şubat ayında üniversite sınavına hazırlanacağım. Öyle bir geçiş döneminde geçici olarak gördüğüm bir iş yani.” (K24, Erkek, yaş 22).

“Daha iyi bir iş fırsatı çıksa değerlendiririm çünkü lisans mezunuyum. Kendi mesleğimle alakalı bir iş neden yapmak istemeyeyim ki? Ama boşta da kalmak istemiyor insan.” (K22, Kadın, yaş 27).

Bu noktada önemli bir durumun, katılımcıların eğitim düzeyi ile çalıştıkları iş arasında bir uyumsuzluk olduğu durumunun ortaya çıktığı görülmektedir. Katılımcılardan bazıları işe geçici olarak başlamalarının yanında farklı eğitim ve iş hedeflerine sahip oldukları ve bunları gerçekleştirmek adına ya da gerçekleştirmek için işte kalıcı olamayacaklarını vurgulamışlardır.

“Aynen öyle geçici olarak başladım. Aslında 3 aylık bir macera ile başladım. Yaz sezonu 3 ay çalışır çıkarım para biriktirim hesabı ettim. Sonra baktım para kazanmak güzel cebime para giriyor filan sonra devam ettim. Kimse bu sektörde uzun yıllar çalışmak istemez eminim. Çünkü yaş ilerledikçe yapılabilecek bir şey değil. Öğrenciyken çok güzel yapılabilir harçlığını çıkartabilirsin ama hani ilerisi olmaz yani. Benim için ben keza üniversite mezunuyum bu sektörde çalışmayı düşünmüyorum kesinlikle. Daha böyle kalıcı kendimi geliştirebileceğim yetiştirebileceğim bir meslek seçmek istiyorum eğer kendi mesleğimi yapamazsam. Şu anda o gözüküyor yani kendi mesleğimi yapabileceğimi düşünmüyorum çünkü öğretmenlerin hali ortada.” (K14, Kadın, yaş25).

Verilerin de desteklemesi sayesinde tüketim sektöründe çalışanların işe girerken bu işi sürekli olarak yapmak, bu işte kalıcı olmak, ömür boyu bu işi yapmak ve buradan emekli olmak gibi düşüncelerinin azınlıkta olduğu görülmektedir.

Üretim ve tüketim sektöründe işte kalıcılık ve süreklilik olguları karşılaştırmalı bir analize tabi tutulduğunda AVM çalışanları nezdinde işte kalıcılık ve süreklilik düşüncelerinin fabrika çalışanlarına göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu değerlendirmeye gelişen ve değişen toplumsal dinamikleri, enformasyon ve teknoloji alanındaki gelişmeleri, iş çeşitliliğini ve dünya çapında artan eğitim düzeyinin yükselişini hesaba katarak yapmakta fayda vardır. Fabrikanın işlediği dönemde teknoloji, bilgiye ulaşım, toplumsal hareketlilik, eğitim oranının şimdiki zamana göre düşük olması, eğitimsiz çalışan istihdam edebilmesi, kadının

çalışma hayatına yeni yeni girmesi gibi birçok etkenin fabrikayı dönemine göre en iyi iş yaptığı görülmüştür.

Tüketim sektörüne hizmet eden AVM' nin ise çalışanların büyük çoğunluğu eğitilmiş ve başka bir mesleği, hedefi olan insanları istihdam ettiği görülmektedir. AVM'de işe girmek fabrikaya girmek kadar kolay olsa da eğitilmiş insanlar burayı bir geçiş dönemi, piyasada kendi sektörleriyle alakalı bir iş bulamadıkları hallerde boşta kalmamak adına, öğrenciyken harçlık çıkarmak için yapılabilecek bir iş olarak görmektedirler. Bu sebeple büyük çoğunluğun daha iyi bir iş fırsatı olması halinde bunu değerlendirecekleri görülmektedir. Bunun da başlıca sebebi daha farklı hedef ve hayaller ile aldıkları eğitimi haklı olarak kendi alanlarında değerlendirmek istemeleridir. Bir diğer geçicilik faktörü ise oldukça etkili olan ekonomik faktördür. Maddi ve manevi imkanları daha geniş olan, daha az yorulacakları ve daha çok para kazanacakları bir işe bu sebeple de sıcak bakmaktadırlar.

Bu noktada hesaba katılması gereken bir diğer durum fabrika çalışanlarının yaş ortalamaları ve hayat deneyimlerine göre daha net konuşabilmeleri ile AVM çalışanlarının yaş ortalamaları ile gelecekteki yaşanacak durumlara dair belirsizlikler ve ihtimallerdir. Fabrika çalışanlarının hiçbiri başka bir işte hiç çalışmayı düşünmediklerini, hepsi fabrikaya emekli olmak hedefiyle girdiklerini söylemişlerdir ve öyle de olmuştur. Ancak AVM çalışanları aldıkları çeşitli eğitimler, yaşlarının genç olması ve hayatın karşısına çıkaracakları fırsatlara açık olmaları gibi durumları hesaba katarak işe geçici olarak başlamış, emekli olurum hedefiyle çalışmıyor ve daha iyi kazanacakları bir işi değerlendireceklerini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak, bir üretim mekânı ve tüketim mekânı çalışanları üzerinden hangi sektörde işte kalıcılık olgusunun daha yüksek olduğu hakkında yapılan bu analizde üretim mekânına olan aidiyetin tüketim mekânına kıyasla büyük oranda daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumu etkileyen çeşitli faktörler hesaba katılarak bu konu tartışılmıştır.

3.6.4. Dayanışma ve İlişki

Bir işte çalışmak istemenin çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepler arasında maaş, işin kişiye fiziksel ve bilişsel yönden uygun olması, işin kişiye kazandıracığı

statü, ulaşım kolaylığı gibi faktörler çoğaltılarak sayılabilir. Ancak bir işe severek gidip gelmek, işi hayatının bir parçası haline getirmek, işte kalıcı ve sürekli olma isteği, işle alakalı zorluklara tahammül etme derecesi yani kısaca işi benimsemeyi olumlu ve olumsuz yönde etkileyen en önemli unsurlardan biri birlikte çalışılan ekiptir.

Çalışma arkadaşlarının etkileyici olduğu en önemli nokta aynı işte çalışırken belirli anların birlikte yaşanması ile birlikte bir bağ kurulması ve ileriki zamanlarda geçmişi yad etmeye, hatırlamaya yardımcı olmasıdır. Çalışma ortamı ve ekibiyle alakalı anlar aslında geçmişe ve o ana dair kanının büyük oranda şekillenmesini sağlamaktadır. Bu sebeple bu başlıkta yapılacak olan analiz fabrika çalışanları ve AVM çalışanlarının bağlı oldukları sektörü hafıza boyutunda değerlendirmelerine imkan tanıyacaktır. Bunun için çalışma arkadaşları ve patronlarına dair görüşlerini ve onlarla alakalı anlarını ortaya çıkarmak amacıyla fabrika çalışanlarına *“Eski çalışma arkadaşlarınızla irtibatınız devam ediyor mu? Devam ediyorsa bir araya geldiğinizde fabrikadaki anılarınızı yâd ediyor musunuz? Fabrikada çalışırken yaşanmış olan unutamadığınız bir anınız var mı?”* şeklindeki sorular analiz edilecektir. AVM çalışanları için ise bu konu *“AVM’ de iş arkadaşlarınızla ve patronlarınızla iletişiminiz nasıldır? Burada tanışıp iş dışında da görüştüğünüz kişiler var mı? Sizce buradan sonra da iletişiminiz devam eder mi? Onlar ile beraber yaşadığımız anılardan bahsedebilir misiniz?”* şeklindeki sorularla açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Fabrika çalışanlarının kendilerine yöneltilen sorulara verdiği yanıtlar özlem doludur. Bir kısmı iş arkadaşlarıyla görüşmeye hala devam ederek dostluklarını sürdürmektedir.

“Görüşüyoruz tabi. Telefonda ya da yüz yüze. Görüşürken yediklerimizden, içtiklerimizden, gezdiklerimizden, orada nasıl mutlu olduğumuzdan bahsedebiliriz. Ben 30 sene oldu çıkalı işten hala anarız. Oradaki insanları anarız falanca vardı şöyle kötüydü iyiydi diye kadınca dedikodular işte.” (K8, Kadın, yaş 74).

İşten ayrılalı 30 yıl olmasına rağmen iş arkadaşları ile dostluğunu sürdüren katılımcının verdiği yanıtta yola çıkarak, Samsun Tütün Fabrikası’nda işçilerin

birbirleri ile kurduğu samimi ilişkinin katkılarıyla, hafızalarında fabrika zamanlarının mutlu oldukları bir zamana tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Çoğunun işten emekli olup ayrıldıktan sonra iş arkadaşlarıyla görüşmeye uzun bir süre devam ettikleri ancak zamanla irtibatlarının bir şekilde koptuğu anlaşılmıştır.

“Görüştim çok görüştim. Görüştim de bu sıralar adam öldükten sonra kimseyi arayıp da sormadım. Seher diye bir arkadaşım vardı ona gidip gelirdim. Tabi eski günleri çok konuşuyorduk ey gidi arkadaşlığımız diyorduk. Orada çok güzel günlerimiz geçti diyorduk. Arkadaşlığımız güzeldi diyorduk. Oranın rahatlığını arkadaşlığını unutamıyoruz diyorduk birbirimize. Buradan giderdim benim bunlar çocuklar küçüktü ben oraya giderdim arkadaşlar derler ki sen çok bunalıyorsun evde derlerdi. Anam bazen hasta olurdu çocukları bırakırdım ya... Şimdiki gibi hiçbir şey yoktu o zaman.” (K4, Kadın, yaş70).

“Evet, bazılarıyla hala daha görüşürüz. Şimdi hasta olduğum için 1 yıldır çıkamıyorum dışarı pek ama hemen hemen haftada bir telefonda konuşuyoruz gidip gelemiyoruz pek ama görüşünce konuşunca ne güzel günlerdi, ne kadar mutluyduk diyoruz. O zaman paylaşmak vardı. Anlatamam sana. İnsanlık, sevecenlik vardı. Mesela öğle paydosu olunca bir araya gelince otururduk, aile sorunlarımız, çocuklarımız konuşurduk. El işi yapardık. Öğlenlerde bile boş durmazdık. Çok el işi yaptık çocuklarıma kazaklar örmeler, danteller yapmalar ooo harcadım harcadım şimdi çöktüm.” (K11, Kadın, yaş 67).

“Çok etmedim ne yalan söyleyeyim. Telefonda da bir iki görüştim ama sonra da her birisi bir kıra gitti nereye gittilerse... Dün aşağı indim mesela gördüm arkadaşımı çok konuşamadık ama andık yine. Anılarımızı hatırladık çalışırken ne günlerimiz geçti diye. Hep el işi yapardık, çocuklara kazak örerdik, el işi örerdik diye. Öğlen paydosu olduğunda hiç boş oturma yoktu. Bir ammada kazak örerdik diye konuştuk.” (K3, Kadın, yaş 66).

K11 katılımcısının verdiği yanıtın anlaşıldığı üzere şimdiki zamanda eski iş arkadaşlarıyla görüşmelerinin önünde yaşlılık ve hastalık gibi etkenler, aşılması zor engeller bulunmaktadır. Ancak yıllar içerisinde uzun bir müddet iletişimleri ve dostlukları devam eden bu insanların geçmişten bahsederken sözcüklerle tam anlamıyla aktarılamayan ancak jest, mimik, konuşma stillerinden ve ses tonlarından anlaşıldığı üzere geçmişi, gençliği, işi ve iş vasıtasıyla kurulan dostlukları büyük bir sevgi ve hasretle andıkları görülmüştür. Örneğin bir katılımcının ah çekerek *“Eski günler nerede? Nerede bulayım onları?” (K6, Kadın, yaş 63)* şeklinde bu durumu ifade etmektedir. Kurulan samimiyet, birlikte işten arta kalan vakitte el işi yapmaları,

muhtemelen birbirlerine farklı motifler, örnekler, teknikler öğretmeleri ile ilerlemiş, bu esnada edilen sohbetler onları birbirlerine daha çok yaklaştırmıştır. Dostluklarının emekli olduktan sonra da devam etmesini sağlayan ve geçmişte onları birbirlerine yakınlaştıran birçok faktör vardır.

“Devam ediyoruz bazılarıyla bazıları da 3-4 kişi arkadaşlarımızdan vefat ettiler ey gidi... Eski anılarımızı konuşuruz hep hayal yaparız arkadaşlarla... Çıkardık öğle paydosu olurdu 1 saat çarşıya dağılırdık bütün dağılırdı işçiler her biri bir dükkana giderdi bir şey alırdı. Pardösülerimizi giyerdik haydi çarşıya... Sabah 5’te koşarak giderdik bir ara servis ayarladılar. Sefer taslarımızı hazırlardık geceden ben çayı şekeri alırsam kardeşim başka şeyler getirirdi.” (K12, Kadın, yaş 69).

Fabrika mekânı merkezi bir konumda yer aldığı için molalarda beraber çarşıya çıkıp gezip dolaşmaları, beraber alışveriş yapmaları, yine fabrikadan yemek çıkmadığı için her gün anlaşarak sefer taslarıyla yemek getirip, paylaşıp topluca yemek yeme etkinliğinde bulunmaları kaynaşmalarını sağlayan unsurlar olmuştur.

“... kızım yemek vermiyorlardı bize tekelerde arkadaşlarımızla böyle oturup sen ben ne götürürsek yerdik evden ne getirirdik onlarla işte. Öğlen olunca tayır tayır dışarı çıkardık çarşıları geziyorduk alışveriş yapıyorduk öyle işte.” (K9, Kadın, yaş 71).

“Var var evet konuşuyoruz eski günlerden. Arkadaşlarımla güzel geçiyordu günlerim vefat etti arkadaşım, biraz o anılar da gitti onunla birlikte. Öğle paydoslarını beklerdik dört gözle öğlen olacak hep beraber yemek yiyeceğiz diye. Herkes bir şeyler getirirdi. Güzel günlerimiz oldu. Emekli olanları yolcu ederken güzel uğurlamalarımız olurdu. Olmaz mı güzel anılarımız oldu iş yerinde... Öğlenleri tatil oluyordu ya mesela çıkardık alışveriş yapmak için o zaman çok seviniyorduk hemen buradaydık ya... Günlere girerdik beraber. (K1, Kadın, yaş 66).

‘Günlere girerdik beraber’ ifadesini irdelenecek olursak; günler, daha çok kadınların kendi aralarında ve genelde ayda bir toplanmak her seferinde farklı kişide para ya da altın toplamak üzere bir etkinlik olmasından mütevellit burada bir kadın dayanışması örneğini görmekteyiz. Buna ek olarak iş ortamı dışında farklı sebeplerle de bir araya geldikleri ve sosyal hayatlarında ne şekilde görüşükleri belirginleşmektedir.

“Valla arkadaşlarımla çok iyiydik düğünlerine giderdik beraber, öğle paydoslarında yemek yedik, oturmaya giderdik Pazar günleri gidiş gelişimiz vardı öyle.” (K3, Kadın, yaş 66).

Araştırmada ortaya çıkan bir diğer önemli konu ise; katılımcıların emekli olmayı aslında pek istememiş olmalarıdır. Bu hususun onlara yöneltilen anı ve arkadaşlık bağlamındaki sorularda ortaya çıktığı görülmüştür. Hafızaları anılarını anlatmaları için yöneltilen sorularla rahatsız edilen katılımcıların, soruları yanıtlarken adeta geçmişe gittiği anlaşılmaktadır.

“İşte çalışırken, ayrıldıktan sonra hastalığa tutuldum. İnsanın zoruna gidiyor. Çıktığına pişman oluyorsun sonra. Sonra o fırsat eline bir daha geçmiyor. Arkadaşlarını arıyorsun, oranın ortamını arıyorsun ondan sonra ne bileyim iş yeri evinden iyi yani. Biz sabah ezanında giderdik akşam gelirdik. Gece işlerimi de yapardım her şeyimi... Ama şimdi bak evdeyim de ne oluyor ordayken hem sağlamdı hem gücüm yetiyordu her şeye... Açılmaz mı konusu şimdi bile olsa çağırırsalar çalışırım. Hastayım ama olsun ne yaparım ben şimdi gitsem tütün açtirmasını tonga basmasını bilirim ama şimdi yok öyle şeyler makineler sıyrıyor şimdi.” (K2, Kadın, yaş 70).

Şimdiki yaşlılık ve bazı hastalık durumlarına rağmen keşke emekli olmasaydım, şimdi aynı iş olsa yine çalışırdım şeklindeki ifadeleri aynı soru bağlamında K4 katılımcısında da görmek mümkündür:

“Oranın arkadaşlığı çok güzeldi çok anlayışlıydı. Birbirimizi hiç üzmedik, birbirimize hiç böyle kötü davranmazdık. İş hani sen çok yaptın ben az yaptım böyle bir konu olmazdı aramızda. Mesela sen çok daraldın makineye ben çıkayım da sen azıcık gez hava al derdik. Biz öyleydik. 25 sene çalıştım ama bir 25 sene daha çalışsam oradan bıkmazdım...” (K4, Kadın, yaş 71).

İşten ayrılmak istememe noktasında, ‘fabrika ile alakalı unutamadığınız bir anınız var mı?’ sorusuna K12 katılımcısının vermiş olduğu yanıt iş ile bütünleşme, alışkanlık ve işini sevme boyutlarını gözler önüne sermektedir.

“Çalışırken işte emekli oldum ya 2 ay gittim geldim öyle şeyler hayal ettim. Hayalimde gittim geldim aynı esas gibi he... Böyle işe gidiyorum ayakkabımı bulamıyorum çorabımı bulamıyorum rüya gibi hayal gibi öyle şeylerle çok uğraştım yeni çıktığımda.” (K12, Kadın, yaş 69).

Fabrika çalışanlarının yalnızca anılarını öğrenmek adına sorduğumuz soru bağlamında devam edecek olursak; bu hususta yukarıda da yer verildiği üzere katılımcıların birçoğu unutamadıkları anılar sorulduğunda öncelikle arkadaşlarından

bahsetmiş ardından en çok değindikleri konunun çalışmanın zorlukları bağlamında değerlendirdiğimiz eksperler ile olan ilişkileri olduğu ortaya çıkmıştır.

“Arkadaşlarımla iyiydik ama usta çok eziyet ediyordu. Oradan oraya sürüklüyordu. Bizden bir şey yiyemediği için kötü davranıyordu. Millet öte beri getiriyordu, yemek getiriyordu, para yediriyorlardı ona. Biz ustaya yanaşamıyorduk ki. Bir gün ne bayramıydı bilmiyorum ki eleklerin arkasında oturuyorduk. Vardiya ile çalışıyorduk biz. Hem tonga basıyorduk hem de kantarlara kaç kiloluk şeyler, tütün herkillerini kaldırıyorlardı. Orada oturuyorduk bir arife günü bir bay usta geldi bana dedi ki paran varsa ver dedi. Var ama çocuğa etek alacağım dedim. Tamam ver ben sana yarın getiririm parayı dedi. Daha usta bana para getirecek... Nerde? Emekli parası alamadı ama öylece çıktı. Onun bunun hakkını yiyerek.” (K3, Kadın, yaş 66).

İşin zorluğu kısmında eksperlerden pek bahsetmeyen katılımcılar anı bağlamında onlardan daha çok söz açmışlardır.

“... Ustalar bazen uyarırdı onlardan korkardık çok yanlış yaparsak diye başka unutamadığım bir anı yok.” (K8, Kadın, yaş 74).

“Valla unutamadığım çokook anılarımız var mesela bir arkadaşımızın başına geldi eksper gördün müydü eskiden çok saygı vardı korkardık titrerdik. Mesela neviyetimiz karışık olurdu eksper gelirdi hanım sen utanmıyor musun çoluğuna çocuğuna ekmek yediriyorsun niye bunu karışık yaptın bunu böyle dediği zaman yer yarılrsa yerin dibine giresimiz geliyordu.

Bir de seni kaldırır böyle boşluk var götürür oraya kasayı döker o kadar milletin içinde gideceksin onu seçeceksin orada. Böyle anılarımız çok oldu. Bir de eksper geliyor aniden giyim odasında bizim arkadaş orada yemek yemiş geri geliyormuş Ramazan gününde eksper karşısında görünce Allahu Ekber demiş kaçmış oradan çok saygı vardı o zaman.

Bir keresinde de yorulurduk da yorgundum böyle kasayı koyardık uyurduk ona çok kızarlardı. Bir de benim tütün açarken böyle içim geçmiş eksper de geçiyormuş ustalarla beraber ellemen ellemen bırakın demiş acıdı mı ne yaptı ustalar durur mu uyardılar cippede sıçradım böyle saygı vardı kızım saygı.” (K10, Kadın, yaş70).

Arkadaşlarla olan iyi anıların yanı sıra eksperler ile yaşanan ya da çevrede görülen zor durumların da hafızalarda yer ettiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların eksperler ile kurdukları ilişki mekân ile kurdukları ilişkinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır ve bu sebeple önemlidir. Onlarla ilgili olan anıları iş hayatında

karşılaştıkları zorlukları temsil etmektedir. Çünkü eksperler bir otorite figürü olarak onları kontrol eden, yanlış yaptıklarında cezalandıran ve bazen de utanç duymalarına sebep olan davranışlarda buldukları için katılımcılar anılarında aktardıkları üzere bazen zor durumda kalmışlardır. Ancak K10 gibi bazı katılımcılar bu durumu iş hayatında bir zorluk olarak aktarsa da diğer taraftan geçmişte saygının daha çok olduğunu vurgulamıştır. Bu durumda fabrikada disiplinli bir ortamın bulunduğu ve katılımcıların bazen işlerini eksik ya da yanlış yapma durumlarında eksperlerden korktukları anlaşılmaktadır.

Katılımcıların hafıza ve mekân bağlamında fabrikayı ileride hatırlatacak bir hatıra eşyası saklayıp saklamadıkları hususunda yöneltilen soruya göre katılımcıların 7'si hatıra eşyası bulunmadığını belirtmiştir. Bulunmadığını ifade edenler bunu, *“yok olan da kayboldu zaten”*(K6, Kadın yaş 63) ve *“olsa da nerede kimbilir”*(K13, Erkek, yaş 68) şeklinde yaparken, kalanı genellikle fotoğraflarını hatıra eşyası olarak sakladıklarını söylemişlerdir. Farklı olarak;

“Pardösülerimiz vardı bir tanesini saklarım. İş yaparken zaten beyaz tül bent, pardösüsüz işe başlayamazdık. Gri renkli. Doktor önlükleri gibi.”(K4, Kadın, 71) ve *“Sadece resimler var. Bir sigorta kartım vardı onu da ne yaptım bilmiyorum”* (K12, Kadın, yaş70) şeklinde yanıtlar vardır.

Buraya kadar tartışılan sorular iş arkadaşlarıyla ilişki, anılar, hafıza ve mekân bağlamında sorulan anı eşyası vd. fabrika çalışanlarına sorulmasına benzer şekilde AVM çalışanlarına da yöneltilmiştir. Bu durumda, kişilerin anlam dünyalarında mekâna dair atfettikleri değer, üretim ve tüketim mekânına dair yüklenen anlamın, iki grup için herhangi bir farklılık olup olmadığını ortaya çıkarmak amaç edilmiştir. Ancak bu tartışma, AVM çalışanlarının buraya kadar işlediğimiz konulara yaklaşımlarını tartıştıktan sonra karşılaştırmalı bir şekilde yapılacaktır.

Alışveriş merkezinde çalışan katılımcıların iş arkadaşları ve patronları ile ilişkilerinin nasıl olduğu ve çalışırken unutamadıkları bir anılarını anlatmalarını istendiğinde katılımcıların hepsi üstleri ve çalışma ekibiyle ilişkilerinin normal, iyi ve çoğunlukla saygı çerçevesi içinde olduğunu ifade etmişlerdir.

“Aramız iyidir saygıya dayalı bir arkadaşlığımız var tabi ki sınırları geçmeden. Dışarıda görüştüğüm insanlar yok. Buradan yakın olduklarımız olursa eğer sonrasında da görüşmek isterim.” (K21, Kadın, yaş 20).

“İş dışında görüştüğüm birileri yok. İletişimimiz devam eder diye düşünüyorum. Anlatabileceğim bir anı yok çalışıyoruz beraber işte. Molalarda beraberiz.” (K22, Kadın, yaş 27).

“Çalışma arkadaşlarımla aramız iyidir bir sıkıntımız yok. İş dışında görüştüğüm birileri yok. Sadece molalara beraber çıkarız çay, kahve, sigara içeriz. Bu iş biterse iletişimimiz devam eder. Bir anımız yok anlatabileceğim.” (K17, Erkek, yaş 36).

İş arkadaşlarıyla AVM dışında bir ilişkileri olmadığını belirten katılımcılar herhangi bir sebeple yollarının ayrılması durumunda yine buradaki arkadaşlarıyla iletişimlerinin devam etmesini istediklerini belirtmişlerdir. Bir katılımcısı ise iş arkadaşlarıyla samimi ilişkiler kurmak ve iş dışında görüşmeye devam etme noktasında ‘ailemizden çok buradaki insanları gördüğümüz için’ ifadesiyle zamanla doğal bir süreç içerisinde çalışma arkadaşından, ikili bir ilişki olan arkadaşlığa evrimi özetlemiştir.

“İş arkadaşlarımla seviyeli bir ilişkim var. Patronlarımla, müdürlerimle de seviyeli bir arkadaşlığım var. Güzel, bir sıkıntımız yok sohbetimiz muhabbetimiz arkadaşlığımız güzel. Tabi zaten ailemizden çok çalışma arkadaşlarımızla vakit geçirdiğimiz için dışarıda da onlarla görüşüyoruz. Eski çalıştığım yerlerden de görüştüğüm kişiler var.” (K16, Erkek, yaş 23).

Anılarından bahsetme noktasında katılımcıların bir kısmı direkt olarak ‘bir anımız yok’ şeklinde yanıt vermiş bir kısmı ise ‘şu an aklıma gelmiyor’ ya da görüşme anı olduğu için hatırlayamıyorum minvalinde cevaplar vermiştir.

“İyidir dışarıda da görüştüğüm kişiler var buradan sonra da devam eder. Vardır elbet ama aklıma gelmiyor şu an ani geliştiği için.” (K20, Erkek, yaş 33).

Anılarından bahseden katılımcıların bahsettiği anıların büyük çoğunluğunun müşteriler ile birlikte yaşanan ilginç anlar olduğu görülmüştür. K19 ise iş hayatınca yapılan bir adaletsizlik ile ilgili bir anısı olduğunu ancak mesai saatleri içerisinde olduğu için, ‘özet geçebilir misiniz kısaca?’ ricasında bulunsak da anlatmak istemiştir.

“İyi, güzeldir diyalogumuz. İş dışında da görüştüğüm kişiler var. Buradan sonra da iletişimimiz devam eder. Kötü bir anım var o yüzden anlatmak istemiyorum çok geniş kapsamlı olduğu için ama haksızlıkla alakalı diyebilirim. (K19, Kadın, yaş 42).

“Çalışma arkadaşlarım ve üstlerimle diyalogum normal olması gerektiği gibi. AVM’de tanışıp dışarıda da görüştüğüm kişiler oluyor tabi normal hayatımda. Devam ederim tabi görüşmeye. Anılar genelde bizim işte müşteri kapma olayları çok oluyor onlar aklıma geliyor. Ama müşteri kapacağım diye bazen sürtüşmeler yaşansa da o mağaza içinde o günlük kalır işimiz bu çünkü kırgınlık yaşanmaz yani.” (K23, Kadın, yaş 39).

Çalışılan sektöre (kozmetik, giyim, gıda) bağlı olarak tüketim sektöründe satış ve pazarlama görevlerinde bulunan katılımcıların ürün satışına bağlı olarak ‘müşteri kapma’ tarzında ufak rekabetler yaşadığı görülmüştür. Ancak bu durum gün içerisinde üstünde çok durulmayan ‘işimiz bu’ bu sebeple normal kabul edilen bir olaydır. Bu rekabetin yaşanma sebepleri arasında AVM’lerin kendine özgü olan çeşitlilik açısından zengin olmaları gösterilebilir. Burada markaların kendilerine ayrılan dükkanların birbirlerine çok yakın olması ve bir ürün için çok seçenek olması satış yapmak adına doğal bir rekabete girmeyi teşvik etmektedir. Müşteriler ile olan diğer anılara bakacak olursak;

“6 senedir bu meslekte olduğumuz için bir dünya anımız var tabi. Kötü anımız şöyle burda Gönül Kahvesi’nde dışarıdan yemek getirmek burada yemek yasak. 1 hafta önce filan müşterimiz geldi dışarıdan yemek getirmiş. 4-5 tane erkek keko tabiriyle. Gittik uyardık arkadaşlar dışarıdan yemek getirmek ve yemek burada yasak. Bunlar da bize kavga çıkarmak amacıyla ters ters cevap verdiler biz de işimiz gereği onları alttan almak zorunda kaldık. Orada bir gerginlik oluştu bu kötü bir anımız mesela. İyi anımız da buraya mesela gelen müşterilerimizle tanışıyoruz görüşüyoruz iyi insanlar çıkıyor. Arkadaş oluyoruz bu da iyi yönü olabilir.” (K16, Erkek, yaş 23).

Yukarıda iş memnuniyetini etkileyen faktörleri tartıştığımız bölümde de değindiğimiz üzere AVM’de çalışanlar yüzeysel de olsa sürekli olarak dışarıdan gelen insanlar ile ilişki ve iletişim kurmak zorunda kalmaları hasebiyle bazen çatışma yaşayabilmekte bazen de iletişimin olumlu ilerlemesi ile arkadaş bile olabilmekte ya da güzel anıları arasına onları da katabilmektedir.

“Diyalogum iyidir, dışarıda görüştüğüm kimse yok. Burada tanışıp mı? Yok. Çok sevdiğimiz bir müşterimizin doğum günüydü aradan baya bir zaman geçmişti mağazanın ortasında ona doğum günü yapmıştık çok şaşırmıştı

mesela çok yakın bir tarihte oldu hatta Ocak'ın 21'i filandı. (K18, Kadın, yaş 33).

Öyle ki K18 katılımcısının iş arkadaşlarıyla dışarıda görüşmediğini belirtmesine rağmen kendi mağazasına sürekli gelip alışveriş yapan ve bu süreçte samimi oldukları anlaşılan bir müşterilerinin doğum gününü kutladıklarını anlatmıştır. Diğer bir katılımcıya göre yukarıda iş ile ilgili olumsuzluklara tahammül seviyesini arttırıcı bir etmen olarak gördüğümüz iş hayatındaki arkadaşlık ilişkilerinin olumlu seyretmesi görüşünü destekler niteliktedir:

“Çok iyi böyle olmasa zaten hiç çekilmez. Çok oldu iş yerinde tanıştığım arkadaşım hatta çoğu arkadaşım iş sayesinde tanıdığım insanlar. Devam eder. Çok anımız var özellikle garsonluk yaparken mesela müşteri bize ters cevap vermiştir, kırmıştır veya biz yanlış bir şey yapmışızdır böyle birçok anımız var çalışırken.” (K14, Kadın, yaş 25).

Hatıra eşyası saklayıp saklamadıkları hususunda katılımcıların yarısından fazlası ‘yok ve saklamayı da düşünmem’, bir kısmı ‘yok ama giderken alabilirim’ şeklinde cevaplar vermiştir ancak bu konuda farklı görüşler de vardır:

“Önceki iş yerlerime ait de bir eşya yok buradan da olacağını zannetmiyorum çünkü hepsini geri veriyoruz. Genelde ben kendim gidip kendim hatırlarım o şekilde.” (K15, Erkek, yaş 23).

“Saklamadım ama çalıştığım yerdeki arkadaşlarım hediye verdiği zaman onları saklıyorum. Onların verdiği şeyleri görünce şurada onunla çalışmışık diye güzel anılarımız aklıma geliyor yani.” (K16, Erkek, yaş 23).

K15 gibi bir eşya muhafaza etmek yerine çalıştığı mekâna oradan ayrıldıktan sonra ziyaret amacıyla giderek, çalıştığı yeri görmek ve iş arkadaşları ile anılarını yad etmeyi tercih edenler ya da K16 gibi çalıştığı işle alakalı değil ancak orada tanışıp arkadaşlığını ilerlettiği kişilerin verdiği hediyenin onlarla beraber çalıştığı zamanı ve işini hatırlattığı düşüncesine sahip olanlar vardır. Böyle bir anı eşyasına sahip olan, saklayan AVM çalışanlarının verdiği yanıtlar çeşitlilik göstermektedir:

“Var bir gergisi var mağazanın.” (K19, Kadın, yaş 42).

“Evet mesela fişlerini saklıyorum ayın son günü ve ilk günleri. Kitap alıyorum arasına koyuyorum.” (K18, Kadın, yaş 33).

“Aa evet isimlikleri saklıyorum.” (K14, Kadın, yaş 25).

“Buradan önceki iş yerimle alakalı iyi bulduğum ya da kötü bulduğum için değil hayatımın bir parçası olduğu için oradan bir hatıram var. Buradan da olacaktır çıkarken. (Ne peki?). Örneğin iş yerinde giydiğim tişört Flo’da çalışıyordum onun tişörtü. Buradan da yakamdaki isimliği alırım muhtemelen.” (K24, Erkek, yaş 22).

Hatıra eşyası, katılımcıların bazılarında ömürlerinin bir döneminde kısa ya da uzun süren bir çalışma hayatının ileride anımsanması yönünden gerekli görülerek saklandığı saptanmıştır. Mekânı hafızada yaşatmak adına hatıra eşyası saklama noktasında ilk etapta dikkate alınmayan dönem şartları faktörü bu verileri yorumlarken unutulmaması gereken önemli bir faktör olarak görülmektedir. Bu sebeple analizde dayandığımız nokta modern dönemde zamanın daha hızlı akması, insan yaşayışının her alanında bir hız mefhumunun yerleşmiş olması, teknolojik gelişmelerin ve imkanların oldukça artması ve bunların sonucunda daha çok günlük veriyi akılda tutma zorunluluğu ve ihtiyacı olduğu görüşüdür.

Diğer bir faktör fabrika çalışanlarının emekli olmalarından bu yana aradan geçen zaman ve üstüne eklenen yaşanmışlıklar ile var olan hatıra eşyalarını kaybetmeleridir. Burada maddi bir eşyanın kaybindan daha çarpıcı olan husus, katılımcıların arkadaşlarının ölümleriyle beraber ‘onlar gitti anıların çoğu da onlarla birlikte gitti’ şeklindeki söylemlerinde gizlenen husustur. Burada hatıraların insan ile yaşayan o gittiğinde yok olan bir anlayış yatmaktadır. Bununla bağlantılı olarak AVM katılımcılarından K15’in eşya ile değil kendisi eski çalıştığı yerleri ziyaret ederek anılarını yad ettiğini ifadesinden yola çıkarak ve topluca fabrika, AVM çalışanlarını hesaba katarak, eşya saklamayanlar çoğunlukta olduğu için eşyanın değil de çalışma arkadaşlarıyla kurulan ilişkinin ve mekânın daha büyük bir anımsatıcı niteliği taşıdığı çıkarımını yapmak mümkündür.

Fabrika çalışanlarının iş arkadaşlarıyla ilişkileri ve anıları ile AVM çalışanlarının iş arkadaşlarıyla ilişkileri ve anıları noktasından hareket ederek üretim ve tüketim mekânı bağlamında veriler karşılaştırmalı bir analiz yapmaya imkan tanımaktadır.

Üretim mekânında iş arkadaşlarıyla kurulan ilişkinin samimiyet oranının arttıkça mekâna ve yapılan işe dair olumlu anıların artması ve olumlu anlamlar

atfedilmesini hususlarında pekiştirici bir rol oynadığı görülmüştür. İlk etapta analiz edilen fabrika çalışanlarının emekli olmalarının ardından 30 yıl civarı geçmesine rağmen iş arkadaşları ile fiziksel olarak görüşmeler de birçoğu telefon vasıtasıyla görüşmektedir. Onların arkadaşlarına olan yaklaşımının daha içten ve samimi olması iş ortamında daha uzun yıllar birlikte geçirmeleri, bazı sosyal şartlar sebebiyle dayanışma içinde bulunmaları, geleneksel olarak görülen alışkanlıklarını işten arta kalan vakitte beraber gerçekleştirmeleri birbirleri üzerinde daha derin ve samimi bir ilişki kurduklarını göstermektedir.

Tüketim mekânında çalışanlar için ise zaman, yaş, işte geçirilen süre dikkate alındığında, bir kısmının çalıştıkları yerde arkadaşlık ilişkisi kurmamalarını ya da oldukça yüzeysel bir şekilde kurulan ilişkileri açıklayan birçok etmen vardır. Bunların başında, yukarıda bahsedilen modernizmin getirileri sayılabilir de, asıl sebeplerden biri tüketim sektöründe yaptıkları işin çoğu için kalıcı görülmemesi ve bu sebeple işte geçirilen sürenin az olmasıdır. Aynı işte kalıcılık ve süreklilik oranı azaldıkça, doğal bir şekilde, kurulan ilişkilerin de giderek yüzeysel olması kaçınılmazdır. Anılar noktasında fabrikadan emekli katılımcıların genellikle eksper diye tabi edilen iş yerindeki otoriteler ile alakalı zor ve utandıkları anları anlattıkları görülürken AVM çalışanlarının anılarının daha çok müşteriler ile olduğu anlaşılmıştır.

Katılımcıların yaşları noktasından konuya yaklaşıldığında ise AVM çalışanlarının birçoğunun yaşının oldukça genç olması hasebiyle ilişkilerindeki değerlendirmelerin daha kısır olması muhtemeldir. Çünkü insan, bir durumun içinde bulunduğu esnada sağlıklı bir şekilde değerlendirmekte ve yorumlamakta güçlük çekebilmektedir. Ancak zaman ve mekân olarak olaylardan ve durumlardan uzaklaşıldığında neye, ne kadar anlam atfedildiği zihinde daha net bir şekilde belirginleşmektedir. Fabrika çalışanlarının bu husustaki aktarımlarının AVM çalışanlarından daha duygu yüklü ve anı aktarımı olarak daha zengin olmasının sebeplerinden biri olarak bu gösterilebilir. Yine de AVM çalışanları ile yapılan görüşmeler esnasında çoğu soruya önem ve dikkat vermedikleri ya da sorulara şüpheyle karşıladıkları gözlemlenmiştir. Bunun sebepleri arasında yapılan araştırmanın yaygın anket çalışmalarından biri sanılması, çalışanların “gizli

müşteri” gibi uygulamalarla denetlenmesi, araştırma mecburen iş ortamında gerçekleştiği için patron ya da diğer iş arkadaşlarının araştırmadan haberdar olacağı yönünde şüpheye sevk etmesi gibi durumlar gösterilebilir.

3.6.5. İmgeler ve Anılar

Bu başlıkta öncelikle fabrikadan emekli katılımcıların fabrikanın kapatılma kararı hakkındaki görüşlere ve atıl kaldığı sürece yönelik bir analiz gerçekleştirilecektir. Yaşları ve tecrübeleri itibariyle tüm bu aşamaların canlı şahidi olan katılımcılara *“Samsun Tütün Fabrikası'nın kapatılma kararı ve fabrika mekânının yıllarca boş bir halde kalması hakkındaki duygu ve düşünceleriniz nelerdir? Kullanılmayan haliyle önünden geçerken neler düşünüyordunuz”* şeklinde açı uçlu sorular yöneltilmiştir. Bu analizin amacı, bir mekânı sürekli olarak tecrübe eden bireylerin buradan ayrıldıktan sonraki tutumlarının hafıza boyutunda nasıl bir değişim ya da tutarlılık izlediğinin tespitini yapmaktır.

Fabrikadan emekli katılımcılara ait verilerin ardından, bu husus ile alakalı olarak günümüzden bir pencere açmak ve şimdi çalıştıkları mekânın eski hali hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını anlamak amacıyla AVM çalışanlarına bazı sorular yöneltilmiştir. Bu sorular, *“Şu an AVM olarak faaliyet gösteren bu binanın eskiden Tütün Fabrikası olarak kullanıldığını biliyor muydunuz? O zamana dair bir anınız var mı?”* şeklindedir. Buradaki amaç ise öncelikle çalıştıkları mekânın öyküsünden haberdar olup olmadıklarını ve bu konudaki düşüncelerini tespit etmektir. Ardından *“Tanıdığınız kişilerden burada eskiden çalışmış olan birileri var mı? Boş kaldığı döneme ait anılarınız var mı?”* şeklindeki sorular ile hem AVM çalışanları vasıtasıyla yerel halkın fabrika ile alakalı görüşlerine ulaşılmak istenmiş hem de atıl halinin dışarıdan bir gözle nasıl algılandığı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların bu konudaki görüşlerinden, öncelikle kapatılma kararına ilişkin büyük bir çoğunluğun üzüntü duyduğu anlaşılmaktadır. Bir mekân ile kurulan bağın mekânın kapatılmasıyla zedelenmesi, fabrika çalışanlarının işlerine yönelik yılların vermiş olduğu bir alışkanlık taşıması gibi zihinsel sebepler bu üzüntüye dayanak olarak gösterilebilmektedir. Ancak bu üzüntünün diğer bir sebebi, yukarıda tartışılan,

işin sağladığı sosyal ve ekonomik tatmin ile bağlantılıdır. Katılımcılar o yıllarda fabrikanın faaliyetinin devam etmesi yönünde genel bir tutuma sahiptir.

“Tütünün kapatılmasıyla alakalı duygu ve düşüncem, bizim emekliliğimiz geldiği zaman, ihtiyaç olduğu zaman işçi alsalardı. Gençleri alsalardı. Biz çıksaydık onlar girseydi. Devam etseydi. Şimdi Samsun’da hiç iş yeri yok. Çocuklar orda burada ziyan oluyorlar. Herkes girebilirdi 5 milyar şimdi. Bafra çalışıyor şimdi. Çalışıyor ama işçi almıyor. Üzülüm kapanmasaydı biz de çalışacaktık biraz daha. Biz de tamamen çalışsaydık. Kapandı bizi çıkarttılar ondan sonra geri işçi almadılar. Millet işsiz kaldı. İsyân etti herkes madem bu sigara içiliyor yavur yapıyor da bizim bura neden yapmıyor. Burada bizim köylerden tütünleri hep kaldırdılar. Yapsalar bile başka bir yere yolluyorlarmış. Tabi ki insan ister istemez üzülüyor. Tütün üretimi fabrika kapanınca azaldı...” (K2, Kadın, yaş 70).

K2’nin bu konudaki düşüncelerinden fabrikanın faaliyetine devam etmesi minvalindeki görüşlerin kaynağı açık ve net bir biçimde okunabilmektedir. Bu konudaki en yaygın sebeplerden biri, ‘bizden sonra gençler devam etseydi’ ifadesidir. Bir diğeri, daha önce bahsedilen günümüz çalışma koşullarının, fabrikadan emekli katılımcıların kendi çalışma standartlarına göre düşük görmeleridir. Asgari ücretin yetersiz bulunması, onların gençlik zamanına göre günümüzdeki gençlerin kalıcı ve sürekli bir iş bulmakta zorluk çekmesi gibi unsurlar ise diğer sebepler olarak gösterilmektedir. K2’nin değindiği diğer bir husus, fabrikanın kapanması ile yerel tütün üretiminin azalması, köylerde tütün tarımından geçimini sağlayan işçilerin de artık eskisi gibi bu sektörden kazanç sağlayamaması yönündeki gerçektir. Türkiye’de özelleştirilen bu sektörün tütün ve tütün mamullerinin zararını göz önünde bulundurarak bir başka şirket eliyle sürdürülmesine ilişkin eleştiri diğer bazı katılımcılarda da bulunmaktadır. Bu eleştirinin kaynağı ülkenin ve bölgenin ekonomi ve istihdam kaynaklı olduğu görülmektedir.

“... Biz de zorla emekli olduk. Tekel’i komple bitirdiler yani. İzmir’de bir de burada Ballica kaldı. Amerikalıların elinde şimdi. Üzülük tabi kapatılmasına keşke bizim ülkemiz için üretim yapılırdı biz satsaydık dışarı ekonomimize katkı sağlamaya devam etseydi.” (K13, Erkek, yaş 67).

“Üzülük tabi insanlar ekmek yiyordu oradan kızım yani Samsun’un en büyük iş yeri kapandı. Binlerce kişi çalışıyordu. Fabrika ayrıydı, sigara

sarması ayırıydı, yaprak ayırıydı, sigara paketleme ayırıydı...’’(K11, Kadın, yaş 67).

K11 katılımcısının da Samsun Tütün Fabrika’sının Samsun şehrine olan ekonomik etkilerinden söz açıldığı görülmektedir. Fabrikanın ekonomik katkılarının, binlerce kişinin fabrikada istihdam edilmesinin kapatılma kararı ile son bulması katılımcılarda şehir halkı ve gelecek nesiller için üzüntü, endişe, kaygı gibi duygular uyandırmaktadır.

‘‘Üzülüyorsun daha yavrum işsiz kalıyor hep da çoluğunuz çocuğunuz işsiz kalıyor.’’ (K10, Kadın, yaş 70).

‘‘Çok acıdım çok çok üzüldüm. Yani bizim gibi gençler de çocuklarımız da çalışsaydı.’’ (K6, Kadın, yaş 63).

‘‘Siz emekliye çıkın, yaşı dolan çıksın emekliye dediler. O şekil söylediler ondan millet ayrılmaya devam etti. Tütün yok dediler kalacaksınız boşta dediler vaktiniz geldiyse çıkın dediler. Halbuki çıktığımızı pişman olduk. Devam etti çünkü fabrika çalışmaya bizden sonra 2 sene daha çalıştı. Kapatılma kararına, söylentilere ayrı üzüldüm benden sonra devam etmelerine ayrı üzüldüm. 2 sene daha ben de devam etmek isterdim.’’ (K8, Kadın, yaş 74).

Bu konuda önemli diğer bir husus, fabrika çalışanlarının fabrikanın kapatılmasını istememeye ek olarak kendilerinin çalışmaya devam etme istekleridir. Örneğin K8, kendisi emekliye ayrıldıktan 2 yıl sonra kapanan fabrika için yaşı dolmasına rağmen erken emekli olduğunu düşünmektedir. Fabrika tam olarak kapanana kadar ‘keşke sonuna kadar çalışsaydım’ düşüncesi birçok katılımcının ortak düşüncesidir. Bu durum K2’de ‘‘... kapanmasaydı biz de çalışacaktık biraz daha. Biz de tamamen çalışsaydık.’’(K2, Kadın, yaş 70)ve K3’te ‘‘Üzüldük insan üzülmeyiz mi... Daha çalışırdım sanki ben gitmeseydi dursaydı.’’ (K3, Kadın, yaş 66) ifadeleriyle görülmektedir. Genel olarak bakıldığında fabrikanın kapatılacağı haberi tüm katılımcılarda üzüntü uyandırmıştır. Burada alışkanlık, emeklilik yaşının gelmesine rağmen ekonomik şartların iyi olması, işi sevme ve memnuniyet düzeyinin oldukça yüksek olması ‘kapatılmasaydı ve devam etseydik’ düşüncelerini pekiştiren faktörler olarak saptanmıştır. Günümüzden baktıklarında kendilerinden ziyade, gelecek nesiller, kendi çocukları ve torunları için mekânın üretim sektörüne bağlı

şekilde devam etmesinin iyi olacağı düşüncesine sahiplerdir. Bunun nedeni, işe olan memnuniyet düzeylerinin oldukça yüksek olmasıdır.

Fabrikadan emekli katılımcıların kapatılma kararı ile ilgili duygu ve düşüncelerinin analiz edilmesinin ardından bu başlıkta ele alınacak olan bir sonraki husus, fabrika mekânının boş kaldığı yıllar hakkındaki düşüncelerinin değerlendirilmesidir. Boş kaldığı süre zarfında katılımcıların mekânı gördükleri zaman kurdukları bağ sebebiyle oldukça duygusal yaklaşımları tespit edilmiştir. Bu zamana dair anılarından da söz açan katılımcılar bu konu hakkındaki duygu ve düşüncelerini şu şekillerde ifade etmişlerdir:

“Oradan geçerken eski hatıralar canlanıyordu, arkadaşlarla muhabbetlerimiz canlanıyor insanın gözünde ister istemez.” (K1, Kadın, yaş 65).

“E diyorduk şöyle yani buralar ne kadar kalabaydı niceleri ekmek yiyordu şimdi bak hele viran gibi kaldı diyordum insan üzülüyor daha ister istemez.” (K10, Kadın, yaş 70).

K10’un tabiriyle mekân 12 yıl boyunca ‘viran’ şekilde kalmıştır. Sokaklar mekânın konumu sebebiyle hala kalabalık olsa da, fabrika binaları gün geçtikçe iklim, insan tahribi gibi dış faktörler ve bakımsızlık sebebiyle günden güne harap olmuştur. Mekân, yıllar geçtikçe şehir merkezinin görüntüsünü bozan bir hal almaya başlamıştır. Mekâna sinen, o zamanlar hala duyulabilen tütün ve küf kokuları, önünden geçen herkesin hatırladığı bir detaydır. Bu terk edilmişlik hali mekânın sokakta yaşamak zorunda kalan, çeşitli maddeler kullanan insanlar tarafından sahiplenilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla toplum tarafından bu husus güvenliklerini tehdit eden bir durum olarak kendini göstermiş ve insanları özellikle geç saatlerde buradan geçerken huzursuz, tedirgin, tetikte bir ruh haline sebebiyet vermiştir. Fabrika çalışanları için ise bu durumun yıllarca emeklerini, gençliklerini vererek çalıştıkları mekânın, gözlerinin önünde hastalıktan eriyen bir insana duyulan hislere benzer hisler besledikleri söylenebilir. Çünkü onlar, bu viran hali üzüntü ve acıma duygularıyla tasvir etmektedirler.

“Boş kaldı tabi... Ha burada ne kadar zamanımız geçti diyerek iç çekerek kendi kendime söylenerek geçirdim önünden. Çok çalıştık yani çok mutluyduk

orada işimizden insan çıktığında boşta kaldığı için üzüntü duyuyor bir de boş halini görmek iyice üzerdi.” (K8, Kadın yaş 74).

“Aaaaam! Bakınca görünce o kadar kapısından geçince öyle içim böyle burkuluyordu ki yemin ederim. Sen ne diyon o boş haliyle bile anılarım bir tazeleniyordu... Gençlik dinamik, öğlenleri çıkıyorduk çarşıya bir dolanıyorduk alış veriş edip geliyorduk. O sigara fabrikasının önünden geçerken mesela tütün, küf hala kokardı kötü kokmuyordu bana güzel kokuyordu.” (K11, Kadın, yaş 67).

Şehirde yaşayan diğer insanları görüntüsü ve geçerken duyulan kokular sebebiyle rahatsız eden mekân, bu özelliği ile kapalı kaldığı süre boyunca, katılımcılar için anılarını perçinlemeye devam eden bir nitelik taşımıştır. Çünkü bilimsel olarak kokuların insan beyninde hafıza bölümünü uyarıcı oldukça büyük bir etkisi vardır. Orada çalışmayan halk için çevre kirliliğine sebep olarak görülen bu koku unsuru ilginç bir biçimde K11 için tam tersidir. Onun ‘tütün, küf hala kokardı kötü kokmuyordu bana güzel kokuyordu’ ifadeleri bazı kötü olduğu bilinen kokuların bile hafızada güzel hatıralar ile ilişkilendirildiğinde kişiye güzel gelmektedir. Katılımcı koku, hafıza, anı ve mekân arasında bir ilişki kurmanın önünü açmıştır. Bu koku, mekân atıl durumdayken ona anılarını hatırlamasında yardımcı bir işlev olmuştur. Çalıştığı yıllar boyunca belki de ilk başlarda o da bu kokuyu hoş bulmazken zamanla alışmış ve sonrasında mekân ile bu kokuyu ilişkilendirmiş, mekânı bu şekilde anlamlandırmıştır. Bu sebeple bir mekâna kimliğini veren unsur olarak koku büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bir mekân yalnızca fiziksel varlıkları ile değil kokuları ile de belirgin hale gelir.

“Hatırlardım hep eski günleri ah şu kapıdan az geri dönmedim diye. Yarın gelirsin dediklerini... 1 dk geç gelirsen yarın gelirsin derlerdi. Dinlen de gel derlerdi. Ne kadar geri döndürdüler çok... E çocukları okula götürüyordum kapıya saat bırakıyordum, yevmiyeden kestiriyordum. Saat bırakmadan geç kalınca eve gönderiyordu. Geçerken o zamanlar bile kokardı tütün o pisliğin içinde çalıştık işte.” (K7, Kadın, yaş 74).

“Ey gidi günler diyorum burada da az çalışmadık aklımıza geliyor yani oradan geçerken. Vatan da eski vatanımız orası bizim. Allah razı olsun çok çalıştık.” (K5, Kadın, yaş 68).

Mekâna yüklenen bir diğer anlam K5’in ‘eski vatanımız orası bizim’ söyleyişinde yatmaktadır. Vatan, yurt kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılır ve

“Bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası” anlamına gelir (TDK, 2011: 2617). Katılımcının çalıştığı mekâna dair düşüncelerini bu kelime ile tanımlaması onun fabrika mekânını ‘yurt edindiği’ çıkarımını yapmaya teşvik etmektedir. Yurt edinmek, “bir yeri kendisine, ailesine yurt olarak kabul etmek, vatan tutmak demektir. (TDK, 2011: 2617). Bir mekâna, bu denli anlam yüklenebilmesi mekân- insan etkileşiminin bir kez daha hatırlanmasına imkan tanımaktadır. Bu durumda mekân, fiziksel bir yapı olmanın ötesinde insanın anlam dünyasını nasıl şekillendirdiği fabrika çalışanları için öneminde ortaya çıkmaktadır.

“Tabi eee burada yıllarımızı verdik diyordum. Çocuklarıma derdim ki yavrum buranın tozuna toprağına kurban olun. Burası olmasaydı ne ev bulabilirdik ne yemek bulabilirdik. Burada çalışmakla hep sizi büyüttüm okuttum ev yaptım bak emekli oldum derdim. Adamın belli başlı bir işi yoktu yavrum. Onu da emekli yaptım ben çalışmakla. Bu evi nereden bulurduk. İnşaatta çalışmakla adam nasıl yapsın. Çalışmak kadar güzel bir şey yok yavrum gerçekten kendi çalışman kadar hiç güzel bir şey yok. Ne kadar çoluğun çocuğun olursa olsun kendi alman gibi olmaz.” (K4, Kadın, yaş 70).

Katılımcıların kendi tecrübeleriyle mekâna atfettikleri anlam K4 ile vefa boyutunda karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, katılımcının kendi çocuklarına yönelik verdiği ‘buranın tozuna toprağına kurban olun’ öğüdü, yukarıda bahsedilen, işin hayat standartlarını arttırdığı yönündeki analizi güçlendirmekle kalmayıp, nesilden nesile aktarılan bir vefa örneğini gözler önüne sermektedir.

Tütün Fabrika’sından emekli olan ancak diğer katılımcılardan hem erkek olması hem de fabrikanın güvenlik görevlisi olması sebebiyle ayrılan, sağladığı verilerden özellikle bu başlıkta faydalandığımız K13’ün tecrübeleri, fabrikanın kapalı kaldığı sürece farklı bir açıdan bakmayı sağlamaktadır:

“Orası kapandı 97’de kapandıktan sonra 3 sene de biz o boş fabrikayı bekledik. Devletin malı bekleyeceksin daha kapandı ama içerde çünkü mühimmat var malzeme var makineler var depolanacak ıvır zıvır vardı. 3 sene orada biz boş fabrikayı bekledik. Aynı 3 vardiya sistemi. Hala beklemek zorundaydık çünkü içerisindeki malzeme bitmemişti. Sonra 2000 senesinde ben müdür bey sürekli gidip geliyordu dedim ki ona ya Muammer Bey kulakları çınlasın ben burada duramayacağım dedim. Niye dedi oğlum. Ben dedim yattığım yerden, bu para bana uymuyor dedim. Aslında devlet veriyordu paramı bekle içeride malzeme var diye ama ben çalışmak istemedim. Huzursuz oluyordum ya, gel git otur otur otur... Ay sonu git maaşı

al. Bana göre değil. Zaten kamu diye satıldı. Kamunun işçisi çalışmadı işin gerçeği bu. Adam sabahleyin gitti kimi yerde kart okutursun kimi yerde imza sistemi işe girene kadar uğraşır didinir. İşe girdikten sonra kapıdan girdiği an rahatlar. Yüz kızartıcı suç olmadığı müddetçe, sendikalı olduğun müddetçe seni bir kere işten atmıyor. Al maaşını güle güle ama o maaştan hayır göremezsin. Şimdi bu yüzden herkes boşta gençler işsiz özel sektörün eline kaldı. Adam diyor kardeşim 2 bin lira maaş kabul edersen gel etmezsen git...’’ (K13, Erkek, yaş 67).

Diğer tüm işçilerin tasfiyesinin ardından güvenlik görevlisi olduğu için çalışmaya devam eden K13’ün ifadeleri fabrikanın ilk kapandığı yıllara birebir şahitlik etmesi bakımından değerlidir. Ancak o da nihayetinde makinelerle, malzemelerle hala dolu olmasına rağmen işlemeyen bir fabrikaya bekçilik etmek istememiştir. Ona göre bu hal haksız yere para kazanmaya girmiş ve görevinden ayrılmıştır. Buradan çıkarılabilecek sonuç, üretim mekânı çalışanlarının neredeyse hepsinde görülen işe sahip çıkma, işi benimseme hususlarına paralel olarak ortaya çıkan iş ahlakı hususudur. Bir diğer sonuç ise mekânın makinelerle dolu olması hala korunmaya değer olduğunu gösterse de artık orada çalışan kimse olmadığı için mekânın kendine has kimliğini ve ruhunu kaybettiği izlenimlidir.

Genel olarak bakıldığında öncelikle fabrikanın kapatılma kararı neredeyse tüm katılımcıları üzdüğünü ve aslında fabrikanın kapatılmasını istemedikleri görülmüştür. Fabrikanın bir üretim mekânı olarak işlevinin devam etmesinin kendileri, çocukları, torunları, günümüzdeki gençler için faydalı olabileceği görüşüne sahip oldukları anlaşılmıştır. Emekli olmalarına ve üzerinden yıllar geçmesine rağmen büyük bir vefa duygusu beslemektedirler. Bu sebeple atıl bir vaziyette kalan mekânı görmek, çalıştıkları zamanki hatıraların, doğal olarak, gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur.

Mekân ile ilişkilerinin kesilmesi onların tutumlarında herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Katılımcıların hafızalarında mekân sevilen ve benimsenen bir yere sahiptir. Onun konumlandığı yere fabrikanın kapatıldığı ve boş kaldığı süreçte hasret ve hüznün duyguları da eklenmiştir. Bu sebeple eskiden kurulan anlam dünyasının değişmediği ancak daha duygusal bir boyut kazandığı görülmüştür.

Buraya kadar mekânı; fabrika, kapatılan bir iş yeri, atıl halde kalan bir bina olarak çeşitli açılardan birebir tecrübe eden katılımcıların görüşleri analiz edilmiştir. Bu noktada ise bir kısmının kapalı kaldığı dönemde tecrübe ettiği ve şimdi restore edilip AVM olduktan sonra aynı mekânı tecrübe eden AVM çalışanlarının fabrikadan haberdar olma düzeyleri ve o zamanlara dair düşünceleri tartışılacaktır. Katılımcıların hepsi çalıştıkları mekânın eski kullanımından haberdardır. Samsunlu olmayan katılımcılar dahi bir şekilde burada çalıştıkları için bu bilgiye sahiptir.

“Samsun’a sonradan geldiğim için çok eski halini bilmiyorum. AVM’nin yapım aşamasında buradaydım onu hatırlıyorum. Yani restorasyon aşamasında buradaydım en azından. Var. Benim müdürümün annesi bu binada çalışmış tam bu mağazada üst kattaymış. Yönetmiş sanırım burası. O da burada çalışmış kızıyla anne aynı yerde çalışıyor şu an. Biri eskiden çalışmış biri şu an çalışıyor.” (K18, Kadın, yaş 33).

Analizin bu kısmında ortaya çıkan en önemli hususun, araştırmacının yukarıda bahsetmiş olduğu, fabrikanın atıl hali hakkındaki gözlem ve çevre yorumlarına dayanan tekinsizlik durumunun, kendi yaş grubuna yakın kişilerden benzer veriler toplanması ile desteklenmiş olmasıdır.

“Biliyordum. Şöyle bir anım var bizim yaşlarda burası hep izbe bir yerdi kimsesiz bir yerdi. Genelde hep şunu hatırlıyorum tütün fabrikası denildiğinde orada bir ara sokak vardı oradan hep geçmek zorundaydık. Çok kötü kokardı. Rutubet kokardı her zaman onu hatırlıyorum hep. Aslında benim babam da tekelden emekli ama bu binada çalışmamış.” (K14, Kadın, yaş 25).

“Harabe olduğunu hatırlıyorum. Girmedim bile bu tarafa çok yolum düşmezdi zaten. Güvende hissettirmede buralar bana.” (K22, Kadın, yaş 27).

“Evet biliyordum hatırlıyorum o zamanları otobüslerin geçtiği zamanları hatırlıyorum ve en çok da çok pis koktuğunu hatırlıyorum. Kapalıyken çatılarda tinerciler olurdu onları biliyorduk mesela viran bir halde tehlikeliydi.” (K17, Erkek, yaş 36).

Samsun’un bir zamanlar yerel ekonomisine en büyük katkılardan birini sunan ve büyük bir istihdam olanağı olan fabrikadan emekliler günümüzdeki bazı aktif genç nüfusun annesi, babası ya da ananesi, babaannesi, dedesi konumundadır. Bu vasıtayla, AVM katılımcılarının 2’sinin ebeveyni ve 2 katılımcının da fabrikadan emekli tanıdıkları olduğu tespit edilmiştir.

“Evet annem çalıştığı için anlatırdı hep. Biz de bilirdik o çalıştığı zamanlar da gelirdik. Klasik buraya gelince ey gidi günler der hep. Ama güzel tarafı dokusunun değişmemiş olması. Dışının değiştirilmesi yasak zaten iç görseller değiştirildi sadece. Annem var dediğim gibi kapatıldığı zaman da geçerken buradaki insanların kendi annemden yola çıkarak yaşanmışlıklarını düşünüp hüzünlenirdim çünkü harabe bir haldeydi.” (K23, Kadın, yaş 39).

K23’ün diğer katılımcılara göre daha olgun bir yaşta olması annesinin fabrikada çalıştığı zamana yetişmesini sağlamıştır. Bu sebeple fabrika mekânını da çocukluğunda tecrübe edebilmiştir. ‘Güzel tarafı dokusunun değişmemiş olması’ ifadesi ve ‘yaşanmışlıkları düşünüp hüzünlenirdim’ ifadesi annesi ile empati kurduğu için mekâna, diğer katılımcılardan daha farklı bir anlam atfettiği anlaşılmıştır.

“Sadece duymuştum fabrika olduğunu. Dedem ve ananem çalışıyormuş Tütün Fabrikası’nda onlar da vefat etti zaten ben annemlerden duydum öyle olduğunu bir anım yok o yüzden.” (K21, Kadın, yaş 20).

“Tabi biliyordum. O zaman çocuktum işte annemin babamın elini tutup geziyordum. Ben o zamanların Samsun’unu daha çok seviyorum şöyle anlatayım Konak Sinema’sı varken mesela benim için her geçtiğimde duygusal bir andı burası da aynen o şekilde. Babaannem ve dedem oradan emekli onlar var.” (K24, Erkek, yaş 22).

Fabrika mekânında akrabası ya da bir tanıdığı çalışmış olan katılımcılar mekâna karşı daha nostaljik duygularla yaklaşmaktadırlar. Ancak kişilerin yaşı azaldıkça mekânın geçmişi hakkındaki bilgi yoğunluğunun da azaldığı tespit edilmiştir. Bu noktada fabrikanın tarihinden bahsettiğimiz bölümde, AVM olarak değişiminin ardından mekânın geçmişini açık eden pek bir ibarenin olmaması gözlemini vurgulamakta fayda vardır. Samsun halkının yeni nesillerinin ve şehre dışarıdan gelen insanların bir vakit tüm şehri etkisi altına alan bir tarihi mekânı ve iş sektörünü yaşatılmadığı sürece unutup gitmesi çok muhtemel görünmektedir.

3.6.6. Dönüşüm Deneyimleri

Bu başlıkta mekânın 2009 yılında ihale ile kiralanmasının ardından restore edilerek AVM olmasının, katılımcıların hafızalarındaki imge ve anılara nasıl ve ne kadar etki ettiği tartışılacaktır. Bu sayede görüntü olarak çok değişmeden kalan ancak işlevsel olarak büyük değişimlere uğrayan mekânları tecrübe edenler nezdinde anlam dünyalarında herhangi bir farklılık yaşanıp yaşanmadığı tespit edilmiş

olacaktır. Bu amaçla fabrikadan emekli katılımcılara ‘‘Mekân AVM olduktan sonra ilk gittiğinizde neler düşündünüz ve hissettiniz? Yeni haline adapte olabildiniz mi? Şimdi oraya gittiğinizde düşünceleriniz ne oluyor?’’ şeklinde sorular yöneltilmiştir. Katılımcılar bu sorulara, mekânın kapatılması ve atıl kaldığı süreç ile ilgili konularda yansıtıklarına benzer şekilde duygu, düşünce ve tutumlara sahiplerdir.

‘‘Hala oraya gidince üzülrüm hala bakıp kalıyorum oraya. Alışmayıp da ne yapacaksın ama görünce yine yüreğim cız ediyor. Hey gidi işyerim diyorum yani hey gidi diyorum.’’ (K6, Kadın, yaş 63).

‘‘Değişti işte yapılmış oralar. Hep bakarım öyle hep anılar orda işte bakarım burada kaç sene çalıştık derim kapısı bile değişmiş derim... Hiç tanınmıyor oralar yapılmış ya oralar. Binası eskiydi tarihi binaydı.’’ (K12, Kadın, yaş 69).

‘‘İnsan bir duygulanıyor ben de burada çalıştım şurada tütün açtık, burada paketleniyor diyerek. Hala görünce hatıralarımda benim için bizim eski çalışma yerimiz. Gözümün önüne gelir.’’ (K8, Kadın, yaş 74).

Mekân ana hatlarıyla ve görünüşü ile fabrikanın aktif olduğu zamana hala benzemektedir. Bu sebeple, günümüzde katılımcıların AVM’yi tecrübe ederken zihinlerinde o günlerin canlandığını anlamaktayız. Dış görünüşünde büyük oranda orijinaline sadık kalınması katılımcılar için hafızayı tetikleyen bir unsurdur. K12’nin tanınmaz hale geldiği yönündeki ifadesi, mekânın AVM olması sebebiyle doğal olarak daha renkli olması, markalara ayrılması, çevre düzenlemesinin değişmesi gibi unsurları kapsamaktadır.

‘‘Geçende oradan geçiyorum bir üzüliyorum. Kapısı aynı duruyor. Anılarım aynı gibi canlanıyor o kapının oradan geçerken bakarım içeri doğru yüreğime bir şeyler oluyor. Dili olsa da konuşsa. (kapıyı tarif ediyor uzun uzun). Camlar mamlar öylece duruyor çiçekler miçekler koymuşlar önlerine. Benim için hala aynı eski halini arıyor gözlerim. Camlar aynı duruyor. Girdim gezdim iyiyken oralar. Şimdi adliye olan eski yanan tekele de gittim şaşırđım ! Eser yok şimdi oradan aaay.’’ (K11, Kadın, yaş 67).

Katılımcıların anılarından bahsederken sıklıkla yukarıda koku hususuna yapılmasına benzer şekilde, mekânın kapısına atf yaptıkları tespit edilmiştir.

‘‘Oraya... girersem bile önde demir kapı var ya oradan girip öyle bakıyorum oraya. Bana göre bir şeyler yok burada diyorum.’’ (K4, Kadın, yaş 70).

“... Kapısında oturdum biraz hayaller kurdum kapısında var ya oranın banklar. Ne hayal kurdun? Oralarda dolandığımızı eski hallerimizi.” (K11, Kadın yaş 67).

Hafıza ve hatırlama bağlamında kapıya vurgu yapılması önemlidir. Çünkü kapı bir mekâna girip çıkmaya yarar ancak anlamı bu kadarla sınırlı değildir. Birçok metaforla karşımıza çıkan kapı, başka bir hayata, karanlıktan aydınlığa geçişi simgeler. Bu sebeple katılımcıların zihinlerinde simgelediği özel bir yer olduğu düşünülmektedir. Mekânı tekrar tecrübe ettiklerinde o kapının eski yerine bakarak, onu arayarak fabrikaya değil, bu sefer anılarına giriş çıkış yapmaktadırlar. Çünkü o kapının diğer tarafında yaşanmış onca yıl ve hatıralar durmaktadır. Mekânın değişen unsurları arasında kapının tamamen ortadan kalktığı görülmüştür. Normal şartlarda bir kapının insana ilk çağrıştığı şeylerden bazıları; açıksa içeri buyur edilmek, kapalıysa dışarıda kalmak, dışlanmak gibi durumlardır. Ancak AVM mekânında kapanın tamamen ortadan kalkması tüketmek üzere tüm insanları buyur ettiğinin farklı bir göstergesidir. Diğer bir üzerinde durulması gereken husus ‘dili olsa da konuşsa’ ifadesidir. Çünkü katılımcıya göre mekân, eğer dili olsa, insanın unutmaya mahkum hafızasından daha çok şey anlatabilecektir. Bir mekân, bazen bir insan ömründen daha uzun kendini muhafaza edebilmesinden dolayı daha çok olaya şahitlik edebilmektedir. Olaylara yalnızca cansız bir nesne olduğu için tarafsız bir şekilde yaklaşmaktadır. Bu sebeple katılımcı için mekân; anılarının geçtiği yer, yaşanmışlıklarının tümüne şahit olan bir gözlemcidir.

“Valla ben oraları peyderpey geziyorum da oraları gezerken fabrika bölgesini alışveriş merkezini böyle dolanıyorum da o kadar yıllar geçmiş öyle geçerken yüreğim cız ediyor işte. Bu fabrikanın hali böyle mi olacaktı yani bu hallere mi düşecekti diyorum. 3 kat binaydı orada 3. Katta zamanında yangın da çıktı biz orada kıl payı söndürdük orayı. Söndürdüler itfaiye filan. İnsan üzülüyor ya tarihi miras orası. Fransızlardan kalma 140-150 yıllık bir bina aşağı yukarı. Onlar kurmuş şehrin sonuna. Orada pano vardı gelip geçen müdürlerin panosu ilk müdürü de Fransız’dı. Orada yıllarını kovalamışsın alışveriş merkezi olmuş bazıları direkt geçiyorum bakmamak için valla insan üzülüyor. Oradan kimler ekmek yemedi ki.” (K13, Erkek, yaş 67).

Mekânın değişimine özlem duygusu sebebiyle yoğun tepkiler veren katılımcılar vardır. K13’ün ‘yüreğim cız ediyor’ ifadesi buna bir örnektir. Ancak yüreğinin sızlaması yalnızca özlemle ilişkili değildir. Devamında ‘bu hallere mi

düŖecekti' ifadesi, gemiŖe kıyasla mekânın güncel halini beğenmediğini göstermektedir. Restore edildiğı tarih itibariyle yaklaşık 122 yaŖında olduğunu tespit ettiğimiz mekân, ona göre dönüşümüyle kötü bir hale bürünmüŖtür. Buradaki kötü halin, katılımcının üretim sektörünü daha faydalı bir sektör olarak görmesinden kaynaklandığı düşünölmektedir. Ona göre AVM gibi tüketim mekânları, kendisine yaŖ itibariyle de çok hitap etmediğı için, faydasız bulunmaktadır.

“Ŗimdi ben oraya gitmiyorum bile çünkü üzüürüm. Önünden bile arabayla geçiyorum o tarafa bakmıyorum. Bizden ıktı, biz orada çok zaman geçirdik. İŖkence gibi geliyor. Hala bugün üzüüyorum yani. Tam istekli zamanım bitene kadar alışamadığım için üzüüyorum.” (K2, Kadın, yaŖ 70).

K13 gibi 'o tarafa bakmıyorum' ifadesini kullanan K2 için durum, anıların mekânı gördükçe capcanlı bir hale bürünmesi ve gemiŖte iŖten erken ayrıldığı fikrinin piŖmanlığı mekânı görmekten, onunla yüzleŖmekten kaçınmasına sebep olmaktadır.

“Ŗimdi gidince oraya üzüüyorum keŖke diyorum kapanmasaydı çoluğumuz çocuğumuz da çalışsaydı diyorum. Burası iŖ yaptığımız yer burası yemekhane diye öyle üzüüyorum ne kadar zaman geçse de yıllarımızı 25 senemizi verdik yavrım. Evimiz gibi oldu orası bizim. Ama tabi Ŗimdi bizim çalışmamızdan eser kalmamıŖ. AlıŖveriŖ merkezi olmuŖ burası. Geçerken ben burada ey gidi 25 sene nasıl alışmıŖım diyorum.” (K4, Kadın, yaŖ 70).

K4'ün 'evimiz gibi' benzetmesinden anlaŖıldığı üzere mekân AVM olduktan sonra bile onlar için anlamı deđiŖmemiŖtir. Üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, '25 senemizi verdik' ifadesiyle mekânın onların iç dünyalarında ne kadar tecrübeyle sabit bir yeri olduğı görölmektedir.

Analizin bu noktasında, mekânı hafızalarında sarsılmaz bir konuma yerleŖtiren katılımcılara bu durumu veri olarak desteklemek amacıyla *“Fabrika kapatıldıktan sonra mekânı ya da oraya yakın bir yeri tarif ederken nasıl anlatmayı tercih ediyorsunuz? Ŗimdiki Bulvar AVM tabiriyle mi yoksa tütün fabrikası diyerek mi”* sorusu yöneltilmiŖtir. En azından tamamından aynı cevabı beklemediğimiz katılımcılar tereddüt etmeden 'tütün fabrikası' ya da onunla benzer bir anlamı taşıyan ifadeyi kullandıkları tespit edilmiŖtir.

“Alışveriş merkezini hiç demiyorum Sigara Fabrikası diyorum. Hiç alışveriş merkezi mi orası neresi? Oradan geçerken de aynı şekilde AVM diyemiyorum fabrika diyorum. Fabrika diye aklımda kalmış. AVM olduğunu hatırlama bile hatırlayamıyorum hep fabrika diye.” (K4,Kadın, yaş 70).

“Eski yeni işletmeydi oranın adı, tütün fabrikasıydı. Mesela birine öyle tarif ederim eski tekel vardı ya öyle tarif ederim. Emekli olalı 23 sene oldu. 43-44 yaşındaydım emekli olduğumda ama hala öyle anarım. Birisiyle konuşurken ben anlatırım hemen burası böyle tütün fabrikasıydı diye tarif ederim.” (K11,Kadın, yaş 67).

“Şimdi AVM filan diye bilmem ben kızıma da tarif ederken oradan bir yeri mesela tütün fabrikasının olduğu yer olarak tarif ediyorum. Kızım Bulvar AVM’ye gidiyorum dediğinde tekelin oraya mı gidiyorsun diyorum ben. Öyle diyoruz işte.” (K5, Kadın, yaş 68).

“Çocuklara bir şey bir yeri tarif ettiğimde şimdi hani eski sigara fabrikası var ya orası diye tarif ediyorum. AVM filan bilmem ben. Biz öyle tarif ederiz.” (K9, Kadın, yaş 70).

“Benim çalıştığım tekel derim ben yeni halini bilmem. Ağız alışkanlığı. Derim ki işte yeni işlemenin önünde, sigara fabrikasının önünde bekle derim bu şekilde.” (K2, Kadın, yaş 70).

Ağız alışkanlığına, fabrika duyulan alışkanlığa bağlı olarak katılımcılar AVM’yi ya da ona yakın bir yeri tarif ederken; tütün fabrikası, sigara fabrikası, tekel, yeni işletme, eski- yeni işletme şekilleriyle mekânı tarif etmektedirler. Bu alışkanlığa ek olarak katılımcıların AVM’yi tecrübe etme oranlarının düşük olduğu tespit edilmiştir. AVM’yi kullanımın az olduğu *“Oraya girip de ben bir mendil bile almadım... Bana göre bir şeyler yok burada diyorum.” (K4, Kadın, yaş 71)* ve *“Yani pahalı geliyor biraz bana oralar” (K11, Kadın, yaş 67)* ifadelerinden yola çıkılarak anlaşılmaktadır. Katılımcılar AVM’den ‘mecbur kalmadığım sürece’, ‘pahalı geldiği için çok alışveriş yapmam oradan’ ‘gençlere uygun orası bize göre bir şey yok’ düşünceleri ile buradan çok alışveriş yapmamaktadırlar. Bu sebeplerle, mekânı AVM haliyle tecrübe etme oranının düşük olması, mekânı kullanım sıklığının az olması mekânın yeni halini benimseme ve adapte olma önünde engel oluşturmaktadır.

AVM' den alışveriş yapma noktasında “*Mekânsal açıdan burası bir üretim mekânı iken kazanmış olduğunuz para ile tüketim mekânından alışveriş yapmak konusunda ne düşünüyorsunuz?*” sorulan soruya ise katılımcıların yarısı oradan alışveriş yapmadıklarını ve kendilerine göre bir şey olmadığını belirtmiştir. Bu durum yukarıdaki analizi desteklemekle birlikte bazıları ise konuya yerel üretim ve ülke ekonomisi açısından yaklaşmıştır.

“İnsan üzüyor bir garip oluyor. Her şeyimizi sattık biz. Oradaki tüm mağazalardaki her şey Avrupa'nın ürettiği şeyler çoğu. Biz ürettiyorduk şimdi üretileni alıyoruz.” (K13, Erkek, yaş 67).

Sonuç olarak, başlıkta tartışılan, mekânın yeni hali hakkındaki duygu, düşünce ve tutumlar emeklilerin fabrikadan ayrıldıkları süreçten itibaren takındıkları tutumla paralellik göstermektedir. Mekânın hafızalarındaki sarsılmaz konumunu oraya çıkarmak amacıyla yönelttiğimiz, bir yeri tarif ederken mekânı nasıl isimlendirdikleri hususu sonucunda katılımcıların tamamında mekânın eski halini yansıtan çağrılar tespit edilmiştir. Bu konsensüsün sebeplerinden biri olarak görülen, mekânın yeni halini tecrübe etme seyrekliğinde ise kuşak ve yaş faktörleri belirgin nedenler olarak karşımıza çıkmıştır.

3.6.7. Alternatif Bir Yol Üzerine Tartışma

Mekânın dönüşüm sürecine dair tartışmanın ardından bu kısımda, mekânın daha farklı nasıl değerlendirilebileceği hususu analiz edilecektir. Bu bağlamda katılımcı gruplarının her ikisine de aynı sorular yöneltilmiştir. Bu sebeple veriler aynı başlık altında değerlendirilecektir. Öncelikle fabrikadan emekli katılımcıların cevapları aktarılacaktır. Ardından AVM çalışanlarının cevaplarına geçilip nihayetinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Katılımcılara yöneltilen sorular şu şekildedir: “*Bu mekânın bir AVM' ye dönüşeceğini tahmin eder miydiniz? Sizce neden AVM olarak değerlendirildi? Fabrika haliyle devam etmesini ister miydiniz? Sizce bu mekân daha farklı nasıl değerlendirilebilirdi?*”

Kapatılmasının ardından 12 yıl kadar atıl vaziyette kalan mekân için zaman içerisinde yerel halk çevresinde çeşitli rivayetler dolanmaya başlamıştır. Bu rivayetler mekânın yıkılacağı, yenileceği, tekrar faaliyete geçeceği gibi düşüncelerdir. Bu sebeple, mekânın yeniden değerlendirilmesi hususunda Samsun

toplumunun düşüncelerini öğrenmek önemli görülmüştür. Bunun için ilk olarak mekânla uzun yıllar haşır neşir olan fabrikadan emekli katılımcıların fabrikanın kaderi üzerindeki düşünceleri önemli görülmektedir.

Bu mekânın AVM olacağını tahmin eder miydiniz sorusuna fabrikadan emekli tüm katılımcılar buranın bir AVM olacağını, *“Tahmin etmezdim böyle mağazaların olacağını. Artık her yer mağaza ondan alışveriş merkezi yapmışlardır.”* (K6, Kadın, yaş 63) şeklinde cevap vermiştir. AVM katılımcılarında ise bir kişi hariç cevap yoğunluğunun yine tahmin etmezdim şeklinde olduğu görülmektedir. Tahmin ederdim diyen tek katılımcı kendisini *“Tahmin ederdim evet genelde her yere yapıyorlar çünkü.”* (K24, Erkek, yaş 22) şeklinde yanıtlamıştır.

Bunun üzerine katılımcılara mekânın onlara göre neden AVM olarak değerlendirildiği sorulduğunda fabrikadan emekli katılımcılar bu konuda çok fazla fikir yürütememiş ve çok az bir kısmı sebebini K6 gibi açıklamıştır. Ancak AVM çalışanları bu konuya daha çok yorum getirmiştir. İlk yorum Samsun’da Bulvar AVM’ nin açıldığı zamanlar AVM kültürünün pek olmamasıdır. Katılımcıya göre şehirde AVM mekânı açısından bir eksiklik vardır ve boşluk bu şekilde doldurulmuştur.

“Neden AVM oldu hiçbir fikrim yok belki gelişen bir şehir olduğu için ve küçük bir tane AVM’ miz vardı o yüzden yani ihtiyaç olduğu için hani bir aktivite bir kültürel etkinlik ortamı olsun diye. Samsun’da bir tane küçük AVM vardı Yeşilyurt haricinde yoktu çünkü. Bir AVM kültürünün oluşması için bir ihtiyaç olduğu için yapıldığını düşünüyorum. Değerlendirilmesi de mimarisinin bozulmadan yapıldığı için güzel oldu.” (K19, Kadın, yaş 42).

K19’un bahsettiği ‘AVM kültürü’, tüketim kültürüdür denebilir. Bu noktada belirli bir insan topluluğunun yaşandığı bir alanda herhangi bir kültürü yaymak ve yerleştirmek için mekânlara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Teorik çerçevede iddia etmiş olduğumuz her kültür, her ideoloji kendisini kalıcı kılmak adına çeşitli mekânlar üretir tezi bir bakıma burada doğrulanmaktadır. Tüketim kültürü, tüketirmek için çeşitli mekânlara ihtiyaç duymuştur. Bu mekânların en mükemmel örneği ise AVM olarak karşımıza çıkmaktadır. Katılımcının bahsettiği eksiklik ise güncel olarak şehirde giderilmiş görünmektedir çünkü şu an Samsun’da 5 AVM bulunmaktadır.

“Neden AVM oldu çünkü insanların tüketim çılgınlığı insanların ve devletin gelir elde etmek istemesi, kira elde etmesi.” (K24, Erkek, yaş 22).

K24’ün ifade ettiği biçimde bir ‘tüketim çılgınlığı’ tüm dünyada etkili olan bir olaydır ancak tüketim çılgınlığı noktasında kaynağın insanlar mı olduğu yoksa bunu bir kültür ve alışkanlık olarak insanlara dayatan sistemler mi olduğu tartışmalı bir husustur. Tüketim çılgınlığı yaratabilmek adına günümüzde insanların çeşitli yollarla teşvik edildiği bilenen bir gerçektir. Teşviklerin işe yaraması için de yine mekânlara ihtiyaç vardır.

“AVM olarak değerlendirilmesinin sebebi bence satış olacağıının düşünülmesi çünkü meydan burada çarşı burada herkes buralardan alışveriş yapıyor.” (K21, Kadın, yaş 20).

“AVM olunca kafesi olsun mağazaları olsun sürekli herkesin kullanabileceğini ve buradan para kazanabileceklerini gördükleri için burayı AVM olarak değerlendirmişler.” (K16, Erkek, yaş 23)

“Bence Mecidiye’ ye Samsun’un en işlek caddesine yakın olduğu için satış ve kâr amaçlı düşünülerek AVM oldu. Ama hem cadde hem AVM şartlarında çalışmanın zorlukları var örneğin yağmurdan etkilenmemesi lazım.” (K23, Kadın, yaş 39).

Katılımcıların genel yorumu ekonomik kaygıların temel neden olduğu yönündedir. Bir diğer yürütülen fikir ise mekânın merkezi bir konumda olması sebebiyle AVM olarak işlevini tam olarak yerine getireceğidir. Tüketim için gözetilen en önemli şartlardan biri mekânın konumudur. Bu yalnızca AVM’ler için değil herhangi bir işletme için de böyledir. Bu sebeple mekânın neye dönüşeceği tercihinde, Samsun’un en işlek caddelerinin kesişim noktası olması gerçekten de temel bir sebep olarak görülmektedir.

Mekânın neden AVM olarak değerlendirdiği konusuna değinmemizin ardından katılımcıların, bu mekânın eski haliyle yani Samsun Tütün Fabrikası olarak devam etmesi yönündeki düşünceleri alınmıştır. Bu konuda yine öncelikle fabrika çalışanlarının görüşlerine yer verilecektir. Onların bu hususa yaklaşımları aslında önceki konularda anlattıkları ile ortaya çıkmıştır. Kendilerinin dahi emekli oldukları halde, aradan en az 20-25 sene geçmesine rağmen halen fabrikada çalışmak istediklerini tespit etmiştik. Buna benzer şekilde kendilerinden sonra gelen nesil için fabrikanın devam etmesinin çeşitli açılardan iyi olacağı düşüncesine sahip

olduklarını gördük. Sorulan soru bağlamında konuya yaklaşımlarını irdelenecek olursak 13 katılımcının tamamının düşüncesi ‘fabrikanın devam etmesini isterdik’ yönünde olduğu görülmüştür.

“Devam etmesini isterdim tabi çoluğumuz çocuğumuz iş sahibi olsun istemez miyiz? Şimdi çoluğumuz çocuğumuz bizim eski usül çalışsaydı 5-6 bin maaş alırdı. İkramesi vardı.” (K10, Kadın, yaş 70).

“... orası devam edecek, yaprak açılan bina kapansa bile sigara paketleme binası devam edecek diye düşünüyorduk. Samsun’u söndürdüler. Samsun’un geleceği oralardı. Ne gerek vardı. Çoluk çocuk rızıklanırdı. Samsun’da hiçbir iş yeri yok ki. Sen o mağazaları geç onlar iş yeri değil. Şimdi öyle devlete bağlı olan bir iş yeri var mı? Orası önemli. Devlete bağlıysan eğer orası önemli. Geç onları. Bir güvencemiz vardı. Ben orada çalışmasaydım şimdi bana kim bakacaktı. Bu kadar hastalıklarımı devlet karşılıyor. İyi ki çalışmışım.” (K2, Kadın, yaş 70).

“E herhalde tekel öyle kalmalıydı hiç aklıma gelmezdi böyle boş kalıp sonra da AVM olacağı. En az var ya orada 500 tane işçi vardı sadece bizim tarafta. Karşı taraf hariç. Tekel dedim mi bir başkaydı Samsun’da. Değerliydi. Parası güzeldi. Devlet işiydi haklarımız hukuklarımız ikramiyelerimiz olurdu. 4-5 tane ikramiye maaştan hariç alırdık. Çok kıymetliydi. Çok güzeldi sonra sonra tadı kaçtı tabi...” (K11, Kadın, yaş 67).

Katılımcıların fabrikanın devam etmesi yönündeki isteklerinin sebebi geçmişte kendi işlerinin devlet garantili olmasıdır. Şu an AVM’ nin de birçok kişiyi istihdam ettiği görülmektedir. Ancak fabrika kadar kapasiteli olmaması, özel sektör olması ve maaşlarının fabrikaya oranla oldukça düşük olması eleştirdikleri noktalar olmuştur. Katılımcılara göre bir tüketim mekânından ziyade mekânın bütün fabrikası olmasa da başka bir üretim mekânına dönüşümü daha beklenen ve istenen bir durumdur.

AVM çalışanlarının çoğunun mekânın hikayesine yüzeysel de olsa vakıf olduğu yukarıda tespit edilmiştir. Buna dayanarak onlara mekânın fabrika olarak devam etmesini ister miydiniz sorusuna yalnızca 2 katılımcı fabrika şeklinde devam edebilirdi yanıtını vermiştir.

“AVM’ nin dışında her şey olabilirmiş gibi geliyor. Yani evet fabrika olarak devam edebilirdi ama çevreyi çok rahatsız edecek bir fabrikanın dışında ne olabilir bilmiyorum. Çevreye zarar vermeyecek, etrafında binalar filan var.

Tam merkezde. Ne olabilirdi tekstil belki. Dumanı bacası olmayan.” (K18, Kadın, yaş 33).

Artık eskisine göre daha çok merkezleşen konumu sebebiyle burada bir fabrika faaliyet gösterse bile çevre kirliliğine dikkat edilmesi gerektiği K18 tarafından vurgulanmaktadır. Sanayi mekânları şehirlere yığınla insan çekmiş ve şehirleşmeyi hızlandırmasının ardından merkezi konumlarını terk etmişlerdir. İnsan yoğunluğu ve şehir kalkınma düzeyleri arttıkça şehir merkezleri genişlemeye başlamıştır. Bu sebeple üretim mekânları şehir merkezinden oldukça uzağa yerleşimin pek olmadığı alanlara taşınmıştır. Bu çevre kirliliği ve insan sağlığı için gerçekten de elzemdir. Ancak zamanla üretim ve tüketim zihniyetindeki kayan odak sebebiyle üretim mekânlarından arta kalan mekânlara, tüketim zihniyeti sahip çıkmıştır. Bu durumun birileri tarafından planlanmadan, hesaplanmadan, araştırma nesnemiz üzerinden gerçekleşmesi değişen zihni yapıyı somut bir şekilde görmeyi sağlamaktadır.

AVM katılımcılarından çoğunun fabrika olarak devamını istemedim minvalinde verdiği cevaplar ise mekânın şehir merkezinde yer alması, çevre kirliliği, AVM olarak daha uygun bir mekân olması görüşlerine dayanmaktadır.

“İstemedim şehrin ortasında bir fabrika olmasını ve tütün fabrikasının olması biraz saçma olurdu. Şu anda da bir AVM olarak çok çalışan var yani şu anda da birçok insan buradan para kazanıyor evine para götürüyor.” (K16, Erkek, yaş 23).

“Burada bir fabrika olmasını istemem açık konuşmak gerekirse çünkü çevreyi düşündüğümüzde çok yoğun, insanlar yaşıyor, gelip geçiyor bir fabrika olması için uygun bir yer değil.” (K14, Kadın, yaş 25).

“Fabrika haliyle devam etmesini hala istemedim çünkü eski halindense artık şehrin içinde birçok farklı alan var değerlendirilebilecek.” (K23, Kadın, yaş 39).

Bazı katılımcılar ise Samsun için en uygun olan mekânın AVM ya da fabrika olmasa dahi başka bir tüketim mekânı olduğu fikrine sahiptir. Bu noktada katılımcıların son olarak, bu mekân daha farklı nasıl değerlendirilebilirdi sorusu analiz edilecektir. Bu soru ile amaçlanan, katılımcıların mekânın konumuna, mimarisine, ruhuna en uygun buldukları faaliyeti ortaya çıkarmaktır. Üretim mekânı ve tüketim mekânı odaklı giden araştırma için farklı senaryolarda üçüncü bir yolun

imkanı bu sayede sorgulanmış olacaktır. Üçüncü bir yol için fabrika emeklilerinden alınan cevaplara bakıldığında; *‘‘Daha farklı yine böyle fabrika gibi çok kişinin çalıştığı yerler olabilirdi. Şimdi de var ama onlar bizim gibi değil.’’*(K3, Kadın, yaş 67) görüşü etrafında yoğunluk olduğu görülmüştür. Katılımcılar bu konuda çok fazla seçenek düşünememişlerdir ve küçük bir kısmı da bu soruya şimdiki halinden hoşnut olduklarını dile getirerek cevap vermişlerdir.

AVM katılımcılarının verdiği cevaplara bakıldığında ise farklı sektörleri içeren çeşitli verdikleri görülmüştür. Örneğin, K19, AVM’den farklı olarak aklına butik otel geldiğini söylemiştir. Bir kısmı ise, eğlence sektörüne yönelik bir şekilde *‘‘Lunapark tarzı bir yer olabilirdi. Alan yeterli yine insanlar için güzel olurdu.’’* (K21, Kadın, yaş 20)fikrini öne sürmüştür. Bir başka katılımcı daha *‘‘Mesela bu meydanadaki lunaparkı orası yerine buraya taşıyabilirlerdi. Genelde eğlence yoğunluklu yerler olabilir diye düşünüyorum çünkü Samsun’unun merkezinde öyle bir yer yok.’’* (K15, Erkek, yaş 23) cevabı ile eğlence sektörüne yönelik bir fikir sunmuştur. Diğer katılımcıların bazı farklı fikirleri ise;

‘‘Mesela bir sanat merkezi, bir eğitim merkezi olabilir. Kütüphane çok güzel olur. Oraları komple kaldırıp sınıf yaptığında okul da olur her şey olur yani.’’ (K16, Erkek, yaş 23).

‘‘Oyun parkı olabilirdi. Gençler için playstation, sinema gibi... Samsun’da başka ne olabilir ki sanayi yok zaten burada ne olacak? Hazır tüketim olacak yani teknoloji, giyim gibi. Samsun’da başka ne olabilir.’’ (K20, Erkek, yaş 33).

K20’nin yanıtı odağında konuya yaklaşırsak, özellikle AVM katılımcılarının verdiği eğlence sektörüne yönelik cevaplarını da hesaba katarak, tüketmek üzerine odaklanan mekân tasavvurunun çoğunlukla olduğu görülmektedir. Buradan çıkarılan sonuç, gerçek bir tüketim kültürünün topluma sirayet ettiğiidir. Hakim olan kültür insanların düşünme ve karar verme mekanizmasını etkilediği için tüketim odaklı bir yaklaşıma sahip olunması sebebiyle mekânın hayali yeniden değerlendirilmesi de tüketim odaklı olmuştur diyebiliriz.

Bu kısımda odaklanılan konulara genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak, atıl haline katılımcılarına grupları fark etmeksizin büyük çoğunluğunun şahit olduğu bilinmektedir. Buna göre bu mekânın bir AVM olacağını daha öncesinde

düşünüp düşünmedikleri sorulduğunda neredeyse hepsinin böyle bir düşüncesi olmadığı anlaşılmıştır. Mekân geçmişin izlerini kapalı kaldığı dönemde halen üzerinde taşımaktadır. Orası bir fabrikadır, bir üretim mekânıdır, devletin güvenceli iş yeridir. Bu sebeple mekânın yeniden değerlendirilerek farklı bir işlev kazandırılacağı düşünülse de bu düşüncenin asla AVM olmadığı anlaşılmıştır.

Eski işlevine yönelik olarak şimdiki zamanda tütün fabrikası olarak devam edip etmemesi konusunda sorulan soru ile fabrika çalışanlarının mekânı bu işlev ile tecrübe etmesi, ona aynı bir anlam atfetmesi, yaptıkları işin maddi ve manevi yönden onları tatmin etmesi sebebiyle, doğal olarak, cevaplarının fabrika olarak devam etmesi yönünde olduğu görülmüştür. Buna karşın AVM çalışanları çevre kirliliği, mekânın şehir merkezinde yer alması ya da şimdiki halini sevmeleri gibi nedenlerle büyük bir çoğunlukla fabrika olarak devam etmemesi görüşüne sahiptirler. Yine devamında mekânın daha farklı nasıl değerlendirilebileceği hususunda ise fabrikadan emekli katılımcılar bu bağlamda üretim mekânı dışında bir yol tahayyül edememiştir. Ancak AVM katılımcıları günümüz penceresinden bakarak çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Bunların çoğu yine tüketim mekânıdır ve bu dönemin zihniyeti ile bağdaştırılmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mekân, insanlık tarihi kadar eski bir husustur. İnsan yeryüzüne adım attığı ilk anda mekân ile ilişkisi başlamıştır. Bu andan itibaren mekân ve insan arasındaki diyalektik ilişki de kendisini göstermiştir. Önce coğrafi olarak mekân; insanı bazı şartlar ve sınırlar altında şekillendirmiş, ardından insanlar ve toplumlar; daha iyi yaşamak adına mekânı şekillendirmeye başlamıştır. Bu karşılıklı etki süreci, mekânın toplumsal yönünün oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda sosyoloji tarihinin başlangıcından itibaren sosyolojinin konusu olan mekân, kent çalışmalarının önem kazanması ile kendisine daha geniş ve sağlam bir yer açmıştır. Bugün sosyolojinin bir alt disiplini olarak mekân sosyolojisinden bahsetmek mümkündür.

İnsanın üzerinde durduğu coğrafya ve eliyle inşa ettiği her türlü yer mekân sosyolojisini yakından alakadar eder. Bu bağlamda mekânın ele alınışı klasik sosyologlarca daha yüzeysel, makro konuların içinde kaybolmuş bir haldedir. Ancak bu onların özellikle yapmasalar da mekân ve toplum arasındaki ilişkiye değinmedikleri anlamına gelmemektedir. Onların geliştirdiği makro kuramlardan bugün dahi mekân sosyolojisi bağlamında istifade edilebilmektedir. Günümüze yaklaştıkça, toplumsal her türlü mekânın incelenişinde, mekânın özellikle araştırma nesnesi yapılması sayesinde bu konuya yaklaşımın daha derinlikli ve özenli olduğu görülmektedir. Çağdaş mekân sosyolojisinden bahsedilebilmesini sağlayan bu özenli çalışmalar mekâna, insana, ikisi arasındaki ilişkiye farklı bir gözle bakmaya imkan tanımaktadır. Çağdaş mekân sosyolojisi alanında kuram geliştiren, kapsamlı çalışmalara imza atan birçok isim sosyolojinin yetiştirdiği isimler değildir. Ancak mekân disiplinler arası bir konu olması hasebiyle toplumsal bilim olarak sınıflandırılan tüm disiplinlerden faydalanabilmektedir. Bu özelliği sayesinde araştırma nesnesi küçülürken yöntem ve farklı disiplinlerin bakış açılarıyla zenginleşmektedir. Bu durum toplumsal bir mekânı araştırmak isteyen, bu alanla ilgilenen herkesi teoride zenginleştiren, pratikte ise dogmatizme fırsat tanımayan bir imkân tanır.

Bugün sözü edilen mekân; insanın elinin değdiği, ayağının bastığı, gözünün gördüğü tüm çevreyi kapsamaktadır. Dahası, bu çevrede insanın kendi ihtiyaçları için özgül, hususi, amaçlı ve zaruri olarak inşa ettiği her türlü yapıyı da kapsamaktadır.

İnsanların, toplumların, medeniyetlerin, dünyanın zaman aktıkça çeşitli gelişmeler ve değişmeler ile ihtiyaçlarının değişmesi olağan bir durumdur. Belirli dinamikler toplumsal değişimin tetikleyicisi olurlar. Böyle zamanlarda toplumsal dengeler değişir ve değişen dengeler beraberinde kültürel yapıyı da dönüştürür. Bu birbirini izleyen değişim ve dönüşüm zinciri taşlar yerine tekrar oturana kadar devam eder. Değişen ihtiyaçlar ve kültür, mekânsal yeniden düzenlemeleri gerektirir. Değişim; yeni ortaya çıkan gereksinimler için yeni mekânları, değişimle birlikte önemi azalan gereksiz görülen mekânları, geliştirilmesi ya da aynen sürdürülmesi gereken mekânları bu süreçte yeni duruma uyarlar.

Değişimin şahidi olan mekân tarih boyunca nerede hangi zihniyet hakim ise oranın kültürel göstergelerini, siyasi anlayışını, toplumun küçük ya da büyük fark etmeksizin tüm simgelerini üzerinde taşır. İnsan eliyle var edilen bir mekân çoğu zaman bir insan ömründen daha uzun süre yeryüzünde kalır. Bu sayede aradan uzun yıllar geçse dahi mekân, kendi döneminin aydınlatıcısı, insanlığın bilgi taşıyıcısıdır. Farklı dönemlerde belirli bir coğrafyada başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan zihniyetler, ideolojiler, fikir akımları aynı şekilde mekânlar üzerinden okunabilmektedir. Tarihteki dönemler ile mekân o denli bütünleşiktir ki onu tanımlamak için bu akımların isimleri; geleneksek, modern, postmodern vb. kullanılır. Belirli bir dönemin yaygın uğraşı alanı için de aynı durum söz konusudur; endüstriyel, post-endüstriyel, sanayi, üretim, tüketim vb. Her dönemin kendi mekânını ürettiği anlayışına dayanılarak bu durum doğal sayılmaktadır.

Geleneksel dönemden modern döneme geçişte büyük bir sıçrayış yapmayı sağlayan sanayi devrimi de kendi mekânlarını üretmiştir. Bu mekânlar, makineleşme ile beslenmiştir. Temel geçim kaynaklarından biri haline gelerek kırdan kente göçü de beraberinde getirmiş ve kentleşmeyi hızlandırmıştır. Bu hızlı kentleşmenin merkezinde ise sanayi mekânı kendisini konumlandırmıştır. Tek amacı üretim olan bu mekânlar uzun yıllar teknolojik gelişmelerden beslenerek şehirlerin önemli mekânı haline gelmiştir. Bu sanayi mekânları kurulduğu dönemde giderek gelişen makineleşme ile üretimin daha hızlı ve bu sayede daha çok yapılmasını sağlamıştır. O döneme kadar ki üretime daha farklı bir boyut kazandırdığı için ve temel görevleri

üretmek olduğu için bu mekânlar aynı zamanda üretim mekânı etiketi ile anılabilmektedir.

Bizim coğrafyamızda da Osmanlı Devleti'nde ivme kazanan sanayileşmeye dair ilk üretim mekânlarının bazılarını görmek hala mümkündür. Ancak bu mekânlar zamana yenik düşerek artık fabrika olarak kullanılmamaktadır. Birçoğunda Fransız mimarisi örneklerine rastlanan bu mekânların yitip gitmeyenleri koruma altına alınmıştır. Koruma altına alınanlardan bazıları ise özüne sadık kalınarak restore edilerek çağın şartlarına uygun olarak çeşitli amaçlarla kullanılmaya başlamıştır. Bu mekânlardan biri de Samsun Tütün Fabrikası'dır. Restore edildiği zamandan sonrası da hesaba dahil edilirse 134 yıllık bir geçmişe sahiptir. Fransız'ların Osmanlı topraklarında inşa etmiş olduğu mekân Osmanlı'da tütünün işlenmeye başlanması ile faaliyetine başlamıştır. Tütün işleme, sigara sarma ve paketleme, depolama gibi bölümleri bulunan mekân yıllar boyu binlerce işçinin geçimini sağlamıştır. Osmanlı döneminde önce hazineye ardından Reji isimli özel bir şirkete bağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ni dönemine geldiğinde ise yine devlete bağlanmış, TEKEL işletmesi olarak bilinmeye başlamıştır. Ancak her iki yönetim döneminde de kaderi aynı olan tütün fabrikaları son olarak BAT'a satılmıştır. Bu özelleştirmeler sonucunda birçok fabrika kapanmıştır. İşçiler emekli edilmiş ve tütün üretimi azalmaya başlamıştır. Tütün işçisi, tütün tarımı yapan çiftçi kendine bir alan bulamadıkça gün geçtikçe azalmış, yok olma noktasına gelmiştir. Samsun Tütün Fabrikası da bu gelişmelerin sonucunda sessizliğe gömülmüştür. 12 yıl viran bir halde, zaten merkezi olan ancak giderek daha da merkezileşen konumunda kaderinin tayin edilmesini beklemiştir. Nihayetinde AVM olmasına karar verilen mekân günümüzde şehrin kalbinde bir tüketim mekânı olarak halen faaliyetine devam etmektedir. Samsun Tütün Fabrika'sı kapatılmadan yaklaşık 2 yıl öncesinden günü dolan işçilerini emekli etmeye başlamıştır. Kalan işçiler Samsun'un Ondokuz Mayıs ilçesinde bulunan eski adıyla Balıca Sigara Fabrika'sına tahliye edilmiştir ancak kapasitesi Samsun Tütün Fabrika'sına göre az olduğu ve üretim kısıtlı olduğu için istihdam oranı düşüktür.

Samsun Tütün Fabrika'sından emekli kişiler günümüzde 64-74 yaş aralığında mekânı eski işlevi ile 25-30 yıl tecrübe etmiş kişilerdir. Araştırma nesnemiz olan mekânın son canlı şahitleri onlardır. Bir insanın mekân ile kurduğu ilişkiyi çeşitli

boyutları ile irdelemeye yardımcı olmuşlardır. Öte taraftan mekânın tecrübe edilmesinde mekânın işlevinin ve dönemin önemini ortaya koymak amacı ile çeşitli sorular yöneltilen AVM çalışanlarının mekân ile kurduğu ilişkiden de çeşitli çıkarımlar yapılmıştır. 2 gruptaki katılımcılar da araştırmanın yönteminde belirlenen araştırma problemlerinin tamamını araştırmaya vesile olmuşlardır. Araştırmanın sonucunda, araştırmanın problemleri çözümlenmiş, açıklığa kavuşturulmuştur.

Bu çalışmanın asıl amacı, araştırmanın nesnesi konumundaki mekânın Samsun Tütün Fabrika'sından Bulvar AVM'ye dönüşüm hikayesini açıklığa kavuşturmaktır. Sonuca gelinen noktada bu amaca ulaşılmış, mekânın hikayesine tüm yönleriyle vakıf olunmuştur. Elde edilen verileri karşılaştırmalı ve yorumlayıcı bir analize tabi tuttuğumuzda görülmüştür ki, fabrikadan emekli katılımcılar için mekânın yeri AVM çalışanlarına göre daha farklıdır. Fabrikadan emekli katılımcılar için mekânın yeri 25-30 yıllık bir tecrübe süresi sonucunda oluşmuştur. Bu sebeple zamanla mekânın anlam dünyalarındaki yeri derin ve sarsılmaz bir konuma ulaşmıştır.

Bu konumu sağlayan en büyük etken bizce ekonomik olgulardır. Katılımcıların yaptıkları işe karşılık aldıkları ücretin onları tatmin etmesidir. Çünkü katılımcıların hepsi, kırdan kente kısa bir zaman önce göç etmiş, şehirde hiçbir mal varlığı olmayan, yoksulluk görmüş kişilerdir. Neredeyse hepsinin eğitim seviyelerinin okuma yazma seviyesinde olduğu da hesaba katıldığında onlar için devlet garantili bir işte çalışmış olmak çok büyük bir fırsat olmuştur. Onlar da bu fırsatı değerlendirmiş ve rahat bir yaşlılık dönemi geçirebilmişlerdir.

Ortaya çıkan diğer bir önemli husus mekân ile kurulan bağda patron ve iş arkadaşı faktörünün önemli olmasıdır. İş sevdirenin ve mekânı oldukça anlamlı kılan bu unsurlardır. Araştırmamızda fabrikada disiplinli bir çalışma ortamının olduğu ortaya çıkmıştır. Eksper şeklinde bahsedilen otoriteler zaman zaman fabrika işçileri için zorlayıcı bir faktör olmuştur. İşin yanlış yapılması gibi durumlarda diğer çalışanların önünde tütün kasalarının yere döküldüğü anlatımlarından yola çıkarak bazen bu gibi utanç uyandıran zor durumlar yaşamaları unutamadıkları anıların başında gelmektedir. Buna karşın katılımcılar anılarını anlatırken geçmişi sürekli özlemle, hüznlenerek ve olumlu kelimelerle anmışlardır. Fabrikada edindikleri

dostlukları çoğu katılımcı hala sürdürmektedir. Mekânın dönüşümünü sorguladığımız kısımlarda katılımcılar birbirine oldukça benzer duygusal tepkiler vermiştir. Ancak anlaşılmıştır ki mekânla ilişkilerinin kesilmesi, mekânın farklı bir işleve ruha bürünmesi onların mekâna verdikleri değeri ve anlamı değiştirmemiştir.

AVM çalışanları için ise durum daha farklıdır. Mekânda geçirdikleri süre daha azdır. AVM çalışanlarından bazıları, tüketim sektöründe emeklerinin karşılığını aldığını düşünmemektedir. Büyük bir çoğunluk daha iyi bir iş fırsatı çıktığında bunu değerlendireceğini belirtmiştir. Bu noktada araştırmada belirgin bir farklılık ortaya çıkmıştır. Üretim sektöründe işte kalıcılık oranı oldukça yüksekken tüketim sektöründe bir o kadar düşüktür. Kalıcılık oranının düşük olması mekânda geçirilen süre ve tecrübeyi de azaltmaktadır. Bu sebeple AVM katılımcılarının ilerleyen yıllarda da mekâna aidiyet duygusu geliştireceği sanılmamaktadır.

AVM çalışanlarının mekânda kurduğu ilişkilerin analizi sonucunda ise katılımcılarının patron ve iş arkadaşları ile kurduğu iletişimin kendi tabirleri ile saygılı, olması gerektiği gibi ve iyi olduğu anlaşmıştır. Birçoğu AVM'den sonra da iş arkadaşlarıyla görüşeceğini ifade etmiştir. Fabrika hakkındaki bilgi ve görüşlerinden faydalandığımız noktada ise çalıştıkları mekânın hikayesine vakıf oldukları anlaşmıştır. Ancak gözlem sonuçlarında ortaya çıkan mekânın hikayesine dair AVM'de pek bir ibare bulunmaması gelecekte bu tarihin unutulmasına sebep olacaktır.

Son kertede, literatürde Samsun Tütün Fabrika'sını konu edinen birkaç araştırma olsa da hiçbir araştırmada mekân ve insan arasındaki ilişki yeteri kadar açıklanmamıştır. Bu gibi mekânların şimdi ve ileride yeniden değerlendirilmesi gündeme geldiğinde, öncelikle mekân ile ilişki kuran insanların anlatacaklarına kulak verilmelidir. Buna ek olarak toplumun güncel ihtiyaçları iyi tespit edilip karar noktasında yararlanılması faydalı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. vd. (2011). Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akın, M.H. (2012). “Siyasetin Mekânı Kent”, Alver K. (Ed.), Kent Sosyolojisi, Ankara: Hece Yayınları, s. 275-290.
- Alver, K. (2008). “Mekânda Görünen”, Eskiye Dergisi, Sayı: 11, s. 22-23.
- Arslan, A. (2014). İbni Haldun, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aslanoğlu, R. A. (2000). Kent, Kimlik ve Küreselleşme, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Aydemir, M. A. (2005). Büyük Alışveriş Merkezlerinin Aile İçi Tüketim Alışkanlıklarına Etkisi (Konya Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyoloji, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aytaç, Ö. (2007). “Kent Mekânlarının Sosyokültürel Coğrafyası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 199-226.
- Bal, H. (2015a), Kent Sosyolojisi, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Bal, H. (2015b). Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Başol O., Saruhan O. (2018). “Alışveriş Merkezi Çalışanlarının Çalışma Koşullarının İnsan Onuruna Yakışır İş Bağlamında Değerlendirilmesi: Nitel Bir İnceleme”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 36, s. 127-147.
- Baudrillard, J. (2018). “Tüketim Toplumu”, (Çev. N. Tural, F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Birekul, M. (2017), “Nostalji ve Hafıza: Geçmişin Hafıza Durakları, Suriyeli Sığınmacıların Göç Hikayeleri ve Hatıra Eşyaları”, Sosyoloji Divanı, (Sayı: 10), s. 47-48.
- Bozoğlu, M. (2018). “Samsun İli Tarım ve Kırsal Kalınma Eylem Planı (2018-2023)”, Samsun Valiliği, İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü.
- Bulvar Alışveriş ve Yaşam Merkezi, “Galeri”, <https://www.bulvarsamsun.com.tr>, Erişim: 20.04.2021.
- Bumin, K. (2010). Demokrasi Arayışında Kent, Konya: Çizgi Yayınları.
- Burke, P. (2002). Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu, (Çev. M. Küçük), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Canik, G.E. (2019). Ticaret Odası Rehberi ve Samsun’da Ticari Hayat, “Samsun’da Şirketler ve İşletmeler”, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Cılga, İ. (2019/1). “Cavit Orhan Tütengil”, Kongar E. (Ed.), Türk Toplum Bilimcileri, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 375-419.

Cılga, İ. (2019/2). “İbrahim Hüsrev Tökin”, Kongar E. (Ed.), Türk Toplum Bilimcileri, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 147-213.

Çelik, C. (2017). “Kayseri’de Sosyo- Dini Kültür ve Şehir Dindarlığı”, Bir Şehrin Hafızası Kayseri’de Sosyokültürel Hayat, Karaarslan, F. Dereli, M. D. (Ed.), İstanbul: Büyüyenay Yayınları, s. 23-52.

Duru, B., Alkan, A. (2002). “20. Yüzyıl Kenti”, Ankara: İmge Kitabevi.

El- Husri, S. (1991). İbn Haldun Sosyolojisi, (Çev. M. Bayyigit), Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Sayı: 4), s. 220-230.

Emre, A. (2017). “Şehirlerin Hafızası”, Bir Şehrin Hafızası Kayseri’de Sosyokültürel Hayat, Karaarslan, F. Dereli, M. D. (Ed.), İstanbul: Büyüyenay Yayınları, s.15-20.

Erdoğan, A. (2014). “Duyun-u Umumiye’nin Kurulmasının Siyasi Yönü ve Reji İdaresiyle İlişkisi”, Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün, Mercimek, H.V., Akçiçek, İ.E. (Ed.), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Erlar, M.Y., Edinsel, K. (2011). “Samsun’da Tütün Üretimi (1788-1919)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 4, sayı:18, s. 230-247.

Foucault, M. (2005). Özne ve İktidar, (Çev. I. Ergüden, O. Akımbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Freyer, H. (2018). Sanayi Çağı, (Çev. B. Akarsu, H. Batuhan), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Genç, H. Oktar, T. (2014). “Tütün İdaresinin Reji’den Tekel’e Dönüşümünün Hikâyesi”, Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün, Mercimek, H.V., Akçiçek, İ.E. (Ed.), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Giddens, A. (1994). Modernliğin Sonuçları, (Çev. E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göregenli, M. (2018). Çevre Psikolojisi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ghulyan, H. (2017). “Lefebvre’ nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 26, (Sayı: 3), s. 1-29.

Harvey, D. (2013). Sosyal Adalet ve Şehir, (Çev. M. Moralı), İstanbul: Metis Yayınları.

İmamoğlu, H.V. (2019). Ticaret Odası Rehberi ve Samsun’da Ticari Hayat “Samsun’da Osmanlı Usulü Ticaret” İstanbul: Kriter Yayınevi.

İpek, N., Yılmaz, C. (2009). Geçmişten Geleceğe Samsun Albümü Osmanlı Dönemi, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, Samsun: Erol Ofset.

Jung, W. (2001). Georg Simmel “Yaşamı/Sosyolojisi/ Felsefesi”, (Çev. D. Özlem), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Karaarslan, F. (2017). ‘‘Kayseri’de Siyaset Kùltürü Muhafazakârlaşma, Protestanlaşma ve Siyasal Oportünizm Kısacında Kayseri’’, Bir Şehrin Hafızası Kayseri’de Sosyokùltürel Hayat, Karaarslan, F. Dereli, M. D. (Ed.), İstanbul: Büyüyenay Yayınları, s.55-65.

Karaarslan, F. (2019). Toplumsal Hafıza ‘‘Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi’’ İstanbul: Ketebe Yayınları.

Karaarslan, F., Karaarslan N. (2013). Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu, Bursa: 2. Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-5.

Kaya, F. (2019). ‘‘Deleuze Felsefesinde Kavram Üretme Biçimleri’’, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakùltesi, Sosyoloji, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Keskin, N.E., Yaman, M. (2013). Türkiye’de Tütün Reji’den Tekel’e Tekel’den Bugüne, Ankara: Notabene Yayınları.

Keskinok, H.Ç. (1998). ‘‘Kentsel Mekân Yaklaşımlarına Bir Örnek: Castells’’, ODTÜ Mimarlık Fakùltesi Dergisi, (Sayı: 8), s.61-75.

Kıray, M.B. (1972). Örgütlemeyen Kent, Sosyal Bilimler Derneği: Ankara.

Kongar, E. (Ed.), (2019). Türk Toplum Bilimcileri 1-2, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kurt, M. (2014). ‘‘The Concept Of Authenticity In The Protection Of Industrial Heritage: The Case Of Samsun Tobacco Factory Building’’, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kümbetoğlu, B. (2019). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2019). Kentsel Devrim, (Çev. S. Sezer), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2014). Mekânın Üretimi, (Çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.

Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı: 2, s.13-40

Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. O. Akınbay, D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mutlu, A. (2020). Kenti Anlamak ‘‘Kent Kùltürü Sorunu ve Politikası’’ Ankara: Palme Yayınevi.

Mutlu, A., Reyhan, H., Doğan, H.H., (2019). Kentleşme, Ankara: Palme Yayınevi.

Nacak, İ. (2017). ‘‘Tařrada Mekân İmgesi: Kayseri’’, Karaarslan, F. Dereli, M. D. (Ed.) Şehrin Hafızası Kayseri’de Sosyokùltürel Hayat, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, s.105-115.

Neuman, W. L. (2007a). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, (1. Cilt), (Çev. S. Özge), Ankara: Yayın Odası.

Neuman, W. L. (2007b). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, (2. Cilt), (Çev. S. Özge), Ankara: Yayın Odası.

Öğütte, V.S. (2013). “Annales Tarihçilerinin Sosyo- Tarihsel Mekân ve Sosyo-Tarihsel Zaman Kavrayışları: Eleştirel Bir Sosyolojik Analiz”, Sosyoloji Dergisi, Sayı: 28, s. 125-144.

Önbilgin, T., Uzun, İ. (2001). Alışveriş Merkezleri ve Atriumlar, Mimarlar Odası İzmir Şubesi Ege Mimarlık Dergisi, (Sayı: 40-41), s. 23-27.

Özarpınar, Y. (2009). Hafıza, Ankara: Ötüken Yayınları.

Özpınar, C. (2014). “Sunuş”, Mekânın Üretimi, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Öztürk, M., Güvensen A., Altay V., Altundağ E. (2014). Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün “ Tütünün Botaniksel Özellikleri Hakkında Genel Değerlendirme”, Mercimek, H.V., Akçiçek, İ.E. (Ed.), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Samsun Ticaret ve Sanayi Odası, (1970). Samsun İktisadi Raporu.

Sağ, V. (2019). “Nurettin Şazi Kösemihal”, Kongar E. (Ed.), Türk Toplum Bilimcileri 1, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 279-336.

Sarısakal, B. (2002). “Bir Kentin Tarihi Samsun”, Samsun Araştırmaları 1, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Samsun: Erol Ofset.

Sencer, M. (2019). “Mehmet Ali Şevki”, Kongar E. (Ed.), Türk Toplum Bilimcileri 2, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 31-67.

Serter, G. (2013). “Şikago Okulu Kent Kuramı: Kentsel Ekolojik Kuram”, Planlama Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 23, s. 67-76.

Simmel, G. (1991). “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, (Çev. C. A. Kanat), Defter Dergisi, (Sayı: 16), s. 83-94.

Slattery, M. (2014). Sosyolojide Temel Fikirler, (Çev.G. Demiriz, Ü. Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayıncılık.

Swingewood, A. (2014). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, (Çev. O. Aktay), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Şişik, H. (2014). Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün “Türkiye’de Tütün Üretim Miktarına İlişkin Analizler”, Mercimek, H.V., Akçiçek, İ.E. (Ed.), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Tellioglu, İ. (2012). İlkçağdan Osmanlılara Samsun, İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Ankara: Özyurt Matbaacılık.

Topçu, Ö. (2005). Atatürk ve Samsun, Samsun: Samsun Valiliği ve Fuarlar Birliği.

Tuna, K. (1987). Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3232, Doçentlik Tezi, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Tuzlacı, E. (2016). Türkiye'nin Geleneksel İlaç Bitkileri, İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevleri.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2020). “Yıllara Göre İl Nüfusları”, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=y%C4%B1llara%20g%C3%B6re%20il%20n%C3%BCfus>, Erişim: 11.04.2021.

Tüzün, S. (2012). Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Tüzün, S. (2019). “İbrahim Yasa”, Kongar E. (Ed.), Türk Toplum Bilimcileri 1, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 205-235.

Urry, J. (1999). Mekânları Tüketmek, (Çev. R. Ögdül.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Us, F. (2014). “Bir 19. Yüzyıl Endüstri Mirasının Yeniden Kullanımı: “Samsun Tekel Tütün Fabrikası”nın “Bulvar Samsun Projesi”ne Dönüşümü”, Mimarlık Dergisi, Sayı: 377.

Uygun, H., Özer, İ. (2019). “Hilmi Ziya Ülken”, Kongar E. (Ed.), Türk Toplum Bilimcileri 1, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 145-204.

Uzun, A. (2007). “Samsun İlinin Başlıca Coğrafya Özellikleri”, Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap, Yılmaz C. (Ed.), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Samsun: Erol Ofset. s.317-341.

Uzun, Ö. (2010), Tütün ve Sigaranın İktisadı, Bursa: Ekin Basım Dağıtım.

Vadala, R. (2016), Doğu Ülkeleri ve Şehirleri 2 “Samsun Geçmiş- Bugün- Gelecek”, Aydın, M. (Ed.), (Çev. H. Aytekin, A. Yağlı., R. Günday), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Yılmaz, C. (2007) “ Samsun İlinde Nüfus Hareketleri” Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap, Yılmaz C. (Ed.), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Samsun: Erol Ofset. s.289-316.

Zourabichvili, F. (2011). Deleuze Sözlüğü, (Çev. A.Z. Kılıç), İstanbul: Say Yayınları.

EKLER

EK 1: MÜLAKAT FORMU (Fabrikada Çalışmış Olanlar)

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığı

TÜTÜN FABRİKASINDAN ALIŞVERİŞ MERKEZİNE: SAMSUN TÜTÜN FABRİKASININ DÖNÜŞÜMÜ

Görüşme Tarihi:

Görüşülen Kişinin

1. Adı- Soyadı:

2. Cinsiyeti:

3. Yaşı:

4. Eğitim Durumu:

5. Medeni durumu:

6. Çocuk sayısı:

7. Fabrikada hangi bölümde ne işle meşguldünüz? Kaç yıl çalıştınız?

8. İşinizden memnun muydunuz?(saat, maaş, izin) Şartları nasıldı? Çalışma, dinlenme ortamınız nasıldı? Fazla mesai yapıyor muydunuz?

9. İş öğrenmekte zorluk çektiniz mi? Size bu konuda kimler, nasıl yardımcı oldular?

10. Bu işe girerken geçici olarak mı başladınız yoksa emekliliğe kadar çalışırım diye mi düşündünüz? Daha iyi bir iş fırsatı çıkarsa ne düşünürdünüz?

11. Fabrikadan kalan sakladığınız bir eşya var mı? Varsa nedir ve neden saklıyorsunuz?

12. Fabrikada çalışırken yaşamış olan unutamadığınız bir anınız var mı?

13. Eski çalışma arkadaşlarınızla irtibatınız devam ediyor mu? Devam ediyorsa bir araya geldiğinizde fabrikadaki anılarınızı yâd ediyor musunuz?
14. Samsun Tütün Fabrikası'nın kapatılma kararı hakkındaki duygu ve düşünceleriniz neydi?
15. Fabrika binasının yıllarca boş bir halde kalması hakkındaki duygu ve düşünceleriniz nelerdir? Kullanılmayan haliyle önünden geçerken neler düşünüyordunuz?
16. Mekân AVM' ye dönüştürüldükten sonra ilk gittiğinizde neler düşünüp hissettiniz? Yeni haline nasıl adapte oldunuz? Şimdi oraya gittiğinizde nasıl hissediyorsunuz?
17. Mekân AVM' ye dönüştükten sonra sizin eskiden bu mekânda çalıştığınızı bilen çevrenizin yorumu ne oldu?
18. Fabrika kapatıldıktan sonra mekânı ya da oraya yakın bir yeri tarif ederken nasıl anlatmayı tercih ediyorsunuz? Şimdiki Bulvar AVM tabiriyle mi yoksa tütün fabrikası diyerek mi?
19. Çalışarak para kazandığınız bu mekânda şimdi alışveriş yaparak para harcamanız hakkında ne düşünüyorsunuz?
20. Sizce bu mekân daha farklı nasıl değerlendirilebilirdi? Bir AVM' ye dönüşeceğini tahmin eder miydiniz?
21. Sizce neden AVM olarak değerlendirildi? Fabrika haliyle devam etmesini ister miydiniz?

EK 2: MÜLAKAT FORMU (AVM' de Çalışanlar)

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığı

TÜTÜN FABRİKASINDAN ALIŞVERİŞ MERKEZİNE: SAMSUN TÜTÜN FABRİKASININ DÖNÜŞÜMÜ

Görüşme Tarihi:

Görüşülen Kişinin

1. Adı- Soyadı:

2. Cinsiyeti:

3. Yaşı:

4. Eğitim Durumu:

5. Medeni durumu:

6. Çocuk sayısı:

7. AVM' de çalışmış olduğunuz mağazada ne işle meşgulsünüz ve kaç yıldır bu işi yapmaktasınız?

8. İşinizden memnun musunuz? Şartların emeğinizin karşılığını verdiğini düşünüyor musunuz? (saat, maaş, izin gibi)

9. İş öğrenmekte zorluk çektiniz mi? Size bu konuda kimler, nasıl yardımcı oldular?

10. Bu işe girerken geçici olarak mı başladınız yoksa emekliliğe kadar çalışırım diye mi düşünüyorsunuz? Daha iyi bir iş fırsatı çıksa ne düşünürsünüz?

11. AVM' de iş arkadaşlarınızla ve patronlarınızla diyalogunuz nasıldır? Burada tanışıp iş dışında da görüştüğünüz kişiler var mı? Sizce buradan sonra da iletişiminiz devam eder mi? Onlar ile beraber yaşadığınız anılardan bahsedebilir misiniz?

12. Bulvar AVM ya da kendi çalışmakta olduğunuz mağaza ile alakalı sakladığınız bir eşya var mı? Bir hatıra eşyası saklamayı düşünür müsünüz? Varsa nedir ve neden saklıyorsunuz?

13. En yoğun çalıştığınız günler, zamanlar nelerdir? Böyle günlerde fazla mesai yapmanız isteniyor mu?
14. Kendi çalışma standartlarınızı değerlendirebilir misiniz?
15. Çalışma ve dinlenme ortamınız hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
16. Şu an AVM olarak faaliyet gösteren bu binanın eskiden Tütün Fabrikası olarak kullanıldığını biliyor muydunuz? O zamana dair bir anınız var mı?
17. Tanıdığınız kişilerden burada eskiden çalışmış olan birileri var mı? Boş kaldığı döneme ait anılarınız var mı?
18. Sizce bu mekân bir gün AVM olarak kullanılmayı bırakıp farklı şekillerde değerlendirilebilir mi?
19. Sizce bu mekân daha farklı nasıl değerlendirilebilirdi? Bir AVM' ye dönüşeceğini tahmin eder miydiniz?
20. Sizce bu mekân neden AVM olarak değerlendirildi?
21. Bu mekânın eskisi gibi fabrika haliyle devam etmesini ister miydiniz?